

ВАРЛАМ ШАЛАМОВ

РЪКАВИЦАТА

ИЛИ КР-2

Превод: Татяна Ваксберг

chitanka.info

РЪКАВИЦАТА

На Ирина Павловна Сиротинска

Някъде в леда се пазят моите рицарски ръкавици, които цели трийсет и шест години обвиваха пръстите ми по-плътно дори и от най-фина кожа, дори и от най-тънък велур за Елза Кох^[1].

Тези ръкавици живеят в музейния лед, те са свидетелство, документ, експонат на фантастичния реализъм на тогавашната ми действителност, и си чакат реда като едни тритони^[2] или целаканти, които един ден ще се превърнат от целаканти в латимерии^[3].

Имам доверие на протоколните записи, тъй като аз самият съм фактограф по професия, фактотърсач съм, но какво да правим, като няма такива записи. Няма лични досиета, няма архиви, няма истории на болестта...

Документите от нашето минало са унищожени, караулните вишки са отсечени, бараките са изравнени със земята, ръждясалата бодлива тел е намотана на руло и откарана на някакво друго място. По развалините на Серпентинкат^[4] сега е плъзнала върбовката иван-чай — огнения плевел, цветето на забравата, враг на архивите и човешката памет.

Имало ли ни е?

Отговарям с цялата изразителност на протокола, с цялата отговорност и отчетливост на документа: имало ни е.

Това е разказ за моята колимска ръкавица, експонат в музея я на здравеопазването, я на краезнанието.

Къде си ти сега, мое лично предизвикателство към времето, моя рицарска ръкавици, хвърлена в снега, право в лицето на колимския лед през 1943 година?

Аз съм „пътник“, кадрови инвалид от болничния жизнен път, когото лекарите спасиха, дори изтръгнаха от лапите на смъртта. Но не виждам какви блага би могло да донесе моето безсмъртие нито на мен,

нито на държавата. Нашите понятия си промениха мащабите, пресякоха границите на доброто и злото. Спасението може да бъде благо, но може и да не бъде: и досега не съм решил за себе си този въпрос.

Нима може да се държи перо с такава ръкавица, която би следвало да е потопена в музейния формалин или спирт, а вместо това е просната на безименния лед.

Това е ръкавица, която трийсет и шест години беше част от тялото ми, беше част и символ на душата ми.

Всичко приключи с дреболии и отново натрупах кожа. По скелета ми израснаха мускули, само дето малко ми пострадаха костите, изкривени от остеомиелита след измръзванията. Май дори и душа натрупах около тези повредени кости. Дори дактилоскопският отпечатък е един и същ върху онази мъртва ръкавица и върху днешната, живата, която сега държи молива. Ето го истинското чудо на науката криминалистика. Тези ръкавици-двойници. Един ден ще напиша детективски роман с такъв ръкавичен сюжет и ще дам своя принос за развитието на този литературен жанр. Но сега не ми е до жанра на детектива. Моите ръкавици са двама души, двойници с едни и същи дактилоскопически линии — чудо на науката. Достоен предмет за обсъждане от страна на криминалисти от цял свят, на философи, историци и лекари.

Не съм единственият, който знае тайната на моите ръце. Фелдшерът Лесняк и лекарят Савоева са държали в ръце тази ръкавица.

Нима кожата, която е пораснала, новата кожа с костните мускули има право да пише? Ако ще пише, нека поне го прави със същите думи, които би могла да наниже онази колимска ръкавица — ръкавицата на бачкатора, мазолестата му длан, прътъркана до кръв от железния лост, с пръсти, огънати по дръжката на лопатата. Онази ръкавица със сигурност не би написала този разказ. Онези пръсти не биха могли да се изпънат, за да хванат перото и да напишат за себе си.

Нима не беше чудо онзи огън на новата кожа, розовият пламък на деветосвещника с измръзналите ръце?

Нима в ръкавицата, приложена към историята на болестта, не се пише историята не само на моето тяло, на моята съдба и душа, но и историята на държавата, на времето, на света?

С онази ръкавица можеше да се пише история.

А сега, колкото и да са еднакви дактилоскопическите линии, аз разглеждам на светлината една тънка розова кожа, а не мръсни окървавени длани. Сега съм по-далече от смъртта, отколкото бях през 1943 или 1938 година, когато пръстите ми бяха пръсти на мъртвец. Като змей изхвърлих на снега старата си кожа. Но новата ми ръка и сега реагира на студена вода. Ударите на измръзването са необратими, вечни са. И все пак моята ръка не е онази ръка на колимския пътник. Онази моя козина беше откъсната на мясо, цял слой от нея беше отделен като ръкавица от мускулите, и приложен към историята на болестта.

Дактилоскопическите линии на двете ръкавици са едни и същи — това е рисунка на моя ген, ген на жертвата и ген на съпротивата. Така е и с кръвната ми група. Имам еритроцити на жертва, а не на завоевател. Първата ръкавица е оставена в Магаданския музей, в музея на Санитарното управление, а втората е пренесена до Голямата земя, в човешкия свят, за да може всичко нечовешко да остане зад океана, зад Яблоновия хребет.

На хванатите бегълци на Колима им отсичаха дланите, за да не се занимават с тялото, с трупа. Отрязаните ръце могат да се отнесат в чанта или във войнишка торба, понеже паспортът на человека в Колима — и на волнонаемния, и на затворника-беглец — така и така е един и същ — линията на пръстите му. Всичко, което е нужно за опознаване, може да се донесе в чанта или във войнишка торба, вместо да се пренася с камион, с „пикап“, или с военен джип „Уилис“.

А къде е моята ръкавица? Къде се пази? На мен не са ми рязали ръката.

В дълбоката есен на 1943 година, скоро след новата десетгодишна присъда, без да имам сили, нито надежда да живея — имах прекалено малко мускули по костите, за да пазя в тях някакво отдавна забравено, отхвърлено, ненужно на человека чувство от рода на надеждата — аз, пътникът, когото са гонили от всички амбулатории в Колима, закачих късметлийската вълна на официално признатата борба с дизентерията. Сега вече аз, старият посерко, се бях сдобил с убедителни основания за хоспитализиране. Гордеех се с това, че мога да си показвам задника на всеки лекар — и което е най-важното — на всеки не-лекар, за да може задникът ми да изплюе кашава капчица

спасителна слуз и да покаже на света един зелено-сив изумруд с кървави жилки — дизентерийния скъпоценен камък.

Това беше моят пропуск за рая, където никога не бях ходил за трийсет и осем години живот.

Бях набелязан за болницата — бях включен в едни безкрайни списъци чрез никаква дупка на перфокартата, бях включен, вписан бях в спасителното, в спасяващото колело. Впрочем тогава най-малко от всичко мислех за спасението, да не говорим, че изобщо не знаех какво е болница, подчинявах се само на вечния закон за затворническата автоматика: събуждане — развод — закуска — обяд — работа — вечеря, сън или привикване при отговорника.

Много пъти възкръсвах и издрапвах отново, скитах се от болницата до забоя години наред — не дни, не месеци, а години, колимски години. Лекувах се, докато не започнах на свой ред да лекувам аз самият и чрез същото това автоматично колело на живота бях прехвърлен на Голямата земя.

Аз, „пътникът“, чаках етапа, но не за да отида на златото, закъдето току-що ми бяха добавили десет години към присъдата. Бях прекалено изтощен за златото. Паднаха ми се „витаминните“ командировки.

Чаках етапа в коменданцкия ОЛП в Ягодное — редът в този транзит е известен: всички пътници се подгонват на работа с кучета и с конвой. Ако има конвой, има и бачкатори. Цялата им работа никъде не се отбелязва, мачкат ги поне до обяд — да пробиват дупки с железен лост в заледената земя, да мъкнат грели за огрев в лагера или да режат дървета на равна височина на десет километра от селището.

Отказват ли? Значи карцер, тристаграмовка хляб, паница вода. Акт. А през 1938 година за три поредни отказа те разстреляха на Серпентинката, следствения затвор на Севера. Добре познавах тази практика и не ми и хрумваше да се отклоня или да откажа работа, където и да ни водеха.

В едно от пътешествията ни заведоха в шивашкия цех. Зад оградата беше разположена барака, където шиеха ръкавици от стари панталони и подметки също от памучно парче.

Едни нови брезентови ръкавици с кожена обшивка издържат около половин час, ако правиш сонди с железния лост, а аз пробивах ръчно доста дупки. Памучните издържат около пет минути. Разликата

не е толкова голяма, че да може да се разчита на докарване на служебни дрехи от Голямата земя.

В Ягодинския шивашки цех около шестдесет человека шиеха ръкавици. Имаха и печки, и заслон срещу вятъра — много исках да ме вземат на работа в този шивашки цех. За съжаление, бачкаторът от златния забой не можеше да удържи иглата в правилна посока, понеже пръстите му бяха огънати по формата на дръжките на лопати и мотики, така че дори за едно кърпене на ръкавици взеха хора, по-силни от мен. Майсторът, който наблюдаваше как се справям с иглата, направи отрицателен жест с ръка. Не изкарах изпита за шивач и се стегнах за дълъг път. Впрочем далече или наблизо — беше ми все едно. Получената нова присъда съвсем не ме плашеше. Нямаше никакъв смисъл да си правя сметки за живота, които да са по-дълги от един ден. Само по себе си понятието „смисъл“ едва ли е допустимо в нашия фантастичен свят. Този извод за еднодневния разчет беше направен не с разсъждения, а с някакво животинско затворническо чувство, чувството на мускулите — че е намерена аксиома, неподлежаща на съмнение.

Изглежда, че сме преминали по най-далечните пътища, по най-тъмните, най-глухите пътища, че сме хвърлили светлина върху най-дълбинните мозъчни кътчета, че сме изпитали пределите на унищожението, наред с пребиване, плесници, удари, ежедневен побой. Всичко това съм го изпитал много добре. Всичко най-важно ми беше подсказано от тялото.

Още при първия удар на конвоя, на бригадира, на нарядния, на криминалния, на какъвто и да било началник, аз падах на земята и това не беше преструвка. Пък и как би могло да бъде! Колима нееднократно беше изprobвала моя вестибуларен апарат, беше изprobвала не само моя „синдром на Мениер“, но и моята безтегловност в абсолютния, тоест в затворническия смисъл.

Аз взех изпита в ледените колимски центрофуги, както космонавт се явява на изпит за полет в небето.

Размътеното ми съзнание долавяше: удрят ме, повалят ме, тъпчат ме, устните ми са разбити, от скорбутните ми зъби тече кръв. Трябва да се свия, да легна, да се притисна към земята, към сивата земя-майка. Но земята беше сняг, лед, а през лятото — камък, а не влажна земя. Много пъти ме биха. За всичко, че съм троцкист, че съм „Иван

Иванич“. За всички грехове на света отговарях с тялото си и стигнах до официално разрешеното отмъщение. И все пак някак си така и не настъпи последният удар, последната болка.

Тогава не мислех за болницата. „Болка“ и „болница“ са различни понятия, особено в Колима.

Прекалено неочекван беше ударът на лекаря Мохнач, който завеждаше медицинския пункт на спецзона Джелгала, където едва няколко месеца по-рано ме бяха съдили. Всеки ден ходех на преглед в амбулаторията, където работеше доктор Владимир Осипович Мохнач, опитвах се поне за един ден да получа освобождаване от работа.

Когато ме арестуваха през май 1943 година, аз поисках и медицинско освидетелстване, и справки за моето лечение в амбулаторията.

Следователят записа молбата ми и в същата нощ вратите на карцера, в който седях на тъмно, с канче вода и тристаграмовка хляб за цяла седмица — лежах на пръстения под, тъй като в карцера нямаше нито нар, нито мебел, — се разтвориха и на прага възникна човек в бяла престилка. Това беше лекарят Мохнач. Без да се приближава към мен, той ме изгледа както бях изведен, избутан от карцера, освети с фенер лицето ми и седна на масата да напише нещо, без да отлага за после. И си тръгна. Видях какво пише на тази хартийка на 23 юни 1943 година, по време на делото ми в революционния трибунал. Бяха я приели като документ. В бележката пишеше дословно — помня текста наизуст: „Справка. Затворникът Шаламов не се е обръщал към амбулатория № 1 на спецзона Джелгала. Завеждащ медицинския пункт доктор Мохнач“.

Тази справка беше четена на глас по време на делото ми, за чест и слава на следователя Фьодоров, който ми гледаше делото. Всичко беше лъжа в моя процес — и обвинението, и свидетелите, и експертизата. Истинска беше само човешката подлост.

През онзи юни 1943 година дори не успях да се зарадвам, че десетгодишната присъда е подарък за рождения ми ден. „Това е подарък — така ми казваха всички познавачи на подобни ситуации. — Нали не те разстреляват. Не ти дават предметна присъда — седем грама олово“.

Всичко това изглеждаха дреболии пред реалността на иглата, която аз не можех да държа като шивач.

Но и това са дреболии.

Някъде горе или долу — така и не разбрах това цял живот — се завъртха едни витлови колела и задвижваха парахода на съдбата, задвижваха махалото, което се люлее между живота и смъртта, ако решим да се изразяваме високопарно.

Някъде се пишеха циркуляри, пращаха телефони за специална връзка. Някъде някой отговаряше за нещо. И като нищожен резултат на най-бюрократичната медицинска съпротива срещу смъртта пред поразяващата ръка на държавата се раждаха инструкции, заповеди, формални отговори на висшето началство. Вълни от цяло хартиено море плющаха по бреговете на дадена далеч не хартиена съдба. Колимските „пътници“ имаха дистрофия и нямаха право на медицинска помощ, на болница по истинската си болест. Дори в моргата патоанатомът твърдо преобразяваше истината, посочвайки друга диагноза. Истинската диагноза „алиментарна дистрофия“ се появи в лагерните медицински документи едва след ленинградската блокада, защото по време на войната беше разрешено гладът да се нарича глад, но дотогава пътниците ги слагаха да умират с диагноза полиавитаминоза, грипозна пневмония, в редки случаи РФИ — рязко физическо изтощение.

Дори и скорбутът имаше пределни цифри, отвъд които на лекарите не се препоръчваше да отиват в изчисляването на леглодните за групите „В“ и „Б“. Имаше ли прераждане на леглодни, висшето началство се развикиваше и лекарят преставаше да е лекар.

Дизентерия — това беше нещо, с което най-после разрешаваха да се хоспитализират затворниците. Потокът на болните от дизентерия счуши всички рекорди. Да бъдеш „пътник“ означава да имаш усет за слабост в системата — къде, през коя врата може да те пуснат да си починеш, да си поемеш дъх поне за един час, поне за един ден. Тялото, стомахът на затворника не са като барометър. Стомахът не предупреждава. Но инстинктите за самосъхранение принуждават пътника да гледа на вратата на амбулаторията като на нещо, което може да го отведе към смъртта, но може да го отведе и към живота.

„Хиляди пъти болен“ — това е термин, на който се смеят всички пациенти и медицинската върхушка, но той е дълбок, справедлив, точен, сериозен.

„Пътникът“ ще откъсне поне един ден почивка от съдбата, преди да се върне обратно към земния си път, който толкова прилича на небесните пътища.

Най-важното е пределната цифра, планът. Трудна работа е да попаднеш в този план, защото колкото и да е голям потокът от посерковци, вратите на болницата са тесни.

Витаминният комбинат, където живеех, имаше само две места за дизентерия в районната болница, две скъпоценни карти, и то отвоювани с бой за „витаминката“, тъй като дизентерията на златната мина или на оловния рудник, или дизентерията на пътното строителство струва повече от посерковците на витаминния комбинат.

С израза витаминен комбинат се означаваше просто една барака, където в разни котли се вареше екстракт от клек — отровен боклук, ужасно горчива кафява смес, вряла дни наред до пълното й сгъстяване. Тази смес се правеше от иглички, които се „ръфаха“ от затворниците по цяла Колима, от пътниците, омаломощени в златния забой. Тези, които се бяха спасили от златната мина, ги караха да умират, докато създават витаминен продукт — екстракт от иглолистни клони. Имаше горчива ирония в самото име на комбината. Според началството и според вековния опит на големите северни експедиции иглолистното дърво беше единственото местно средство срещу болестта на полярниците и на затворниците — скорбута.

Цялата северна лагерна медицина се въоръжи официално с мисълта за този екстракт и го обяви за единствено средство за спасение — ако клекът не помогнел, значи нищо нямало да помогне.

От тази смес ни се повдигаше, даваха ни я по три пъти на ден, без нея не ни даваха храна в стола. Колкото и напрегнато да чакаше арестантският стомах поне някакъв тестен намек в супата си, за да може да прослави храната като такава, администрацията безнадеждно разваляше този важен момент, настъпващ по три пъти на ден, понеже преди това ни караше да глътнем малко иглолистен екстракт. От тази толкова горчива смес започваш да хълцаш, за няколко минути получаваш спазми в стомаха и апетитът ти е безнадеждно развален. В този клек също имаше някакъв елемент на наказание, на възмездие.

Тесният проход към стола се охраняваше с щикове, както и масичката, където до ведрото и малкото желязно черпаче от консервена

кутия седеше лагерната „лека“ и лепваше по една изцеряваща доза отрова в устата на всеки.

Това дългогодишно мъчение с клека, наказанието с черпачето, провеждано из целия Съюз, имаше една особеност: екстрактът сто пъти беше преваряван в котлите и в него нямаше никакъв витамин С, който би могъл да те спаси от скорбута. Витамин С е много летлив, той изчезва след петнайсет минути варене.

Но се водеше медицинска и напълно достоверна статистика, която убедително и „с цифри в ръка“ доказваше, че мината дава повече злато, а леглодните намаляват. Че хората, по-скоро пътниците, умиращи от скорбут, умират само защото са изплували спасителната смес. Дори се съставяха актове срещу изплюолите и ги изпращаха в карцерите и в РУР-ове^[5]. Имаше много такива таблици.

Цялата борба със скорбута беше кървав, трагичен фарс, който напълно отиваше на фантастическия реализъм на тогавашния ни живот.

Вече след войната, когато на най-високо ниво вникнаха в тази кървава материя, клекът беше забранен напълно и повсеместно.

След войната на север в голямо количество започнаха да докарват плодове от шипка, съдържащи реален витамин С.

Колима е пълна с шипки — планински, нискостеблени, с лилавееща месеста част. А по наше време ни забраняваха да се приближаваме до шипките по време на работа, дори стреляха и убиваха тези, които се опитваха да хапнат от този плод, без изобщо да знаят за лечебната му същност. Шипките се пазеха с конвой от затворниците.

Шипките изгниваха, изсъхваха, скриваха се под снега, за да се появят отново напролет, да надникнат изпод леда, като те примамят сладко и нежно, като съблазнят езика ти само с вкус, с тайнствена вяра, но не и със знание, не с наука, вместена в циркулярни писма, които препоръчваха само клек, кедров клек, екстракт от витаминния комбинат. Омаян от шипката, пътникът прекрачваше границите на зоната, излизаше от магическия кръг, очертан от вишките, и получаваше курсум в тила.

За да си извоюва човек карта за дизентерията, трябваше да се представят „изпражнения“ — кашава капчица слуз от задния проход. При нормална лагерна храна затворникът пътник има „изпражнения“

по веднъж на пет дни, не по-често. Това е поредното медицинско чудо. Изглежда, всяка троха се всмуква от всяка клетка на тялото, а не само от червата и стомаха. Кожата също би искала, и тя беше готова да всмуква храна. Червата връщат, изхвърлят нещо, което не е много разбираемо — трудно е дори да се обясни какво точно изхвърлят.

Затворникът не винаги може да накара правото си черво да изригне в ръцете на лекаря с документална и спасителна капчица слуз. За никаква неловкост и срам не може и дума да става, разбира се. Срамът е твърде човешко понятие.

Но ето че се появява шанс да се спасиш, а червата не проработват, не изхвърлят тази капчица слуз.

Лекарят търпеливо чака на място. Без капчица няма болница. Някой друг ще се възползва от картата, а тези други са доста. Засега ти си този късметлия, само че твоят задник, правото ти черво не може да се отгласне, не може да отхрачи, да направи старт към безсмъртието.

Най-после нещо пада, след като е било изстискано от лабиринта на червата, от тези дванайсет метра тръби, чиято перисталтика изведнъж е отказала.

Аз седях зад оградата, с всичка сила си натисках корема, умолявах правото си черво да изстиска, да предаде заветното количество слуз.

Лекарят седеше търпеливо и си пушеше махорката. Вятърът шумолеше в скъпоценната карта, затисната на масата с колимска „бензинка“. Такива карти се подписваха само от лекаря и лекарят носеше лична отговорност за диагнозата.

Аз призовах на помощ цялата си злоба. И червата ми проработиха. Правото ми черво изхвърли някаква храчка, някаква пръска — ако думата „пръски“ има единствено число — капчица слуз, сиво-зелена на цвят и със скъпоценната червена нишка отгоре — невероятно ценна стока.

Количество изпражнения се побра на средата на елхово клонче и в началото ми се стори, че в моята слуз няма никаква кръв.

Но лекарят беше по-опитен от мен. Той приближи към очите си храчката на правото ми черво, помириса слузта и без да си мие ръцете, ми подписа картата.

В същата бяла северна нощ аз бях докаран в районната болница „Беличия“. Болница „Беличия“ имаше тапия за „Централна районна

болница на Северното планинско управление“ — това словосъчетание се употребяваше и в разговорите, и в бита, и в официалната кореспонденция. Нямам представа кое от двете е възникнало по-рано — дали битът е узаконил бюрократичната фльонга или формулата само е изразила душата на бюрократа. „Ако не вярваш, приеми, че е приказка“, както казват криминалните в една тяхна пословица. А в действителност, наред с останалите райони на Колима — Западния, Югозападния и Южния — „Беличия“ обслужваше Северния район, тя беше районна болница. А централната затворническа болница беше огромна, издигаше се близо до Магадан, на 23-ия километър на главния път Магадан — Сусуман — Нера, и беше болница с хиляда легла, по-късно прехвърлена на Левия бряг на река Колима.

Огромна болница, с помощни предприятия, с риболов, със совхоз и с хиляда легла, с по хиляда умрели колимски „пътници“ на ден в месеците „пик“. Тук, на 23-ия километър, вървеше уволнение — последен етап преди морето и преди свободата или смъртта някъде в инвалидния лагер до Комсомолск. На 23-ия километър зъбите на дракона се разтваряха за последен път и пускаха на „свобода“ — разбира се, случайно оцелелите в колимските сражения, в студовете.

„Беличия“ беше на 501-ия километър по това трасе, близо до Ягодное, само на шест километра от северния център, отдавна превърнат в град; а през 1937 година, когато пресичах рекичката, конвоиращият ни войник набързо застреля един голям див петел, без да ни накара да мръднем встриани или да залегнем.

Точно в Ягодное ме бяха съдили няколко месеца по-рано. „Беличия“ беше болница с около сто легла за затворниците, със скромен щат за обслужване — четирима лекари, четирима фелдшери и санитари — все от затворниците. Само главният лекар беше на договор, член на партията, Нина Владимировна Савоева, осетинка, с прякор „Черната майка“.

Освен този щат болницата можеше да държи на всевъзможните ОП и ОГ — нали действието не се развиваше през трийсет и осма, когато никакви ОГ и ОП нямаше в болницата на „Партизан“, в езекуторското гаранинско^[6] време.

Щетите с намаляването на хората по онова време лесно се възстановяваха от континента и в смъртоносната въртележка бяха пускани все нови и нови етапи. През трийсет и осма в Ягодное водеха

дори и пешеходни етапи. От колоната с 300 човека до Ягодное достигаха осем, останалите окапваха по пътя, измръзваха им краката, умираха. Никакви лекуващи екипи нямаше за враговете на народа.

През войната всичко беше по друг начин. Москва не можеше да дава човешки попълнения. На лагерното началство му беше заповядано да опази този списъчен състав, който вече е преместен там и закрепен. И точно тук на медицината ѝ бяха дадени някакви права. През това време на мината „Спокойни“ срещнах една удивителна цифра. От списъчния състав от 3 000 души на работа първа смяна е имало 98 души. Останалите са били или в стационари, или в полустанционари, или в болници, или по амбулаторно освобождение.

Та така и „Беличия“ тогава имаше право да задържи у себе си някаква група оздравяващи пациенти. ОГ или даже ОП — оздравителна група или оздравителен пункт.

Точно тогава в болниците беше концентрирано голямо количество безплатна затворническа работна сила, готова за една дажба или за ден в повече в болницата да преобръне цели планини, стига, разбира се, това да не са планините от камък в златния забой.

Оздравяващите в „Беличия“ и можеха, и умееха, и дори вече бяха преобръщали златни планини — следите от техния труд са златните разрези в мините на Севера, но те не се справиха с пресушаването на „Беличия“ — детската мечта на главната лекарка, на „Черната мама“. Не успяха да заровят блатото около болницата. „Беличия“ е в планината, на километър от централния път Магадан — Сусуман. През зимата този километър не представлява проблем — нито за пешеходци, нито за коне, нито за автомобили. „Пъртините“ са главната сила на пътищата в Колима. Но през лятото блатото мляска и жвака, конвоят превежда пациентите един по един, като ги кара да скачат от буца пръст на буца пръст, от камъче на камъче, от пътечка на пътечка, макар че още през зимата във вкочанената земя е била проправена пътечка, идеално разчертана от опитната ръка на някой инженер измежду пациентите.

Но през лятото ледът започва да отстъпва и не са известни пределите, последните гранични бразди, до които ледът ще отстъпи. Един метър? Хиляда метра? Никой не знае. Не го знае нито един хидрограф, пристигнал с „Дъглас“ от Москва, и нито един якутец,

чиито бащи и дядовци са били родени тук, в същата тази блатиста земя.

Канавките се засипват с камъни. Варовикът е затрупан съвсем наблизо. Всичко, което е опасно за живота — подземните тласъци, срутванията, свличанията — се случват при ослепително ярко небе, понеже в Колима няма дъждове — дъждовете и мъглите са само по крайбрежието.

С мелиорация се занимава само незалязващото слънце. В този блатист път, в този километър от „Беличия“ до шосето, са забити четиридесет хиляди трудодни, милиони часове от труда на оздравяващите. Всеки трябаше да хвърли камък в безпътните дълбини на блатото. През лятото обслуживащият персонал всеки ден хвърляше камъни в блатото. Блатото примляскаваше и поглъщаше тези дарове.

Колимските блата са гроб, по-сериозен от разните му славянски могили или от провлака, който бил затрупан с воини от армията на Ксеркс.

Всеки пациент, изписан от „Беличия“, трябаше да хвърли камък в болничното блато — по една плоча варовик, подгответа от други пациенти или от обслуживащия персонал по време на „ударниците“. Хиляди хора хвърляха камъни в блатото. Блатото премляскаваше и поглъщаше плочите.

За три години енергична работа не бяха постигнати никакви резултати. Все така се налагаше да се проправя пъртина и безславната борба с природата замираше до пролетта. През пролетта всичко започваше отначало. Но за три лета не беше направен път до болницата, по който да може да мине автомобил. Както и преди, налагаше се изписаните пациенти да се отвеждат със скокове от купчина пръст до купчина пръст. И после по същите купчинки да се довеждат хора на лечение.

След тригодишни непрекъснати всеобщи усилия всичко направено се свеждаше до един начертан пунктир — някакъв несигурен зигзагообразен път от шосето до „Беличия“, път, по който не можеше да се тича, да се върви или да се шофира, а можеше само да се скача от плоча на плоча — както хиляди години по-рано се е скачало от купчина пръст на купчина пръст.

Този безславен двубой с природата озлоби главната лекарка, „Черната мама“. Блатото тържествуваше.

Изминавах пътя до болницата със скокове. Шофьорът беше опитно момче и беше останал на шосето с колата — за да не отнесат камиона минувачите, за да не му отмъкнат мотора. В такива бели нощи отвсякъде може да изскочи крадец и шофьорите не си оставят и за час колите. Такъв е битът.

Конвоят ме накара да подскачам по белите плочи до болницата, остави ме да седя на земята пред входа, отнесе пакета ми в къщичката.

Малко по-встрани от двете дървени бараки се низеха сиви като самата тайга редици с огромни брезентови палатки. Между палатките беше прокарана настилка от плет, тротоар от върбови клонки, значително повдигнат над камъка. „Беличия“ е разположена на устието на ручей, тя се страхува от потопи, от проливни дъждове, от колимските неотточни води.

Брезентовите палатки не само напомняха за тленността на живота, но и с най-суров тон твърдяха, че ти, пътникът, тук не си желан човек, макар и да не си случаен. Че тук слабо ще се съобразяват с твоя живот. В „Беличия“ не се чувстваше уют, а само нуждата от колективна работа.

Брезентовото небе в палатките на „Беличия“ по нищо не се отличаваше от брезентовото небе в палатките на мини „Партизан“ от 1937 година, което беше изпокъсано и през него фучаха всички ветрове. Не се отличаваше и от обложените с торф и укрепени двунарни землянки на Витаминния комбинат, предпазващи само от вятъра, но не и от студа. Но и защитата от вятър за един пътник е велико нещо.

Що се отнася до звездите, които се виждаха през дупките на брезентовия таван, те навсякъде бяха едни и същи: наклонен чертеж на небосвода на Далечния Север.

В звездите, в надеждите нямаше разлика, но нямаше и нужда нито от звезди, нито от надежди.

На „Беличия“ вятърът се развояваше из всички палатки, наричани отделения на Централната районна болница, като отваряше пред болния врати и затръшваше кабинети.

Това не ме смущаваше особено. Просто не ми се случи да получа уюта на дървената стена и да я сравня с брезента. Моите стени бяха

брозентови, брезентово ми беше небето. Случайните нощувки в дървенията по транзитките не се бяха запомнили нито като щастие, нито като надежда, възможност, която можеш да си издействаш.

Аркагалинската шахта. Там имаше най-много дърво. Но имаше и много мъки, и именно оттам заминах на Джелгала да получа присъда: в Аркагала вече бях набелязана жертва, вече бях в списъците и в умелите ръце на провокаторите от спецзоната.

Болничният брезент беше разочарование за тялото, а не за душата. Тялото ми трепереше от всяко подухване на вятъра, аз се превивах, не можех да спра треперенето на цялата си кожа — от тила до пръстите на краката.

В тъмната палатка дори нямаше печка. Някъде в средата на огромния брой току-що скованы дъсчени легла беше и утрешното ми, днешното ми място — легло с дървена възглавница, изтрито, вехто одеяло, в което можеш да се увиеш, като в римска тога или в садукейски плащ. През протритото одеяло човек може да види римски звезди. Но звездите на Колима не бяха римски звезди. Чертежът на звездното небе на Далечния север е по-различен от този в евангелските места.

Аз омотах главата си в одеялото като в небе, стопляйки се по единствения възможен начин, който добре познавах.

Някой ме хвани за раменете и ме отведе нанякъде по пръстена пътечка. Аз се спъвах с босите си крака, бълсках се в нещо. Пръстите ми бяха гноясали от измръзванията, не бяха застравали още от трийсет и осма година.

Преди да легна на дъсченото легло, трябваше да бъда измит. И щял да ме мие някой си Александър Иванович, човек с два халата върху антерията — болничен санитар от затворниците, при това от онзи с буквите, тоест по член петдесет и осем, което значи, че се крепи на „историята на болестта“, а не е щатен, понеже щатен може да е само някой от битовите.

Дървен леген, бъчва с вода, черпак, шкаф с бельо — всичко това се побираше в ъгъла на бараката, където беше и дъсченото легло на Александър Иванович.

Александър Иванович ми сипа един леген вода от бъчвата, но през изтеклите дълги години аз бях свикнал със символичните бани, със свръхпестеливия разход на вода, която през лятото се добива от

пресъхналите ручеи, а през зимата се топи от сняг. Можех и умеех да се измия с всякакво количество вода — от чаена лъжичка до цистерна. Дори и с чаена лъжичка вода бих си измил очите — и готово. А това тук не беше лъжица, а цял леген.

Нямаше нужда да ме стрижат, бях прилично остриган с машинката на бившия полковник от Генералния щаб, фризьора Руденко.

Водата, символичната болнична вода, разбира се, беше студена. Но не беше ледена, каквато е цялата вода на Колима и през зимата, и през лятото. Пък и това не беше важно. Дори и вряла вода не би стоплила тялото ми. Дори и черпак кипяща смола да ми бяха лепнали на кожата, тази пъклена температура пак не би ми стоплила вътрешностите. Не мислех нито за изгаряния, нито за ада, когато притисках голяя си корем до горещата бойлерна тръба в златната мина „Партизан“. Това беше през зимата на 1938 година — преди хиляда години. След „Партизан“ взех да издържам кипящата смола. Но на „Беличия“ никой не ползваше кипяща смола. На пръв поглед или по-скоро на пръв досег, според палеца на Александър Иванович легенът със студена вода изобщо не можеше да е горещ или топъл. Водата не беше ледена и това, според Александър Иванович, беше напълно достатъчно. А на мен всичко това така и така ми беше безразлично, според собственото ми тяло — а тялото е по-сериозно, по-капризно от човешката душа, тялото има повече нравствени достойнства, права и задължения.

Преди моето измиване Александър Иванович със собствената си ръка ми избръсна срамните части с опасен бърснач, прекара го близо до подмишниците и ме отведе в кабинета на лекаря, след като ме облече в кърпено, но чисто вехто болнично бельо; кабинетът беше преграден в рамките на същите брезентови стени на палатката.

Брезентовата завеса се повдигна и на прага се яви ангел в бял халат. Под халата имаше антерия. Ангелът беше с ватирани панталони, а върху халата си беше наметнал стар кожух, който явно караше втора присъда, но вършеше работа.

Тукашните юнски нощи не се шегуват нито с волнонаемните, нито със затворниците, нито със смахнатите, нито с бачкаторите. За пътниците няма какво да говорим. Пътниците просто излизаха от границите на добро и зло, на топло и студено.

Това беше дежурният лекар, доктор Лебедев. Лебедев не беше лекар, и не беше доктор, и дори фелдшер не беше, а беше просто учител по история в средното училище — както е известно, това е взривоопасна специалност.

Той беше бивш пациент, започнал да работи като фелдшер-практик. А обръщението „доктор“ отдавна беше престанало да го смущава. Впрочем, той не беше лош човек, доносничесше умерено, а може и изобщо да не доносничесше. Във всички случаи доктор Лебедев не участваше в интригите, раздиращи на части всяко болнично учреждение, а „Беличия“ не беше изключение — той разбираше, че всяко залитане може да му струва не само медицинската кариера, но и живота.

Мен ме прие равнодушно, без всякакъв интерес попълни моята „история на болестта“. Аз пък бях поразен. С красив почерк изписваха фамилията ми върху истинска бланка за история на болестта, която може и да не беше печатна, може да не беше от печатницата, но беше внимателно разграфена от нечия умела ръка.

Бланката беше по-автентична от призрачността, от фантастичността на бялата колимска нощ, от брезентовата палатка с нейните двеста арестантски дъсчени легла. Палатка, откъдето през брезента се чуваше толкова познатия ми нощен арестантски шум, произвеждан в колимските бараки.

Човекът с белия халат записваше и яростно плъзгаше ученическата перодръжка по тясното гърло на мастилницата, без да търси помощ в стоящия пред него в средата на масата красив прибор за мастило, ръчно изработен от някой болен арестант: резбована раздвоена клонка от някоя тригодишна или три хиляди годишна лиственица — връстничка на някой Рамзес или Асархадон — не ми беше съдено да науча периодите, да преброя годишните кръгове на разреза. Изкусната ръка на майстора сръчно е уловила някаква единствена, уникална, естествена извивка на дървото, изкривено от сраженията си с мразовете на Далечния север. Извивката е уловена, клонката е спряна, срязана е от ръката на майстора, оголил същността на тази извивка, същността на дървото. Под обелената кора се появява една напълно пазарна стока, класа на класите, — главата на Мефистофел, наклонена над една бъчва, от която всеки момент ще бликне вино като от фонтан. Вино, а не вода. Чудото в Кана или чудото

в гостилницата на Фауст само по една причина не се повтаряше тук — просто в Колима можеше да бликне като фонтан човешка кръв, а не спирт и не гейзер с топла подземна вода от лечебния извор на якутския курорт Талая. Пък и вино в Колима няма.

Точно тази опасност — че избиеш ли тапата, ще потече не вода, а кръв — удържаше чудотвореца Мефистофел или Христос — все едно.

Дежурният лекар Лебедев също се страхуваше от тази неочекваност и предпочиташе да си служи с обикновената мастилница. Моята витаминена карта беше грижливо залепена към новата бланка. Вместо с лепило Лебедев си служеше с онзи същия екстракт от клен — и до масата имаше цяла бъчва от него. Кленът захващаше с мъртва хватка горката хартийка.

Александър Иванович ме заведе до моето място, като кой знае защо ми обясняваше всичко със знаци; макар че беше светло като през деня, очевидно официално се водеше нощ и затова, според инструкцията или според медицинската традиция, трябаше да се говори шепнешком, макар че колимчаните — спящите пътници — не можеше да бъдат събудени дори и с топовен изстрел над самото ухо на пациента, тъй като всеки от тези двеста мои нови съседи се смяташе за бъдещ мъртвец и нищо повече.

Езикът на жестовете на Александър Иванович се свеждаше до няколко съвета: ако съм искал да оздравея, да ме пазел господ от това да се юрна към клекалото в тоалетната, към „дупката“, изрязана в дъските в ъгъла на палатката. Първо трябвало да се запиша, да се отбележа при Александър Иванович и непременно в негово присъствие да представя резултата от моето клечане на клекалото.

Тогава Александър Иванович щял със собствената си ръка, с пръчка да бутне резултата в плискащото се вонящо море от човешки екскременти в дизентерийната болница, море, което не се всмукваше от никакъв колимски лед за разлика от белите плочи, а чакаше извозването си в някакви други места на болницата.

Александър Иванович не ползваше нито хлор, нито карболова киселина, нито гениалния универсален калиев перманганат, нямаше и помен от нещо подобно до него. Но какво ме интересуваха мен всички тези прекалено човешки проблеми. Нашата съдба нямаше и нужда от дезинфекция.

Тичах няколко пъти до „клекалото“ и Александър Иванович записваше резултата от работата на червата ми, които работеха също толкова капризно и своенравно, колкото и под оградата на Витаминния комбинат — Александър Иванович се накланяше близко до моите изпражнения и нещо тайнствено отмяташе на шперплатовата дъска, която държеше.

Ролята на Александър Иванович в отделението беше много голяма. Шперплатовата дъска на дизентерийното отделение отразяваше във висша степен точната, ежедневна, ежечасна картина на хода на болестта на всеки от посерковците...

Дъската беше скъпа на Александър Иванович, той си я слагаше под дюшека в онези редки часове, в които беше премалял от бдителността в своето двайсет и четири часово дежурство и изпадаше в забрава — обичайния сън на колимския арестант, който не си сваля нито антерията, нито двата си сиви халата, а просто се обляга на брезентовата стена на битието си и мигновено губи съзнание, за да стане отново след час, най-много след два, и да изпълзи до масата на дежурния, за да светне фенера, наричан „прилеп“.

В миналото Александър Иванович беше работил като секретар на областния комитет на една от грузинските републики и беше пристигнал в Колима по член петдесет и осем с някаква астрономична присъда.

Александър Иванович нямаше медицинско образование, не беше работник в счетоводството, макар и да беше „счетоводител“ по терминологията на Калембет. Александър Иванович беше минал забоя, беше „издрпал“ и беше попаднал в болницата по обичайния за пътник път. Той беше службогонец, вярната душа на всеки началник.

Ако Александър Иванович беше държан на „историята на болестта“ къде с истина, къде с лъжа, то не беше защото той беше някакъв задълбочен специалист в хирургията или в почвопочванието. Александър Иванович беше селянин-службогонец. Той служеше вярно на всяко началство и би преобърнал планини по заповед на висшето началство. За шперплатовата дъска не се беше сетил той, а завеждащият отделението Калембет. Дъската трябваше да се намира в сигурни ръце и Калембет откри тези сигурни ръце в лицето на Александър Иванович. Услугите бяха взаимни. Калембет държеше Александър Иванович на „история на болестта“, а Александър

Иванович осигуряваше на отделението точни данни, при това динамични.

Александър Иванович не можеше да е щатен санитар — за това се бях сетил веднага. Кой щатен санитар лично ще мие болните? Щатният санитар е бог, непременно е от битовите, той е бдителното око на местния район и заплаха за всички осъдени по петдесет и осем. Щатният санитар има много помощници сред доброволците срещу „супичка“. Ако щатният санитар от битовите ходи някъде сам, то е най-много за храна от кухнята, пък и дори тогава той се движи в компанията на десетина роби, които в различна степен са близки с полубога — раздавача на храна, господаря на живота и смъртта на пътниците. Аз винаги съм се поразявал от изконния руски навик непременно да имаш слугуващ ти роб. Например при битовите дневалният — който не е дневален, а бог, — наемаше за една махорка и за парче хляб бачкатор по член петдесет и осем. Но и бачкаторът по петдесет и осем не спи. Той все пак е предприемач, значи си търси роби. Бачкаторът ще отсипе в джоба си половин махорка, ще преполови хляба или супата и ще доведе на оборка при битовите своите другари-забойчици от златния забой, клатушкащи се от умора и глад след четиринайсет часов работен ден в мината. Аз самият съм бил такъв бачкатор, роб на робите — и знам цената на всичко това.

Затова веднага разбрах защо Александър Иванович се стреми да прави всичко със собствените си ръце — и да мие, и да пере, и да раздава обяда, и да мери температурата.

Тази универсалност непременно е трябало да превърне Александър Иванович в ценен човек за Калембет, за всеки завеждащ отделение от затворниците. Но тук работата беше само в анкетата, в първородния грях. Още първият лекар от битовите, не толкова зависим от работата на Александър Иванович, колкото Калембет, изпрати Александър Иванович в мината, където той умря, тъй като до Двайсетия конгрес имаше още доста време. Навярно е умрял като праведник.

Точно това представляваше основна опасност за много умиращи „пътници“ — неподкупността на Александър Иванович, неговата зависимост от собствената му история на болестта. От първия си ден тук, както винаги и навсякъде, Александър Иванович заложи на началството, на изпълнителността, на честността в основното

занимание на Александър Иванович, в издирването на човешки изпражнения на двеста дизентерийни пациенти.

Александър Иванович беше опора на лекарската работа в дизентерийното отделение. И това го разбираха всички.

Регистрационната шперплатова дъска беше разчертана на квадратчета според количеството посерковци, нуждаещи се от контрол. Никакъв криминален, пристигнал в болницата на модната вълна на дизентерията, не би могъл да подкупи Александър Иванович. Александър Иванович непременно би донесъл за това на началството. Не би послушал гласа на страха. Александър Иванович имаше собствени сметки за разчистване с криминалните още от времето на работата в мините, в забоя. Но криминалните подкупват лекари, а не санитари. Заплашват лекарите, а не санитарите, още по-малко пък онези санитари, които са взети от редиците на болните и пребивават по линия на „историята“.

Александър Иванович се стремеше да оправдае доверието на лекарите и държавата. Бдителността на Александър Иванович не се отнасяше до политически материали. Александър Иванович педантично изпълняваше всичко, което се отнасяше до контрола върху човешките екскременти.

В потока симуланти (симуланти ли бяха?) от дизентерия беше крайно важно да се контролират ежедневните „изпражнения“ на болния. Какво още? Безкрайната умора? Рязкото изтощение — всичко това беше извън бдителността не само на санитаря, но и на завеждащия отделение. Само лекарят беше длъжен да контролира „изпражненията“ на болния. Всеки запис „по препададени думи“ в Колима е съмнителен. И понеже центърът на центровете на дизентерийния пациент са червата, беше извънредно важно да се види истината, ако не на живо, то чрез доверено лице, чрез личен представител във фантастичния свят на колимското арестантско подземие, в преиначената светлина на прозорците от стъкло от бутилки — да се постигне истината поне в нейния груб, прилизителен вид.

В Колима са разместени мащабите на понятията и оценките, а понякога са и преобрънати нагоре с краката.

Александър Иванович беше призван да контролира не оздравяването, а лъжата, кражбата на леглодни от благодетеля — държавата. Александър Иванович се смяташе за късметлия с това, че

води на отчет изпражненията в дизентерийната барака, а доктор Калембет — действителният лекар, а не доктор, както и символичният доктор, доктор Лебедев — би приел за късмет това да брои говната, а не да търкаля количката, както му се е случвало и на него, и на всички интелигенти, всички „Иван Ивановичи“, всички „счетоводители“ — без изключение.

Макар че Пьотр Семъонович Калембет беше професионален лекар и дори професор от Военно-медицинската академия, през 1943 година той сметна за голям късмет това, че записва „изпражненията“ в историята на болестта, а не пуска от клекалото собствените си „изпражнения“ за изчисление и анализ.

Чудесната шперплатова дъска е основен документ на диагностиката и клиниката в дизентерийното отделение „Беличия“ — тя съдържаше списък на всички посерковци, който непрекъснато се променяше.

Имаше правило: през деня изходждането да е само пред очите на фелдшера. Неочаквано се оказа, че фелдшер, или по-точно изпълняващият длъжността фелдшер, е ангелоподобният доктор Лебедев. Александър Иванович през това време подремваше, за да дойде внезапно на себе си в бойна поза, готов за нощи сражения с посерковците.

Ето каква истинска държавна полза може да донесе един обикновен шперплат, ако е попаднал в добродетелните ръце на Александър Иванович.

За съжаление той не доживя Двайсетия конгрес. Не го доживя и Пьотр Семъонович Калембет. След като излежа десет години и се освободи, заемайки поста на началник на санитарния отдел на някакво отделение, Калембет усети, че нищо не се е изменило в съдбата му, освен названието на длъжността му — безправността на бившите затворници биеше на очи. Както и всички останали порядъчни колимчани, Калембет нямаше никакви надежди. Положението не се промени и след края на войната. Калембет се самоуби през 1948 година в „Елген“, където беше началник на санитарната част — вкарал си морфин във вената и оставил бележка със странно, но напълно Калембетово съдържание: „глупаците не ме оставят на мира“.

И Александър Иванович умря като пътник, без да изкара двайсет и пет годишната си присъда.

Шперплатовата дъска се делеше на вертикални графи: номер, фамилно име. Нямаше ги апокалиптичните графи за член и присъда и това малко ме учуди, когато за пръв път докоснах скъпоценния шперплат, изтрит с нож, изчегъртан със счупено стъкло — графата, която следваща тази за фамилното име, се казваше „цвят“. Само че тук не ставаше дума за кучета, нито за кокошки.

Следващата графа си нямаше име, макар че такова съществуваше. Може би то се е сторило трудно на Александър Иванович, трудно като отдавна забравен или направо неизвестен термин от подозителната латинска кухня — тази дума беше „консистенция“, но устните на Александър Иванович не можеха правилно да го повторят, за да пренесат върху новия шперплат важния термин. Александър Иванович просто го пропускаше, пазеше го като „едно наум“, и прекрасно разбираше смисъла на отговора, който трябваше да посочи в тази графа.

„Изпражненията“ можеха да са течни, полутечни, оформени, неоформени, кашави... — всички тези немногобройни отговори бяха запомнени наизуст от Александър Иванович.

Още по-важна беше последната графа, която се наричаше „честота“. Съставителите на честотни речници биха могли да си спомнят приоритета на Александър Иванович и доктор Калембет.

Именно честота — един честотен речник на задника — ето какво представляваше тази шперплатова дъска.

Точно в тази графа Александър Иванович пишеше по една чертичка с остатъка от химическия молив и като в кибернетична машина отбелязваше единицата за изпражненоизригване.

Доктор Калембет много се гордееше със своята хитра измислица, позволяваща да се материализира биологията и физиологията, а математиката да нахлуе в чревния процес.

На някаква конференция той дори доказваше, утвърждаваше ползата от своя метод, утвърждаваше своя приоритет; това може да е било развлечение, подигравка над собствената си съдба от страна на професор от Военно-медицинската академия — а може би всичко това е било напълно сериозно северно отклонение, травма, отнасяща се до психологията не само на пътниците.

Александър Иванович ме доведе до дъченото легло и аз заспах. Спах в забрава, за първи път на колимска земя спях не в бараката, не в

изолатора, не в РУР-а.

Почти мигновено — а може и да бяха минали много часове, години, столетия — аз се събудих от светлината на „прилепа“, на фенера, който ми светеше право в лицето, макар че нощите бяха бели и всичко и без това добре се виждаше.

Някой в бял халат, в кожух, наметнат върху халата — Колима е една за всички — ми светеше в лицето. До него се извисяваше ангелоподобният доктор Лебедев, без кожух на раменете.

Нечий глас прозвуча над мен с въпросителен тон:

— Счетоводител?

— Счетоводител е, Пьотр Семъонович — утвърдително каза ангелоподобният доктор Лебедев, онзи, който ми записваше „данните“ в историята на болестта.

С думата „счетоводител“ завеждащият отделението наричаше всички интелигенти, попаднали в тази изтребваща буря на Колима от трийсет и седма година.

Калембет също беше счетоводител.

Счетоводител беше и фелдшерът на хирургическото отделение Лесняк, студент от първи курс на медицинския факултет на първия МГУ, мой московски съгражданин и колега във висшето учебно заведение, изиграл най-голяма роля в моята колимска съдба. Той не работеше в отделението на Калембет. Той работеше при Траут — в хирургическото отделение, в съседната хирургическа палатка — като операционен брат.

Още не се беше намесил в съдбата ми, още не се познавахме.

Счетоводител беше и Андрей Максимович Пантюхов, който ме беше изпратил на фелдшерските курсове за затворници, което и реши съдбата ми през 1946 година. Завършването на тези фелдшерски курсове, дипломата с право да лекувам с един замах даде отговор на тогавашните ми проблеми. Но до 1946 година все още имаше време, цели три години, по мерките на Колима това е вечност.

Счетоводител беше и Валентин Николаевич Траут — хирург от Саратов, който беше немец по произход и затова го тормозеха повече, отколкото другите, и дори завършването на присъдата не решаваше неговия проблем. Чак Двайсетият конгрес успокои Траут, внесе в талантливите му ръце на хирург увереност и покой.

Като личност Траут беше напълно съсипан в Колима, плашеще се от всякакво началство, клеветеще когото заповядва началството, не защитаваше преследваните от началството. Но запази душата си на хирург и ръцете си на хирург.

И най-важното — счетоводител беше Нина Владимирова Савоева, осетинка на договор, член на партията и главен лекар на „Беличия“, млада жена на около трийсет години. Тя беше тази, която можеше да направи много добро. И много зло. Важно беше да се насочи в правилна посока нейната героична, невероятна енергия на прославен администратор от напълно мъжки тип.

Нина Владимировна беше много далече от високите въпроси. Но тя разбираше в дълбочина нещата, които разбираше, и се стараеше на дело да докаже своята правота или просто сила. Силата на познанството, на протекцията, на влиянието, на лъжата, може да се използва и за добри дела.

Понеже беше крайно самолюбив човек, който не търпи възражения, Нина Владимировна удари тогавашното колимско върховно офицерство, всички тези началници, като сама откри борба с подлостта със същите средства.

Като изключително способен администратор, Нина Владимировна се нуждаеше от едно: да може да обхваща с поглед цялото си стопанство и отблизо да крещи по всички бачкатори.

Издигането ѝ на поста на началник на санитарния отдел не ѝ донесе успех. Тя не умееше да командва през бумаги.

След редица конфликти с висшето началство Савоева влезе в черните списъци.

В Колима цялото началство се самоснабдява. Нина Владимировна не правеше изключение. Но тя поне не пише доноси срещу други началници — и пострада.

Започнаха да пишат доноси срещу нея, привикваха я, разпитваха я, съветваха я — в тесния партиен кръг на управлението.

А когато си замина нейният земляк и покровител Гагкаев, макар че той замина да заеме пост в Москва, Нина Владимировна започнаха да я притискат.

Нейното съжителство с фелдшера Лесняк завърши с изключване на Савоева от партията. Ето в такъв момент се запознах с прочутата „Черна майка“. Тя и сега е в Магадан. И Борис Лесняк е в Магадан, и

децата им са в Магадан. След освобождението на Борис Лесняк Нина Владимировна веднага се омъжи за него, но това не промени съдбата ѝ.

Нина Владимировна винаги беше принадлежала на някаква партия или лично беше оглавявала тази партия, тя хабеше нечовешка енергия, за да добута до уволнение от работа някакъв мръсник. Също толкова нечовешка енергия отиваше и за побеждаване на някаква светла личност.

Борис Лесняк внесе в живота ѝ други, нравствени цели, внесе в живота ѝ култура от онова ниво, на което беше възпитан самият той. Борис е потомствен счетоводител, майка му е била в затвора, в изгнание. Майка му е еврейка. Баща е служител на КВЖД, митничар.

Борис намери в себе си сили да даде своя принос във въпросите за личната порядъчност, даде си някакви клетви и изпълняваше тези клетви.

Нина Владимировна вървеше след него, живееше с неговите оценки — и с ненавист се отнасяше към всички свои колеги на договор.

Дължа много на добрата воля на Лесняк и Савоева, проявена в най-трудното за мен време.

Няма да забравя как всяка вечер, буквално всяка вечер Лесняк ми носеше в бараката хляб или шепа махорка — скъпоценни неща в тогавашното ми полубитие на дълбок колимски пътник.

Всяка вечер чаках този час, това парче хляб, тази щипка махорка и се страхувах, че Лесняк няма да дойде, че всичко това съм си го измислил, че то е колимски гладен мираж.

Но Лесняк идваше, появяваше се на прага.

Тогава изобщо не знаех, че Нина Владимировна, главният лекар, има някакво приятелство с моя благодетел. Възприемах тази милостиня като чудо. Лесняк направи за мен всички добри неща, които можеше да направи: даде ми работа, храна, почивка. Той познаваше добре Колима. Но можеше да го направи само с ръцете на Нина Владимировна, главния лекар, а тя беше силен човек, израснал във всевъзможни караници, интриги и подхълзвания на динена кора. Лесняк ѝ показва един друг свят.

Оказа се, че нямам дизентерия.

Онова, от което съм бил болен, се казвало пелагра, алиментарна дистрофия, скорбут, крайна полиавитаминоза, но не и дизентерия.

След двуседмично, ако не греша, лечение и двуседмична незаконна почивка, аз бях изписан от болницата, стоях на изхода от брезентовата палатка и вече си обличах парцалите, с пълно, впрочем, безразличие, но още докато бях вътре, в най-последния момент бях извикан в кабинета на доктор Калембет — в същото заградено място с Мефистофел, където ме беше приел Лебедев.

Дали сам беше замислил този разговор, дали Лесняк го беше посъветвал — не знам. Калембет не беше в приятелски отношения нито с Лесняк, нито със Савоева.

Дали Калембет беше открил в моите гладни очи някакъв особен блъсък, който да му е вдъхнал надежда — не знам. Но по време на хоспитализацията моето легло беше на няколко пъти доближавано до различни съседи — до най-гладните, до най-безнадеждните случаи измежду счетоводителите. Така моето дълчено легло беше поставено в съседство до Роман Кривицки, отговорен секретар на „Известия“, съименник, но не и роднина на известния заместник-министр на въоръжените сили, който беше разстрелян от Рухимов.

Роман Кривицки се беше зарадвал на това съседство, разказа ми това-онова за себе си, но неговата подпухнала, отекла бяла кожа плашише Калембет. Роман Кривицки умря до мен. Целият му интерес, разбира се, беше в храната, както и на всички нас. Но като още по-отдавнашен пътник Роман разменяше супите за каша, кашата за хляб, хляба за тютюн — всичко това се смяташе в зърна, в щипки, в грамове. Въпреки всичко това бяха смъртоносни загуби. Роман умря от дистрофия. Леглото до мен се освободи. Това не беше обичайното легло, сковано от летви. Леглото на Кривицки беше с пружина, с истинска мрежа, със заoblени боядисани дръжки, истинско болнично легло сред двеста нара. Това също беше каприз на пациента с тежка дистрофия, и Калембет го беше изпълнил. А сега Калембет каза: „Виж какво, Шаламов, дизентерия нямаш, но си изтощен. Можеш да останеш за две седмици като санитар, ще мериш температури, ще развеждаш болните, ще миеш пода. Накратко, всичко това, което прави Макеев, сегашният санитар. Той вече се залежа, прехрани се, и днес го изписваме. Решавай. Не се страхувай, че ще попаднеш на живо място.“

Много не ти обещавам, но две седмици ще те удържа по «история на болестта».“

Аз се съгласих и вместо мен изписаха Макеев, протежето на волнонаемния фелдшер с фамилното име Михно. Тук вървеше борба, сериозна война за влияние, и фелдшерът-договорник, комсомолецът Михно, си подбираще щат за борба със същия този Калембет. Анкетната същност на Калембет беше повече от уязвима — отбор доносници, оглавен от Михно, имаше намерение да обуздае завеждащия отделението. Но Калембет изпреварващо нанесе своя удар и изписа за мините довереното лице на Михно, битовия Макеев.

Всичко това го разбрах по-късно, а в този момент пламенно се заех да санитарствам. Но не само, че нямах силите на Макеев, ами никакви сили нямах. Бях достатъчно непохватен, недостатъчно почтенителен с висшите. С една дума, изритаха ме ден, след като преместиха някъде Калембет. Но през това време — през този месец успях да се запозная с Лесняк. И точно Лесняк ми даде цяла поредица важни съвети. Лесняк казваше: „Опитай се да вземеш направление. Ако имаш направление, няма да те върнат, няма да ти откажат хоспитализация“. С добрите си съвети Борис не разбираше, че аз съм вече отколещен смъртник, че никаква работа, пък дори и най-символичната, от типа на кореспонденциите, или най-здравословната — да събирам плодове и гъби, да подреждам дърва, да ловя риба — дори и без всякакви норми, на чист въздух, вече не може да ми помогне.

Въпреки това Борис правеше всичко това с Нина Владимировна и се учудваше, че моите сили толкова слабо се възстановяват. Нямах сигурните туберкулоза или нефрит, а беше рисковано да чукам на болничната врата с изтощение или с алиментарна дистрофия, понеже можеше да не уцеля и да се озова в мортата, вместо в някая болница. С огромна мъка успях за втори път да вляза в болница, но все пак успях. Фелдшерът на витаминния пункт — забравих му фамилията — ме биеше и разрешаваше на конвоя да ме бие ежедневно на разводите като мързеливец, кършак, скатавка, спекулант, и категорично отказваше да ме хоспитализира. Успях да изльжа фелдшера — една нощ ми закачиха името към чуждо направление, понеже целият ОЛП мразеше фелдшера и всички по колимски се радваха да ме подкрепят, така че аз запълзях към „Беличия“. Шест километра буквално пълзях, но допълзях до

приемния кабинет. Дизентерийните палатки стояха празни, и мен ме сложиха в главната сграда, където лекар беше Пантюхов. Всички ние, четиридесет нови пациенти, се увихме във всички дюшеци и одеяла — лежахме заедно и заедно тракахме със зъби до сутринта — печките не се палеха във всички отделения. На следващия ден ме преместиха в отделение с печка и там стоях около печката, докато не ме викнеха за инжекция или за преглед, без да разбираам какво става с мен и докато усещах само глад, глад, глад. Моята болест се наричаше пелагра. Та в тази втора хоспитализация се запознах с Лесняк и с главния лекар Нина Владимировна Савоева, с Траут, с Пантюхов — с всички лекари от „Беличия“.

Състоянието ми беше такова, че никой вече не можеше да направи за мен никаква добрина. Беше ми безразлично дали ще ми направят добро или зло. Да се влага дори и капка добрина в моето пелаграно тяло на колимски пътник беше излишна постъпка. Топлината ми беше по-важна от добрината. Но се опитаха да ме лекуват с горещи инжекции — криминалните купуваха инжекции с витамин РР за една хлебна дажба и болните от пелагра разменяха горещите си инжекции за хляб, за обедната дажба от триста грама, и в кабинета за вливане отиваше някой главатар на обирджиите, вместо живия труп. И му биеха инжекцията. Аз на никого не продадох място витамин РР и всичко ми биеха в собствената ми вена, а не го взимах перорално под формата на хляб.

Кой от всички е прав, кой е виновен — няма аз да съдя. Никого не осъждам — нито продаващите горещите си инжекции живи трупове, нито купуващите ги криминални.

Нищо не се променяше. Не се появяваше желание за живот. Всичко, което ядях, беше сякаш измислено, без апетит изгълтвах всякааква храна.

По време на тази втора хоспитализация почувствах, че кожата ми неудържимо се люспи, кожата на цялото ми тяло ме сърбеше, смъдеше и отлиташе на парцали, дори на цели пластове. Имах пелагра от класически диагностичен образец, бях кавалер на трите „Д“ — деменция, дизентерия и дистрофия.

Не запомних много от тази втора хоспитализация в „Беличия“. Някакви нови познанства, някакви лица, някакви облизани лъжици, ледената рекичка, ходене за гъби, където аз заради придошлата река

бродих цяла нощ из планината, отстъпвайки пред реката. Видях как гъбите, гигантски припънки и манатарки, растат именно пред очите ти, като се превръщат в еднопудова гъба, която не се побира в кофата. Това не беше проява на деменция, а напълно реално зрелище, демонстрация на това до какви чудеса може да те отведе хидропониката: гъбите се превръщат в Гъливери буквально пред очите ти. Плодовете, които събирах с бой, по колимски: с мятане на кофата по храстите с боровинки... Но всичко това беше след люспенето.

Тогава кожата ми се белеше на люспи. В допълнение към скорбутните ми язви се пълнеха с гной и пръстите ми след остеомиелита при измръзването. Клатещи се скорбутни зъби, пиодермични язви, следи от които и сега имам по краката. Помня ненаситното си постоянно желание нещо да ям, неутолимия си глад, както и венеца на всичко това — кожата, която се смъква на пластове.

Нямах дизентерия, а имах пелагра — онази кашава капчица слуз, която ме беше довела до глухите земни пътища, беше капчица, изригнала от червата на болен от пелагра. Моите изпражнения бяха изпражнения на болен от пелагра.

Това беше още по-страшно, но тогава ми беше все едно. Аз не бях единственият болен от пелагра в „Беличия“, но бях най-тежко болният, с най-изразена пелагра.

Вече съчинявах стихове: „Мечта на поливитаминозния“ — дори и в стиховете не се решавах да се нарека „пелагрозен“. Впрочем, аз не знаех като хората какво е това пелагра. Само чувствах, че пръстите ми пишат — с рими и без рими, че пръстите ми още не са казали поседната си дума.

В този момент почувствах, че от ръката ми се отделя, пада една ръкавица. Беше любопитно, а не страшно, да се гледа как от тялото ти на пластове пада собствената ти кожа, как едини листенца се сипят от раменете, от корема, от ръцете.

Пелаграта ми беше толкова изразена, толкова класическа, че от мен можеха да се свалят цели ръкавици и от двете ми ръце, както и кракавици от двете ми стъпала.

Взеха да ме показват на преминаващото оттук медицинско началство, но и тези ръкавици никого не учудиха.

Настана ден, когато кожата ми се обнови изцяло, а душата не се обнови.

Беше изяснено, че от моите ръце трябва да се свалят пелагрозни ръкавици, а от краката — пелагрозни кракавици.

Тези ръкавици и кракавици бяха свалени от Лесняк и Савоева, от Пантюхов и Траут, и бяха приложени към „история на болестта“. Бяха пратени в Магадан заедно с историята на болестта ми, като живи експонати за музея по краезнание, или поне за музея по история на местното здравеопазване.

Лесняк не изпрати всичките ми останки заедно с историята на болестта. Бяха изпратени само кракавиците и една ръкавица, а втората аз запазих за мен заедно с тогавашната ми много неуверена проза и с нерешителните ми стихове.

С мъртва ръкавица не можеше да се пишат добри стихове или проза. Самата ръкавица беше проза, обвинение, документ, протокол.

Но ръкавицата загина в Колима — затова се и пише този разказ. Авторът гарантира, че дактилографските линии и на двете ръкавици са едни и същи.

Отдавна трябваше да напиша за Борис Лесняк, за Нина Владимировна Савоева. Тъкмо на Лесняк и на Савоева, а също и на Пантюхов съм задължен за реалната помощ, която ми оказаха в най-трудните ми колимски дни и нощи. Дължа им живота си. Ако животът се смята за ценност — в което се съмнявам — аз дължа на тези трима реални хора от 1943 година някаква реална помощ — не съчувствие, не съболезнования, а реална помощ. Трябва да се знае, че те влязоха в живота ми след осем години скитания от златния забой на мината до следствения комбинат, през колимския екзекуторски затвор, влязоха в живота на пътник от златния забой на трийсет и седма и трийсет и осма година, на пътник, който измени мнението си за живота като за ценност. Към това време аз завиждах само на тези хора, които бяха намерили сили да се самоубият по време на сбора на нашия етап за Колима през юли трийсет и седма година в етапното крило на Бутирския затвор. Ето на онези хора наистина им завиждам — те не видяха това, което виждах аз в следващите седемнайсет години.

Промени се моята представа за живота като за ценност, като за щастие. Колима ме научи на съвсем друго нещо.

Принципът на моя век, на моето лично съществуване, на целия ми живот, изводът от моя личен опит, правилото, усвоено от този опит, може да бъде изразено с пестеливи думи. Първо трябва да се отвръща

на плесниците, а чак на второ място — на подаянията. Трябва да се помни злото преди доброто. Всички добрини трябва да се помнят сто години, а всичко лошо — двеста. Ето с това схващане се отличавам от всичките руски хуманисти на деветнайсети и двайсети век.

[1] Елза Кох (1906–1967) — жена на коменданта на Бухенвалд Карл Кох и старша надзирателка на женското отделение в същия лагер, инициаторка на изработването на абажури, ръкавици, подвързии за книги и сувенири от човешка кожа. — Б.пр. ↑

[2] Земноводно животно от рода на саламандрите. — Б.пр. ↑

[3] Целакант или латимерия — риба от семейство латимериеви и едно от най-древните живи същества, определяни като еволюционен предшественик на земноводните. Дълго време е смятана за изчезнала, но е открита през 1938 г. в Индийския океан. Оттогава е по-популярна под името „латимерия“. — Б.пр. ↑

[4] Местност в Магаданска област, в която са извършвани масови разстрели на лагерници. — Б.пр. ↑

[5] Рота на усилен режим. — Б.пр. ↑

[6] Полк. С. Н. Гаранин — началник на североизточните трудово-изправителни лагери през 1938, описан в разказа на Варлам Шаламов „Как започна всичко това“. — Б.пр. ↑

ЛЬОША ЧЕКАНОВ, ИЛИ СЪОБВИНИЯМите В КОЛИМА

Лъша Чеканов, земеделец по потекло и техник-строител по образование, беше мой съсед по нар в 69-а килия на Бутирския затвор през пролетта и лятото на 1937 година.

Като ветеран в килията, аз оказах първа помощ на Лъша Чеканов, както и на много други: бих му първата инжекция, инжектирах му еликсир на бодростта, надеждата, хладнокръвието, яда и самолюбието — сложен лекарствен състав, необходим на човек в затвора, особено ако е новак. Същото чувство криминалните — а няма спор, че те имат вековен опит — изразяват в три познати заповеди: не вярвай, не се бой и не моли.

Духът на Лъша Чеканов беше закрепен и през юли той пое към далечните колимски земи. Лъша беше осъден в същия ден, в който и аз, по същия член и със същата присъда. Карака ни за Колима в един и същи вагон.

Ние не оценихме по достойнство коварството на началството — към времето на нашето пристигане земният рай Колима трябваше да се превърне в земен ад.

Карака ни на Колима, за да умрем и от декември 1937 година ни хвърлиха във вихъра на побоища, глад и гаранински екзекуции. Ден и нощ се четяха списъци на разстреляните.

Всички, които не загинаха в Серпентинката — следствения затвор на Планинското управление, където през 1938 година разстреляха десетки хиляди, като заглушаваха стрелбата с ръмжене на трактори, — после бяха разстреляни по списък, четен по два пъти на ден по време на сутрешния и на вечерния развод под звуците на оркестър, който свири туш. Аз случайно останах жив след тези кървави събития, но не избегнах своята участ, набелязана още в Москва: през 1943 година получих нова десетгодишна присъда.

„Издрапвах“ десетки пъти, скитах се от забоя до болницата и обратно и към декември четиридесет и трета бях изпратен за кратко

сред онези командирани, които строяха нова мина — „Спокойни“.

Десетниците или както ги наричат на колимски — наблюдалите, за мен бяха лица от прекалено висок ранг, с особена мисия, с особена съдба, чиито линии на живота не можеха да се пресекат с моите.

Нашият десетник беше прехвърлен някъде. Всеки арестант има съдба, която се преплита с битката между някакви по-висши сили. Човекът-арестант или арестантът-човек, без изобщо да знае, става оръдие в някакво чуждо сражение и знае за какво загива, но не знае защо. Или пък знае защо, но не знае за какво.

Та точно по законите на тази тайнственост на съдбата, нашият десетник беше свален и преместен някъде. Аз не знаех, пък и не ми трябваше да знам, нито фамилното име на десетника, нито новото му назначение.

В нашата бригада, където имаше само десет „пътника“, беше назначен нов десетник.

Колима, пък и не само Колима, се отличава с това, че там всички са началници, всички. Дори в малка бригада от двама души има един старши и един младши; при цялата универсалност на двоичната система, хората никога не се делят на равни части, двама души не се делят на равни части. За всеки пет человека се изльчва по един постоянен бригадир, който, разбира се, не е освободен от работа, а си е същият такъв бачкатор. А за бригада от петдесет человека винаги има и по един освободен бригадир, тоест бригадир с тояга.

Ама нали си живееш без надежди, пък и колелото на съдбата е необяснимо.

Да бъде оръдие на държавната политика, средство за физическо унищожение на политическите врагове на държавата — ето я главната роля на бригадира в производството, и то най-вече в това производство, което обслужва лагери за унищожение.

Тук бригадирът никого не може да защити, той самият е обречен, но той драпа нагоре, хваща се за всички сламки, които му подхвърля началството и погубва хората в името на собственото си призрачно спасение.

Подборът на бригадири е първостепенна задача на началството.

Бригадирът е като майка-кърмилница на бригадата, но само в онези предели, които са му определени свише. Той самият се намира

под строг контрол, от който на мините няма измъкване — инспекторът от следващата контрола може да разобличи фалшивите изкопани кубици, да покаже, че са надписани и тогава на бригадира му е спукана работата.

Затова бригадирът върви по проверен и сигурен път — да избива тази кубатура от пътниците-бачкатори, да я избива в най-реалния физически смисъл — с кирка по гърба, а щом вече спре да има нещо за избиване, бригадирът би трябвало да се превърне в бачкатор и лично да сподели съдбата на убитите от него хора.

Обаче не става така. Бригадира го преместват в нова бригада, за да не му се губи опитът. Бригадирът започва да се оправя с новата бригада. Бригадирът оцелява, а бригадата му е в земята.

Освен самия бригадир, в бригадата живее и неговият заместник, който по щат се води дневален — това е помощник на убиеца, който охранява съня му от набези.

По време на един лов за бригадири през военните години, в „Спокойни“ се наложи да бъде взривен с амонит целия ъгъл на бараката, където спеше един бригадир. Само така работата беше сигурна. Тогава загинаха и бригадирът, и дневалният, и най-близките им приятели, които спят до бригадира, за да попречат на ръката на някой въоръжен с нож отмъстител да достигне до самия бригадир.

Престъпленията на бригадирите в Колима са неизбройми — точно те са физическите изпълнители на високата политика на Москва от сталинските години.

Но и бригадирът не е оставен без контрол. В онези няколко часа, в които всички затворници са откъснати от работа и спят в безсъзнание, той е наблюдаван от надзирателите по битовата част в ОЛП.

Началникът на ОЛП също наблюдава, наблюдава и местният следовател.

В Колима всички се следят взаимно и ежедневно донасят един срещу друг на подходящото място.

Доносниците-тропачи не изпитват кой знае какви съмнения — те знаят, че трябва да донасят за всичко, пък по-нататък началството да преценява кое е истина и кое — лъжа. Истината и лъжата изобщо не са категории, с които осведомителят трябва да си служи.

Но това са все наблюдения от вътрешната страна на зоната, от вътрешната страна на лагерната душа. За работата на бригадира достатъчно щателно и достатъчно официално следи неговото производствено началство — десетникът, който в Колима се нарича както и на Сахалин — наблюдател. Наблюдателят е наблюдаван от старшия наблюдател, старшият наблюдател — от техническия ръководител на участъка, техническият ръководител — от началника на участъка, а началникът на участъка — от главния инженер и от началника на мината. Не искам да проследявам по-нависоко тази йерархия — тя е прекалено разклонена, разнообразна, пък и дава простор за фантазията на всяко доктрическо или поетическо вдъхновение.

Важно е да се подчертвае, че именно бригадирът е събирачката точка на небето и земята в лагерния живот.

Точно измежду най-добрите бригадири, доказали своя плам на убийци, се вербуват наблюдатели, докато десетниците имат по-висок ранг от този на бригадира. Един десетник вече е извървял кървавия бригадирски път. За бачкаторите властта на десетника е безгранична.

В мъждукащата светлина на колимската бензинка — на консервената кутия с четири й тръбички с горящи парцалени фитили, която излъчва единствената светлина за колимските бачкатори и смъртници, ако не броим пещите и слънцето — аз разпознах нещо познато във фигурата на новия десетник, новия владетел на нашия живот и нашата смърт.

Радостна надежда сгря мускулите ми. Във вида на новия наблюдател имаше нещо познато. Имаше нещо много далечно, но реално иечно живо, като човешката памет.

Ровенето в паметта е много трудно занимание за изтощения от глад мозък — усилието да си спомниш се съпровождаше с рязка болка, с никаква чисто физическа болка.

Паметта ми отдавна е измела от всички свои кътчета целия ненужен боклук от типа на стиховете. Тогава в мен се напрегна и зазвънтя никаква по-важна и по-вечна от изкуството мисъл, но тя така и не успя да си пробие път до речника ми, до някое от онези малобройни места, които все още обитаваше мозъка ми на пътник. Нечии железни пръсти стискаха паметта ми като тубичка с развалено

лепило, изстисквайки, изтласквайки нагоре онази капка, малката капчица, която все още беше запазила човешки свойства.

В този процес на припомнянето участваше цялото тяло, дори и студената пот, избила по изсъхналата ми кожа искаше да ми помогне да ускоря този процес, макар че то пот всъщност нямаше, пък и всичко завърши с победа... В паметта ми се появи име:

Чеканов!

Да, това беше той, Лъша Чеканов, моят съсед от Бутирския затвор, онзи, когото бях избавил от страха му пред следователя. Спасението се беше явило в моята студена и гладна барака — осем години бяха минали оттогава, осем века, отдавна беше дошъл дванадесети век, скитите вече оседлаваха конете си по камъните на Колима, скитите вече погребваха царе в мавзолеите и милиони безименни бачкатори бяха полагани нагъсто в братските могили на Колима.

Да, това беше той, Лъша Чеканов, спътник на моята светла младост, на светлите ми илюзии от първата половина на тридесет и седма година, които още не знаеха каква съдба ги очаква.

Спасението се яви в моята гладна и студена барака в образа на Лъша Чеканов, техник-строител по специалност, новия ни десетник.

Това беше страхотно! Това беше от онези чудесни събития, които си беше струвало да се чакат осем години!

„Издрапването“ — позволявам си да заявя авторство върху този неологизъм или поне върху временната му форма. Пътникът, който успее да „издрапа“, не го прави за един ден. Най-напред трупа някакви загуби — първо физически, а после нравствени — и събира остатъците от онези нерви, съдове и тъкани, които вече не му стигат, за да удържи предишните си чувства.

На смяна идва нещо ново — ерзац-чувства, ерзац-надежди.

В процеса на „издрапването“ настъпва някакъв предел, когато се губят последните опори, има граница, отвъд която всичко се разпростира от другата страна на доброто и злото, а самият процес на „издрапване“ лавинообразно се ускорява. Верижна реакция, ако си служим със съвременен език.

Тогава не знаехме за атомната бомба, за Хироshima и Ферми. Но твърде добре ни беше известна неудържимостта, необратимостта на „издрапването“.

За тази верижна реакция в езика на криминалните има едно гениално прозрение — влезлият в речника термин „да летиш под наклон“ — абсолютно точен термин, създаден без статистиката на Ферми.

Точно затова в малобройната статистика и в многобройните мемоари е отбелязана една точна и исторически постигната формула: „човек може да издрапа за две седмици“. Това е нормата за якия, ако го държат на колимския петдесет-шестдесет градусов студ по четиринадесет часа на ден в тежка работа, ако го бият, ако го хранят само с лагерна дажба и не му дават да спи.

При това аклиматизирането в Далечния север никак не е лесна работа.

Затова децата на Медведев не могат да разберат защо толкова бързо е умрял баща им — здрав мъж на около четиридесет години, който е изпратил първото си писмо от парахода в Магадан, а второто от болницата Сеймчан, като болничното писмо се е оказало и последно. Затова генерал Горбатов за две седмици стана пълен инвалид, след като попадна в мината „Малдяк“ и само случайното му изпращане на риболов на брега на Ола му спаси живота. Затова и Орлов, референт на Киров, към времето на разстрела му в „Партизан“ през зимата на 1938 година вече беше „пътник“ който все едно не би си намерил място на земята.

Две седмици — точно това е срокът, в който здравият човек се превръща в „пътник“.

Аз знаех всичко това, разбирах, че в труда спасение няма, и скитах от болницата до забоя и обратно осем години подред. Най-после беше дошло спасението. В най-нужния момент ръката на провидението доведе Лъша Чеканов в нашата барака.

Потънах в здрав, весел сън, със смътното усещане за някакво радостно събитие, което ще настъпи всеки момент.

На следващия ден по време на развода — така се нарича накратко процедурата за развеждане по работните места, която в Колима се извършва в един и същи час и за десетниците, и за милиони хора, призовани от звъна на желязо по релсата, сякаш това е призив на мюезина, сякаш е камбанен звън от камбанарията на Иван Велики — а Грозни и Велики са синоними в руския език — тогава се убедих в чудесната си правота, в чудесната си надежда.

Новият десетник наистина беше Лъоша Чеканов.

Но в такава ситуация не е достатъчно ти да разпознаеш човека, трябва и теб да те познаят в това двустренно, взаимно обльчване.

По лицето на Лъоша Чеканов ясно пролича, че той ме е познал и че, разбира се, ще ми помогне. Лъоша Чеканов топло се усмихна.

Той веднага се осведоми от бригадира за моето трудово поведение. Характеристиката ми беше отрицателна.

— Я да те видим, шибаняко — на висок глас каза Лъоша Чеканов, докато ме гледаше право в очите — да не мислиш, че щом сме от един затвор, значи няма да работиш? Аз не помагам на кръшкачите. Изкарай си го с труд. С честен труд.

От този ден нататък започнаха да ме юркат по-усърдно от преди. След няколко дни Лъоша Чеканов обяви на развода:

— Не искам да те бия заради това как работиш, просто ще те изпратя в участъка, в зоната. Там ти е мястото, шибаняк такъв. Отиваш в бригадата на Полупан. Той ще те научи на ум и разум! Познат съм ти бил! От едно време! Приятел съм ти бил! Точно вие ни съсиахте, изроди такива. Осем години страдам тук заради тия гадове ентелегентите!

В същата вечер бригадирът ме отведе до участъка с един вързоп. В централния участък на управлението на мини „Спокойни“ аз бях настанен в барака, където живееше бригадата на Полупан.

Със самия бригадир се запознах още на следващата сутрин — на развода.

Бригадирът Сергей Полупан беше младо момче на около двадесет и пет години, с открыто лице и рус перчим като на криминалните. Но Сергей Полупан не беше криминален. Той беше дете на природата, селско момче. Полупан беше изметен с желязната метла през тридесет и седма година, беше получил присъда по член петдесет и осем и беше предложил на началството да изкупи вината си, като добута враговете до ангелски вид.

Предложението беше прието и в рамките на бригадата на Полупан беше оборудвана нещо като наказателна рота с непостоянен, променлив списъчен състав. Това беше наказание в самото наказание, затвор в самия затвор на наказателната мина, която още не съществуваше. Ние строяхме зона и селище за нея.

Бараката беше от насконо отрязани лиственици, от влажните стволове на дървото, което като хората в Далечния север се бори за живота си и затова е тъгловато и чворесто, а стволът му е огънат. Тези влажни бараки не се затопляха с печки. Никакви дърва не биха стигнали, за да изсушат тези триистагодишни тела, израснали в блатото. Хората бяха тези, които сушиха бараката, телата на строителите.

Точно тук започна една от моите неволи.

Всеки ден пред очите на цялата бригада Сергей Полупан ме биеше: с крака, с юмруци, с прът, с дръжка на кирка, на лопата. Изчукваше от мен ентелегента.

Биенето се повтаряше ежедневно. Бригадирът Полупан носеше телешко яке, розово яке от телешка кожа — нечий подарък или подкуп, с който човек можеше да се откупи от юмруците, да измоли поне един ден почивка.

Познавам много такива ситуации. Самият аз нямах яке, но и да имах, не бих го дал на Полупан, освен ако криминалните не ми го изтръгнат от ръцете, ако не ми го смъкнат от раменете.

След като се разгорещеше, Полупан си сваляше якето и оставаше по антерия, за да борави още по-свободно с лоста и кирката.

Полупан ми изби няколко зъба, пукна ми ребро.

Всичко това се правеше пред очите на цялата бригада. В бригадата на Полупан имаше около двадесет човека. Бригадата беше с непостоянен, променлив състав, беше учебна бригада.

Сутрешните побоища продължиха толкова време, колкото прекарах в тази мина, мина „Спокойни“...

След рапорт на бригадира Полупан, одобрен от началника на мината и от началството на ОЛП, аз бях изпратен в Централното северно управление — в селището Ягодное, като злостен кръшкан, на когото трябва да му се образува наказателно дело и да му се издаде нова присъда.

По време на следствието лежах в изолатора в Ягодное, образуваха ми дело, тръгнаха разпити. Инициативата на Льоша Чеканов се очерта достатъчно ясно.

Течеше пролетта на четиридесет и четвърта, ярка колимска военна пролет.

Следствените, които са в изолатора, са изкарвани на работа в опит да се избие поне един работен час от транзитния ден — и

следствените не обичат тази устойчива традиция на лагерите и на транзитките.

Аз, разбира се, не ходех на работа, за да се опитам да изкарам някаква норма в каменната дупка, а просто за да подишам въздух, да помоля, ако ми дадат, за допълнителна паница супа.

В града, дори и в лагерния град, какъвто беше Ягодное, беше по-добре отколкото в изолатора, където всяко парче дърво беше просмукано от мъртвешка пот.

За излизане на работа даваха супа и хляб или супа и каша, или супа и сельодка. Един ден ще напиша химн за колимската сельодка, единствената белтъчина за арестанта, защото ако нещо пази баланса на белтъчините в Колима, това все пак не е месото. Сельодката е тази, която подхвърля последни съчки в енергийното кълбо на пътника. И ако пътникът си е запазил живота, то е точно защото е ял сельодка — солена, разбира се, и защото е пил, но в този смъртоносен баланс водата не се брои.

А най-важното — навън можеше да се сдобиеш с тютюн, да си дръпнеш или поне да померишеш това, което другарят ти пуши, ако не успееш да пушиш ти самият. Нито един арестант не би повярвал, че никотинът е вреден, а тютюнът — канцерогенен. Впрочем всичко може да се объясни с разтварянето на онази нищожна капка никотин, която можела да убие кон.

„Да си дръпнеш“ означава да всмукнеш веднъж и това май е сигурно, че носи малко отрова и много мечти, удовлетворение. Тютюнът е висша радост за арестанта, той е продължение на живота. Повтарям, аз не знам дали животът е ценност или не.

Движех се по улиците на Ягодное, като се доверявах само на животинското си чувство. Работех, дълбах дупки с лост, стъргах с лопата, за да може поне нещо малко да е изстъргано за стълбовете в това селище, което познавах много добре. Там ме бяха съдили само преди година и ме бяха осъдили на десет години, бяха ме картотекирали като „враг на народа“. Тази десетгодишна присъда, новата присъда, която беше започнала да тече съвсем неотдавна, беше точно това, което, разбира се, спря завеждането на ново дело, този път за отказ от работа. За отказ от работа, за кръшкане, можеха да ти добавят още една присъда, но това беше трудна работа, ако изтърпяването на последната ти присъда е току-що е започнало.

Водеха ни на работа с голям конвой — все пак ние бяхме хора с висящи дела, ако изобщо бяхме хора...

Аз заемах мястото си в каменната дупка и се стараех да разглеждам минувачите — ние работехме точно на пътя, а през зимата нови пътеки в Колима не се пробиват нито в Магадан, нито в Индигирка.

Поредицата от дупки беше по протежение на улицата — колкото и да ни беше голям конвойт, той беше разположен извън полагащите се по инструкция очертания.

Към нас се приближаваше голяма бригада или просто група хора, още не образуващи бригада — водеха ги покрай нашите дупки. За да минат оттам хората трябваше да се разделят на групи от по трима и да им се даде конвой с автомати. Тези хора току-що бяха свалени от камионите. Камионите бяха наблизо.

Войникът от охраната, която беше довела хората в нашия ОЛП Ягодное, попита нещо нашия конвой.

И изведенъж чух глас, един сърцераздирателен радостен вик:

— Шаламов! Шаламов!

Това беше Родионов от бригадата на Полупан, бачкатор и „пътник“ като мен, от наказателната мина „Спокойни“.

— Шаламов! Утрепах Полупан! С една брадва в столовата. Водят ме на следствие по това дело. От раз го утрепах! — в изстъпление подскачаше Родионов. — В столовата с една брадва.

Това радостно известие наистина породи в мен топло чувство.

Конвойт ни замъкна на различни страни.

Моето следствие не доведе до нищо, нова присъда не ми трупнаха. Някой от висшите беше стигнал до мисълта, че държавата няма да има голяма изгода, ако ми добави нова присъда.

Бях пуснат от следствия арест в една от витаминните командировки.

Не знам с какво приключи следствието за убийството на Полупан. Тогава се режеха доста бригадирски глави, а в нашата витаминна командировка криминалните бяха отвинтили главата на омразния бригадир с трион жага.

Лъоша Чеканов, моя познат от Бутирския затвор, повече не съм го срещал.

КОЛИЧКАТА I

Златният сезон е кратък. Златото е много, но как да го вземе човек? Златната треска на Клондайк, отвъдморския съсед на Чукотка, би могла да върне към живот безжизнените — и то за кратко време. Но не може ли да се обуздае тази златна треска, да се успокои пулса на златокопача, на златодобивника, не може ли той да не е така трескав, а обратното — да се забави, дори едвам да се чува, само колкото едвадва да поддържа топлината в умиращите хора. Резултатът беше по-ярък от клондайкския. Резултат, за който няма да знае този, който се хваща за коритото, за количката, този, който добива. Този, който добива, е само миньор, само копач, само каменар каменоделец. Него не го интересува златото в количката. И то не защото „не му е разрешено“, а заради глада, студа заради физическото и духовното изтощение.

Да се докарат един милион души в Колима и да им се даде работа за през лятото е трудно, но все пак възможно. Обаче какво да правят тези хора през зимата? Да пиянят в Даусън? Или в Магадан? Каква работа да намериш за сто хиляди, за милион души през зимата? В Колима климатът е рязко континентален, през зимата температурите падат до минус шейсет, а температурите от минус петдесет и пет са годни за работен ден.

През цялата зима на трийсет и осма година арестантите оставаха по бараките само при температури под минус петдесет и шест градуса, от петдесет и шестия градус по Целзий, разбира се, а не по Фаренхайт.

През четиридесета година градусите паднаха до петдесет и два!

Как се колонизира район? През 1936 година беше намерено решение. Действията по пренасянето на почвата и подготовка на терена, взривяването и работата с кирката, извозването бяха неразрывно свързани едно с друго. Инженерите бяха пресметнали оптималното движение на количката, времето, за което тя се връща, времето, за което се извършва товаренето върху количката с лопати и

кирки, а понякога и с помощта на железни лостове за раздробяване на скали със златно съдържание.

Никой не товареше сам върху себе си — това се е правело само от златокопачите-единаци. Държавата организираше по друг начин работата за затворниците.

Докато извозачът търкаля количката, неговите другари или негов другар трябва да успее да натовари нова количка.

Ето в това е разчетът — колко хора да товарят и колко да извозват. Достатъчни ли са двама души за едно звено или трябват трима.

В този златен забой количката винаги беше в оборот. Тя беше своеобразен конвейер на непрекъснатата работа.

Ако трябваше да се използва каруца с коне, това обикновено ставаше при „свръхтовар“, при изгребването на торфа през лятото.

Нека веднага уточним: на езика на златото торфът е подземен слой, в който няма злато. А пясъкът е слой, който съдържа злато.

Точно тази лятна работа с каруцата, с коня, се състоеше в извозването на торфа, по разкриване на пясъка. Разкрития пясък го извозаха другите бригади, не ние. Но на нас ни беше все едно.

Каруцата също беше в оборот: ние откачахме от впряга празната талига и закачвахме пълната, вече готова. Колимският конвейер работеше.

Златният сезон е кратък. От втората половина на май до средата на септември — само три месеца.

Затова, за да се избие плана, се измисляха всичките технически и свръхтехнически рецепти.

Конвейерът на забоя се смяташе за минимум, макар че именно оборотната количка беше тази, която ни лишаваше от сили, довършваше ни, принуждаваше ни да се превръщаме в „пътници“.

Нямаше никакви механизми, освен въжения път на безкрайната лебедка. Конвейерът на забоя е принос на Берзин^[1]. Щом стана ясно, че при наличието на работна сила всяка мина ще осигури всякакво количество на каквато и да било цена — ако ще по сто парахода на ден да докарва параходството на Далстрой — престанаха да жалят хората. И започнаха буквално да избиват плана. При пълно одобрение, разбиране и подкрепа отгоре, от Москва.

Ами златото? Това, че на Колима има злато, се знае от триста години. Към началото на дейността на Далстрой в Колима е имало много организации — безсилни, безправни, страхуващи се да престъпят някаква черта в отношенията си със своите наемни бачкатори. В Колима е имало и кантори на „Цветметзолото“ и културни бази — всички те са работили със свободни хора, наети във Владивосток.

Берзин е докарал затворници.

Берзин е започнал не да търси пътища, а да прокарва път, да строи колимско шосе от морето — през блатата, през планините...

[1] Едуард Берзин (1893–1938) — директор на Далстрой от 1931 г. — Б.пр. ↑

КОЛИЧКАТА II

Количката е символ на епохата и емблема на епохата, това е затворническа количка.

*Кола на ОСО —
Две дръжки, едно колело.*

ОСО означава специално съвещание при министъра, при наркома на ОГПУ, с чийто подpis милиони хора бяха изпращани без съд в Далечния север, за да намерят там смъртта си. Във всяко лично досие, във всяка тъничка, новичка картонена папчица бяха влагани по два документа — извадка от постановлението на ОСО и специални указания за затворника: за това, че същият следва да се използва само за тежка физическа работа и че същият трябва да бъде лишен от възможността да ползва пощенско-телеграфни връзки, че не трябва да има право на кореспонденция. И че лагерното началство трябва да съобщава в Москва за поведението на гореупоменатия затворник не по-рядко от веднъж на шест месеца. В местното управление пък такъв рапорт-меморандум трябваше да се изпраща по веднъж в месеца.

„Присъдата да се изтърпи в Колима“ — този израз беше смъртна присъда, синоним на умъртвяване — дали бавно, дали бързо, зависеше от настроението на местния началник на мината, на рудника, на ОЛП.

На тази новичка, тъничка папка после ѝ беше писано да обрасне с камари сведения — да набъбне от актове за отказ от работа, от копия на доноси на другарите, от меморандуми на следствените органи за всички и от всякакви такива „данни“. Понякога папката не успяваше да набъбне и да си увеличи обема — много хора загинаха още през първото лято на общуването им с „колата на ОСО — две дръжки, едно колело“.

Аз пък съм от онези, чието лично досие набъбна, натежа, сякаш хартията се просмука с кръв. Но буквите не избледняха — човешката

кръв е добър фиксатор.

В Колима количката се нарича малка механизация.

Аз съм висококвалифициран количар. Търкалял съм количката по отворените забои на мина „Партизан“ в златната Колима на Далстрой през цялата есен на трийсет и седма година. През зимата, когато няма златен сезон, когато няма промиващ сезон, в Колима се търкалят сандъци с пръст — нужни са по четири человека на сандък, които трупат планини от безполезна изкопана пръст и свалят торфената обвивка, за да може пясъкът да се разкрие в очакване на лятото — онзи пясъчен слой със съдържание на злато. През ранната пролет на трийсет и осма година аз отново хванах дръжките на „колата на ОСО“ и ги пуснах чак през декември 1938 година, когато бях арестуван в мината и откаран в Магадан по „делото на юристите“ от Колима.

Количар, прикован към количката — това е емблема на каторгата в Сахалин. Но Сахалин не е Колима. Около остров Сахалин минава топлото течение Куросио. Там е по-топло, отколкото в Магадан и на крайбрежието — минус трийсет-четиридесет градуса; през зимата вали сняг, през лятото непременно има дъжд. Но златото не е в Магадан. Яблоновият проход очертава границата на златния климат на височина от хиляда метра. Хиляда метра над морското равнище — това е първият сериозен проход по пътя към златото. На сто километра от Магадан и после още по-нататък по шосето — все по-високо, все по-студено.

Каторгата в Сахалин не ни е мерило. Приковаването към количката е било по-скоро нравствена мъка. Както и оковите. Оковите от царско време са били леки, лесно са се сваляли. Арестантите са изминавали хиляди версти в тези окови. Това е било мярка за унижение.

В Колима никого не приковаваха към количките. В продължение на няколко дни през пролетта на трийсет и осма година в tandem с мен работи Дерфел, френски комунист от Кайен, от каторжните каменоломни. Дерфел беше прекарал около две години във френска каторга. Но това нямаше нищо общо. Там му е било по-леко, по-топло, пък и не е имало политически. Не е имало глад, адски студ, измръзнали ръце и крака.

Дерфел умря в забоя — спря му сърцето. Но опитът от Кайен все пак му беше помогнал — Дерфел издържа месец повече от другарите си. Това хубаво ли е или е лошо? Да имаш този допълнителен месец страдания.

Та в звеното на Дерфел за първи път тиках количката.

Количката не може да се обича. Тя може само да се мрази. Като всяка физическа работа, работата на количаря е безкрайно унизителна заради робския си колимски акцент. Но като всяка физическа работа, работата с количката изисква някакви навици, внимание, всеотдайност.

И когато тялото ти свикне с тези дреболии, търкалянето на количката става по-лесно от това да замахваш с кирка, да удриш с лост, да стържеш със специална лопата.

Цялата трудност е в равновесието, в удържането на колелото на рампата, на тясната дъска.

На член петдесет и осем в златния забой му дават само кирка, лопата с дълга дръжка, комплект лостове за сондиране и желязна лъжичка за изстъргване на пръстта от ямурлука. И количка. Друга работа не се разрешава. При съоръжението за промиване, където трябва да се „тресе“ — да се движи назад и напред едно дървено стъргало, което засилва буците земя и ги разбива на части — няма място за член петдесет и осми. Работата при трошачката е за битовите. Там е по-леко и е по-близо до златото. На петдесет и осем им беше забранено да работят над улея и да промиват. Можеха обаче да работят с коне — от петдесет и осем взимаха хора за коняри. Но конят е крехко животно, подложено на всякакви болести. Северната му дажба се крадеше от конярите и от началниците на конярите. Конят отслабваше и умираше на шейсетградусовия студ преди человека. Толкова излишни грижи са това, докато количката изглежда нещо по-просто, по-добро от каруцата, по-честно пред тебе самия, по-близко до смъртта.

Държавният план е сведен до мината, до участъка, до забоя, до бригадата, до звеното. Бригадата се състои от звена и на всяко звено се дават колички — две или три, колкото трябват, но никога само една!

Тук се крие голяма производствена тайна, каторжната тайна на Колима.

Има още една работа в бригадата, една постоянна работа, за която всяка сутрин мечтае всеки — това е работата на разносвач на инструменти.

Кирката бързо затъпява при ударите по камъка. Железните лостове бързо затъпяват. Право на робите е да искат хубав инструмент и началството се стреми да направи всичко, за да бъде инструментът остър, лопатата да е удобна, колелото на количката да е добре смазано.

На всеки производствен златен участък си има ковачница, където денонощно ковач и чукач могат да наточат кирката, да изострят лоста. Ковачът има много работа и единственият миг, в който арестантът може да си поеме дъх, е когато няма инструмент, понеже инструментът е отнесен в ковачницата. Разбира се, той не си клати краката — стърже почвата, сипва я в количката. Но все пак...

Ето на тази работа — на разносвач на инструменти — всеки искаше да попадне поне за един ден или поне до обяд.

Въпросът с ковачниците беше добре изучен от началството. Имаше много предложения да се подобри това инструментално стопанство, да се сменят порядките в него, които пречат на изпълнението на плана, с цел ръката на началството да легне още по-тежко на раменете на арестанта.

Дали пък това не напомня за инженерите, работили върху техническото решение на научния проблем със създаването на атомна бомба? Както казват Ферми и Айнщайн, това е въпрос на превъзходство на физиката.

Какво ме интересува човекът, робът? Аз съм инженер и отговарям за техническите въпроси.

Да, в Колима е имало съвещание за това как може по-добре да се организира трудът в златния забой, тоест, как може по-добре да се убива, по-бързо да се убива. Там взел думата един инженер и казал, че ще преобрне цяла Колима, ако му дадат подвижни огнища, подвижни ковашки огнища. И вече ако ги имало тези пещи, всичко щяло да се оправи. Нямало да има нужда да се разнасят инструменти. Разносватите на инструменти щели да хванат количките за дръжките и да обикалят забоя, а не да чакат в ковачницата и да бавят всички на света.

Като разносвач на инструменти в нашата бригада работеше едно момче, шестнайсетгодишен ученик от Ереван, обвинен в покушението на Ханджян — първия секретар на Ереванския крайком. Момчето имаше двайсетгодишна присъда и умря много бързо — не издържа бремето на колимската зима. След много години от вестниците научих

истината за убийството на Ханджян. Излиза, че Берия собственоръчно застрелял Ханджян в кабинета си. Случайно съм запомнил цялата тази история — смъртта на ученика в колимския забой.

Много ми се искаше поне за един ден да стана разносвач на инструменти, но аз разбирах, че момчето, че ученикът със замръзналите пръсти, овързани в мръсни ръкавици и с гладния блясък в очите, е по-добра кандидатура от мен.

Оставаше ми само количката. Трябваше да умея да работя и с кирка, и с лопата, и да сондирам — да, да, но в тази каменна яма на златния разрез аз предпочитах количката.

Златният сезон е кратък — от средата на май до средата на септември. Но дори и в четиридесет градусовата жега на юли под краката на арестанта е ледена вода. Работи се по гумени ботуши. В забоите не достигат както инструментите, така и гumenите ботуши.

На дъното на изкопа — на каменната яма с неправилна форма — са постлани дебели дъски, които са не просто постлани, ами са здраво съединени една с друга в специфично инженерно съоръжение — централната рампа. Широчината на тази рампа не е по-голяма от половин метър. Рампата е закрепена неподвижно, за да не провисват дъските, за да не се криви колелото, за да може количарят да изтъркаля количката на бегом.

Тази рампа е дълга около триста метра. Във всеки изкоп имаше по една рампа — тя беше част от изкопа, душа на изкопа и на ръчния каторжен труд, приложил малката механизация.

От рампата тръгват разклонения, много разклонения — във всеки забой, във всяко кътче на изкопа. Към всяка бригада се разклоняват дъски, закрепени не толкова солидно, колкото тези на централната рампа, но все пак надеждно.

Сглобените от лиственици скелета се протриват от бясното движение на количките — нали златният сезон е кратък — и после се заменят с нови. Както и хората.

Излизането на централната рампа трябваше да се извършва технично: трябваше да си изтъркаляш количката и да завиеш без да вкарваш колелото в главния улей, който се беше протрил в средата на дъската и вървеше като панделка или като змия — впрочем, в Колима няма змии — от забоя до естакадата, от самото начало до самия край, до бункера. След като докараши количката до самата централна рампа,

беше важно да завиеш, да удържиш количката в равновесие със собствените си мускули и като уловиш момента, да се включиши в бясната надпревара по централната рампа — макар че там няма изпреварване и няма пререждане, понеже няма място за изпреварване — въпреки това ти трябва в галоп да буташ своята количка нагоре, нагоре, нагоре, нагоре по бавно повдигащата се на подпорки централна рампа, неотклонно нагоре и все в галоп, за да не те съборят онези, които са добре нахранени или пък са още новаци.

Важно е да не се помайваш, да внимаваш да не те съборят, и докато не изнесеш количката на естакадата на три метра височина — там е дървеният бункер, облицован с дъски и ти трябва да обърнеш количката в бункера, да я изсипеш в бункера — повече не те интересува, нататък не е твоя работа. Под естакадата минава вагонетка, но тази вагонетка няма ти да я караш до промиващия уред, до трошачката. Вагонетката се движи по релси до трошачката — до промиващия прибор. Но това не е твоя работа.

Ти трябва да изхвърляш количката с дръжките нагоре, като я изсипеш цялата над бункера — така е най-шик! — а после да подхванеш празната количка и бързо да се дръпнеш настрани, за да се огледаш, малко да си поемеш дъх и да направиш път на тези, които още ги хранят добре.

Обратно от естакадата към забоя върви резервна рампа, направена от стари, износени от централната рампа дъски, които обаче са също качествени и здраво хванати с пирони. Дай път на тези, които тичат с всички сили, пускай ги, свали си количката от рампата — ще чуеш предупреждаващ вик — ако не искаш да те изблъскат. Почини си някак — като чистиш количката или като правиш път на другите, но помни: когато се върнеш по празната рампа в своя забой, ти няма да си почиваш нито миг, на работната рампа те чака нова количка, която твоите другари са запълнили, докато ти си тичал с количката по естакадата.

Затова трябва да се запомни: изкуството да търкаляш количка се състои в това, че на връщане трябва да буташ празната количка по празната рампа по съвсем друг начин — не така, както си бутал натоварената. Празната количка трябва да се преобърне, да се бута с колелото напред, а пръстите да се сложат върху вдигнатите нагоре дръжки на количката. Точно това е почивка, икономия на сили, отлив

на кръвта от ръцете. Количарят се връща с вдигнати ръце. Кръвта се отдръпва. Количарят си пази силите.

Като дотъркаляш количката до своя забой, ти просто я захвърляш. На работната рампа са ти подготвили друга количка, понеже никой в забоя не може да стои без работа, без движение, без да мърда — във всеки случай никой по член петдесет и осем. Под твърдия поглед на бригадира, на наблюдателя, на конвоя, на началника на ОЛП, на началника на мината, ти хващаш дръжките на следващата количка и заминаваш за централната рампа — това се нарича конвойер, сменна точка. Един от най-страшните закони на производството, който винаги се спазва.

Ако твоите другари са милостиви, това е добре. От бригадира такова нещо не може да се очаква, за разлика от старшия по звено — нали навсякъде има старши и младши, а възможността някой да стане старши не е изключена за никого, в това число и за тези по петдесет и осми. Само другарите ти да са милостиви и да ти позволят поне малко да си поемеш дъх. За никаква почивка за по цигара не може и дума да става. През 1938 година почивката за цигара беше политическо престъпление, саботаж, и се наказваше по член петдесет и осем, алинея четиринайсет.

Обаче не става така. Собствените ти другари следят да не лъжеш държавата, да не си почиваш, когато това не е разрешено. Следят дали си изработваш дажбата. Другарите ти нито искат да си добре, нито искат да ти променят омразата, яда, глада и студа. А ако на другарите ти им е все едно — през трийсет и осма в Колима имаше твърде малко такива — то след тях идва ред на бригадира, а ако бригадирът е отишъл някъде да се постопли, той е оставил да го замества някой официален наблюдател — помощник-бригадир от бачкаторите. Така доктор Кривицки, бивш заместник на наркома на от branителната промишленост, ден след ден ми пиеше кръвта в колимската спецзона.

Ако и бригадирът не те види, ще те види десетникът, наблюдателят, техническият ръководител, началникът на участъка, началникът на мината. Ще те види конвоят и с приклада на автомата ще те отучи от волности. Ще те види дежурният по мина от местната партийна организация, пратеникът на райотдела и мрежата му от информатори. Ще те види представителят на Западното, Северното и Югозападното управление на Далстрой или на самия Магадан,

представителят на ГУЛАГ от Москва. Всички са взрени във всяко твое движение — цялата литература и цялата публицистика следят да не би да си отишъл да сереш по никое време: трудно ти е да си закопчаеш гашите, понеже ръцете ти не се огъват. Те са свикнали да се огъват по дръжката на кирката и на количката. Това е почти парализа. А конвойт крещи:

— Къде ти е лайното? Къде ти е лайното, питам.

И замахва с приклада. Конвойт не ще и да знае за пелаграта, нито за скорбута, нито за дизентерията.

Ето затова количарят си почива по пътя.

Сега нашата повест за количката ще се прекъсне от документ: обширен цитат от статията „Проблеми с количката“, публикувана във вестник „Съветска Колима“ през ноември 1936 година.

„.... За някакъв период от време ние сме принудени тясно да обвържем проблема с извозането на пръстта, торфа и пясъка с проблема с количките. Трудно е да се каже колко дълго ще трае този период, в продължение на който ние ще извършваме извозането с ръчни колички, но достатъчно точно можем да кажем, че от конструкцията на количката в огромна степен зависят и темповете на производителността, и себестойността на продукцията. Работата е в това, че тези колички се оказаха с вместимост от едва 0.075 кубически метра, докато е нужна вместимост от поне 0.12 кубически метра... В следващите години нашите мини ще имат нужда от няколко десетки хиляди колички. Ако тези колички не отговарят на всички изисквания, поставени от самите работници и от темповете на производството, то първо, ние ще забавяме производството, второ — не е производително да хабим мускулната сила на работниците, и трето, ще се харчат безцелно огромни държавни средства.“

Всичко е справедливо. Има само една неточност: за 1937 и за следващите години бяха нужни не няколко хиляди колички, а няколко милиона от тези големи колички, които побираха една десета от кубическия метър и „съответстваха на изискванията, поставени от самите работници“.

Много, много години след тази статия, около трийсет години покъсно, мой добър приятел получи апартамент и се събрахме да отпразнуваме това. Всеки подаряваше каквото може и за много полезен подарък се смятала абажурите с прилежащи към тях кабели.

През шейсетте години в Москва вече можеха да се купят такива абажури.

Мъжете все не успяваха да се справят с връзването на кабелите от подаръка. През това време влязох аз и една друга моя позната се провикна: „Я запретнете ръкави и покажете на тези марди, че един колимчанин умее всичко, че е обучен на всякаква работа.“

— Не — казах аз. — В Колима се научих само да карам количка. И да разбивам камък с кирка.

Наистина, аз не придобих никакви знания и никакво умение в Колима.

Но с цялото си тяло знам, умеха и мога да повторя как се търкаля, как се тика количка.

Когато един количар хваща количката — омразната голяма (десет колички на кубически метър) или „любимата“ малка, то първата му работа е да се изправи. Да разпъне цялото си тяло, да стои изправен и с ръце зад гърба. Пръстите и на двете ръце трябва пътно да обгръщат дръжките на натоварената количка.

Първият тласък към движението се дава от цялото тяло, с гърба, с мускулите на раменния пояс — така, че опората да е в раменния пояс. Когато количката помръдне, когато колелото се завърти, ръцете може да се преместят малко напред и да се поосвободи раменния пояс.

Количарят не вижда колелото, той само го чувства и налучква всички завои от началото до края на пътя. Раменните и предраменните мускули служат, за да завиеш, да преместиш, да подбутнеш количката по нанагорнището на естакадата. В самото движение на количката по рампата тези мускули не са най-важните.

Това единство на колело и тяло, общата им посока на движение, съвместното им равновесие, се подкрепят и удържат с цялото тяло, с шия и гръб не по-малко, отколкото с бицепс.

Докато не автоматизираш това движение, това прехвърляне на сила върху количката, върху колелото на количката, не си станал количар.

Тялото завинаги, за цял живот пази придобитите навици.

Количките на Колима биват три вида: първата е обикновена, „златотърсаческа“ количка с капацитет 0.03 кубически метра, три стотни от кубическия метър, тридесет колички на кубически метър руда. Колко тежи такава количка?

Към сезона на трийсет и седма година златотърсаческите колички бяха извадени от употреба в златните забои на Колима като маломерни и едва ли не вредителски.

Към сезона на трийсет и седма и трийсет и осма година Гулагските или берзинските колички бяха с капацитет от 0.1–1.12 кубически метра и се наричаха големи колички. Десет колички на кубически метър. Стотици хиляди такива колички бяха изработени за Колима и докарани от континента като стока, по-важна от витамините.

В мините имаше и метални колички, които също бяха изработени на континента — занитени, железни. Тези колички имаха вместимост от 0.075 кубически метра, два пъти по-голяма от златотърсаческите, но, разбира се, те не устройваха шефовете. ГУЛАГ набираше сила.

Тези колички не ставаха за забоите на Колима. Един-два пъти в живота ми се случи да поработя с такава количка. В конструкцията им беше допусната грешка — количарят не можеше да се изправи, докато бута количката — не се получаваше единство на тялото и на метала. Човешкото тяло по-добре се разбира с една дървена конструкция и лесно се съюзява с нея.

Тази количка можеше да се бута напред само ако се прегънеш на три, но тогава колелото само се извърташе от рампата. Сам човек не можеше да постави количката върху рампата. Трябващо му помощ.

Човек не можеше да удържи металните колички за дръжките, като се изправи и като избута количката напред, а беше невъзможно и да се промени конструкцията, дълчината на дръжката, ъгъла на наклона. Така си и излязоха от употреба тези колички, след като бяха измъчили хората повече и от големите.

Случвало ми се е да видя колимските отчети за „основното производство“, за „най-важния метал“; ако не забравяме, че статистиката е фалшива наука, значи никога няма да се публикуват верните цифри.

Но дори и да признаем официално цифрата от съобщенията, то читателят и зрителят пак лесно ще се ориентират в колимските тайни. Тези колимски цифри може да се приемат на доверие, а те се състояха в това, че:

1) добивът на пясък от изкопите с ръчно извозване е до 80 метра и така нататък;

2) разкриването на торф (тоест зимна работа, изнасяне на камък, на почва) с ръчно извозване е до 80 метра.

Осемдесет метра са значително разстояние за извозване. Това е средна цифра и тя означава, че най-добрите бригади — на битовите, на криминалните, на всяка вите „челници в производството“, които все така са получавали не дажбата за „пътници“, а дажба за стахановци или за ударници, и които все още са си изработвали нормата, — са се давали близки, изгодни забои с извозване на по пет-шест метра от бункера на естакадата.

Тук нещата имаха производствен смисъл, политически смисъл, а имаха и смисъла на безчовечност, на убийство.

За половин година на мина „Партизан“, от август трийсет и седма до декември трийсет и осма, аз не помня нашата бригада да е работила дори и един ден, дори и един час в най-близкия, в изгодния и в единствено възможния за пътници забой.

Но ние не осигурявахме „проценти“, и затова нашата бригада (винаги се намираше такава бригада и аз винаги съм работил точно в такава бригада от „пътници“) се пращаше на далечно извозване. Триста, двеста и петдесет метра за извозване — това значи убийство, планирано убийство за всяка челна бригада.

Така че ние бутахме количките на триста метра пред насьсканите срещу нас кучета, но дори и тези триста метра, ако средното число е осемдесет, криеха нова тайна. Безправният член петдесет и осем винаги беше премятан, а изработеното от него беше приписвано на същите онези битови или криминални, които избутваха едни десет метра до естакадата.

Добре си спомням лятната нощ, когато изведох на рампата натоварената от другарите ми количка. В нашия забой нямахме право да използваме малки колички. Аз бутах количка, натоварена с пясък — в Колима земният слой, който съдържа злато, е различен — може да е чакъл, може да е пясък, а може да е и скала с пясък.

Мускулите ми се тресяха от слабост и всяка минута потреперваха в моето изтощено, измъчено тяло, покрито с язви от скорбут, с неизлекувани измръзвания, с болки от побои. Трябваше да се тръгва към централната рампа от нашия ъгъл, да се излиза от дъската, която води от нашия забой към централната рампа. На

централната рампа се носеше тътен от количките на няколко бригади. Тука никой нямаше да ме чака. По продължението на рампата се разхождаха началници, пришпорваха количарите с тояги и псувни, хвалеха онези, които тичешком бутаха количката и псуваха гладните като мен охлюви.

Нямаше как, трябваше да мина през побоите, псуvnите и тътена, така че избутах количката на централната рампа и самият аз се завъртях, улавяйки движението на количката, за да успея да я изправя, ако колелото кривне настрана.

Количката се бута добре само тогава, когато телом си с нея, само тогава можеш да я управляваш. Това е физическо усещане като това с велосипеда. Но велосипедът едно време беше победа. А количката беше поражение, обида, предизвикваща омраза, презрение към самия себе си.

Издърпах количката на рампата и количката се затъркаля към естакадата, а аз се затичах след количката, тръгнах с количката по рампата, като се люлеех, само и само да удържа колелото на количката върху дъската.

Няколко десетки метри и на централната рампа взе да се качва другата бригада, а от тази дъска, от това място количката можеше да се бута само тичешком.

Веднага ме събориха от рампата, грубо ме избутаха и аз едвам удържах количката в равновесие, защото нали това беше пъськ, а всичко, разсипано по пътя ни е казано да се събира и да се откарва нататък. Аз дори се радвах, че са ме бутнали, можех поне малко да си почина.

В забоя не можеше да се почива дори и минута. За такова нещо следващ бой от бригадирите, десетниците, конвоя — аз добре знаех това, затова и се „въртях“, просто си сменях мускулите, като вместо мускулите на раменния пояс и на рамото, гледах някакви други мускули да ме удържат на земята.

Премина бригадата с големите колички и аз отново можех да изляза на централната рампа.

Дали ще има нещо за ядене в този ден — за това не мислех, пък и за нищо не мислех, нищо не оставаше в мозъка ми, освен псуvни, злост и безсилие.

Не по-малко от половин час мина, докато стигна до естакадата с моята количка. Естакадата не беше висока, беше само един метър, с настилка от дебели дъски. Там имаше една яма-бункер и в този заграден бункер-фуния трябваше да се изсипе пръстта.

Под естакадата минават железни вагонетки, които по въже плуват към трошачката — към устройството за промиване, където пръстта се промива под струя вода и златото се утаява на дъното на коритото. На върха на коритото-трошачка на двайсетина метра дължина работят хора, които изсипват лопатите пръст и трошат тази пръст. Количарите не може да трошат, пък и член петдесет и осем дори и на шега не го пускат близо до златото. По някаква причина работата на трошачката — тя е по-лека, разбира се, от забоя — се смяташе за допустима само за „приятелите на народа“. Аз избрах момент, когато на естакадата нямаше нито колички, нито други бригади.

Естакадата не беше висока. Работил съм и на високи естакади — на около десет метра височина. Там на мястото, на което се стъпва върху естакадата стоеше един специален човек, който помагаше на количаря да извози товара до върха, до бункера. Това е по-сериозна работа. В тази нощ естакадата беше малка, но все едно нямах сили да бутам количката напред.

Чувствах, че закъснявам, напрегнах последните си сили и избутах количката до началото на нанагорнището. Но нямах сили да бутам тази количка, тази непълна количка, нагоре. Аз, който отдавна вече ходех по тази минна земя, като си влачех подметките, като си премествах краката, без да отделям подметките от земята, без да имам сили да го направя по друг начин — нито да си вдигна по-високо крака, нито да го движа по-бързо. Аз отдавна вече ходех така по лагера и по забоя и непрекъснато бях подбутван от бригадирите, конвоя, десетника, техническия ръководител, дневалния и надзирателите.

Почувствах, че ме ръчкат в гърба и макар да не беше силно, почувствах, че падам надолу по естакадата заедно с количката, която още държах за дръжките, като че ли все още имаше накъде да ходя и накъде да я насочвам, освен към ада.

Просто ме бяха избутили — големите колички на член петдесет и осем се движеха към бункера. Това си бяха нашите другари, бригадата от съседната секция. Но и бригадата, и нейният бригадир Фурсов

искаха само да покажат, че точно той и неговата бригада, и неговата голяма количка, нямат нищо общо с такъв гладен фашист като мен.

Пред бункера стоеше технически ръководител на нашия участък, волнонаемният Пьотр Бражников и началникът на мината Леонид Михайлович Анисимов.

И ето че се пригответих да събирам пясъка с лопатата — това въщност е хълзгава каменна каша, която е тежка като живака и като него представлява едно неуловимо, хълзгаво, каменно тесто. То трябваше да се раздроби и да се подхване отдолу с лопатата, за да се метне обратно на количката, но това не беше възможно, нямах сили за това, затова започнах с ръце да откъсвам парчета от този слепнал се пясък, този тежък, хълзгав, скъпоценен пясък.

До мен стояха Анисимов и Бражников и чакаха да събера в количката всичко до последното камъче. Аз помъкнах количката към трапа и тръгнах по нанагорнището, и отново започнах да бутам нагоре количката. Началниците бяха обезпокоени само от това да не би да препречи пътя на другите бригади. Аз отново сложих количката върху рампата и се опитах да я избутам на естакадата.

И отново ме събориха. Този път аз очаквах да ме ударят и успях да отместя количката на страна върху самия склон. Дойдоха и си отидоха други бригади, а аз отново взех да се изкачвам. Избутах я, изсипах я — вътре нямаше много товар, остьргах с лопата остатъците от скъпоценния пясък, полепнали по краишата на количката ми и добутах количката до рампата за обратно, до резервната рампа, до втората рампа, където се бутаха празни колички на път за златния забой.

Бражников и Анисимов дочакаха да си свършат работата и ме наобиколиха, докато давах път на празните от другите бригади.

— А къде е компенсаторът на височините? — каза началникът на мината с глас на тенорче.

— Тука не са разрешени — каза Бражников. Началникът на мината беше от служителите на НКВД, който вечер усвояваше планинската специалност.

— Той бригадирът не иска да дава човек, нека, вика, да го вземат от бригадата на пътниците. И Венка Бика не ще. Вика, че не му трябвала кука за такава естакада. Кой е тоя, дето не може да избути

една количка на два метра височина по полегат склон? Враг на народа, престъпник.

— Да — каза Анисимов, — да!

— Той нарочно ни пада пред очите. Няма нужда от никакъв компенсатор на височини.

„Компенсатор на височини“ наричаха куката — допълнителен работник, който по пътя нагоре към бункера закачваше една специална кука за предната част на количката и помагаше да се издърпа скъпоценния товар на естакадата. Тези куки бяха направени от сондажни гребла от по един метър дължина, лъжиците бяха разтопени в ковачницата, огънати и превърнати в куки.

Нашият бригадир не искаше да дава човек, който да помага на чуждите бригади.

Можеше да се връщам в забоя.

Количарят е длъжен да чувства количката, центъра на тежестта на количката, нейното колело, оста на колелото, посоката на колелото. Нали количарят не вижда колелото — нито по пътя, нито с натоварването, нито на връщане. Той трябва да чувства колелото. Колелата на количките биват два вида — едното е с по-тясна желязна ивица, оформяща кръга и с по-широк диаметър, а другото е с по-ширака ивица. В пълно съответствие със законите на физиката първото се движи по-леко, но второто е по-устойчиво.

В колелото се вкарва клин, смазва се с катран, със солидол, със смазка за колела и плътно се вмъква в отвора в долната част на количката. Количката трябва да се смазва внимателно.

Обикновено баките с тази смазка са до бараката с инструменти.

Колко ли стотици хиляди колички се изпочупват за един златен сезон в Колима? Само в едно много малко управление има данни за това и те са за десетки хиляди.

В пътното управление, където не се добива злато, използват същите тези големи и малки колички. Камъкът е камък навсякъде. Кубическите метри все са си кубически метри. Гладът си е глад.

Самото централно шосе е своеобразна централна рампа на колимския златен край. От него тръгват разклонения — каменни пътни разклонения с двупосочко движение, докато по централното шосе движението е с осем ленти и свързва мините, рудниците с шосето.

По права линия шосето до Нера е хиляда и двеста километра, а през Делянкир и Кулу по посока на Тенкинския район са повече и от две хиляди километра.

Но по време на войната на трасето дойдоха булдозери. Още по-рано бяха дошли екскаватори.

През 1938 година нямаше екскаватори.

Зад Ягодное бяха построени шестстотин километра шосе, а пътищата към мините на Южното и Северното управления вече бяха построени. Колима вече даваше злато, началството вече получаваше ордени.

Всички тези милиарди кубически метри взривени скали, всички тези пътища, шосета и връзки, поставянето на апаратурата за промиване, изграждането на селища и на гробища — всичко това е правено на ръка, с количка и кирка.

ЦИКУТАТА

Уговорката е била такава: пратят ли ги в специалния лагер „Берлаг“, и тримата ще се самоубият, но в този свят с номерата няма да отидат.

Това е редовната лагерна грешка. Всеки лагерник се държи за преживения ден и мисли, че някъде извън неговия свят има и по-лоши места от онова, в което е прекарал нощта. И това е вярно. Такива места съществуват и опасността да те преместят там винаги виси над главата на арестанта — затова нито един лагерник не се стреми да замине занякъде. Дори пролетните ветрове не навяват желания за промяна. Промяната винаги е опасна. Това е един от важните уроци, усвоени от человека в лагера.

В промяната вярват онези, които не са били в лагер. Лагерникът е против всякакви промени. Колкото и лошо да е тук — там зад ъгъла може да е и по-лошо.

Оттам дошло и решението да умрат в решителния час.

Художникът-модернист Анти, естонец, почитател на Чурльонис, говорел естонски и руски. Недипломираният лекар Драудвилас, литовец, студент пети курс, любител на Мицкевич, говорел литовски и руски. Студентът втори курс на медицинския факултет Гарлейс говорел латвийски и руски.

И тримата балтийци си обсъждали самоубийството на руски език.

Анти, естонецът, бил мозъкът и волята на тази балтийска хекатомба.

Но как да стане това?

Трябва ли да има писма? А завещания? Не. Анти бил против писмата, пък и Гарлейс също. Драудвилас бил „за“, но приятелите го убедили, че ако опитът е неуспешен, писмата ще се превърнат в обвинение, усложнение, което изисква обяснения по време на разпит.

Решили да не оставят писма.

И тримата отдавна били влезли в тези списъци, и всички знаели: чака ги лагер с номер, а това е специален лагер. И тримата решили да не предизвикват повече съдбата. Драудвилас бил лекар и специалният лагер с нищо не го заплашвал. Но литовецът си спомнил колко трудно му било да получи медицинска работа в най-обикновен лагер. Значи тук е трябвало чудо да стане. Така мислел и Гарлейс, а художникът Анти разбирил, че неговото изкуство е по-лошо дори и от изкуството на актьора и певеца, и почти със сигурност няма да е нужно в лагера, както и до този момент не е било нужно.

Първият начин за самоубийство бил да се хвърлят под куршумите на конвоя. Но това щяло да означава рани и побоища, защото кого ще ти застрелят на място? Лагерните стрелци са като войниците на крал Джордж от писата на Бърнард Шоу „Ученикът на дявола“ и могат да пропуснат целта. Конвойт не давал надежди и този вариант отпаднал.

Да се удавят в реката? Колима била наблизо, но наоколо била зима и къде можела да се намери дупка, през която да ти мине тялото. Триметровият лед изпълвал почти мигновено пукнатините пред очите на всички. Да се намери въже било лесно. Това бил сигурен начин. Но пък къде можел да се обеси един самоубиец — на работа, в бараката? Нямало такова място. Щели да те спасят и да те посроят завинаги.

Да се застрелят? Затворниците нямали оръжие. Да нападнеш конвойта било по-лошо и от това да избягаш от конвойта. Мъки, а не смърт.

Да си прережат вените като Петроний било съвсем невъзможно. Нужна била топла вода, вана, инак човек можело да остане инвалид с обезформени ръце — инвалид, който е проявил доверие към природата и към собственото си тяло.

Оставала само отровата — чаша цикута. Това бил сигурният начин.

Но какво да използват като отрова? Нали нямало как да намерят цианкалий. Но пък болницата и аптеката са хранилище за отрови. Отровата се изписва на болни, за да унищожи болестта и да даде място на живота.

Не, само отровата оставала. Само чаша с цикута — Сократовия смъртоносен бокал.

Намерили цикута, а Драудвилас и Гарлейс гарантирали, че тя действа безпогрешно.

Използвали фенол. Разтворена карболова киселина. Най-силният антисептик, постоянните запаси от който се пазели в шкафчето на същото хирургическо отделение, в което работели Драудвилас и Гарлейс.

Драудвисал показал тази заветна бутилка на Анти — естонеца.

— Като коняк е — казал Анти.

— Прилича.

— Ще направя етикет с „три звезди“.

Спецлагерът събира жертвите си веднъж на три месеца. Правят се внезапни проверки, тъй като дори в такива учреждения, каквато е Централната болница, има места, в които можеш да се „скатаеш“ и да изчакаш преминаването на опасността. Но ако не си способен да се „скатаваш“, тогава трябва да се облечеш, да си събереш нещата, да си оправиш дълговете, да седнеш на пейката и търпеливо да чакаш дали таванът няма да падне върху главите на пристигналите или, в другия вариант — върху твоята глава. Трябва покорно да чакаш дали началникът на болницата няма да те остави, дали няма да измоли от купувачите стока, която е важна за началника, но безразлична на купувача.

Щом настане този час или ден, се изяснява, че никой не може да те спаси и защити, и ти все така си в списъците „за етапа“.

Тогава идва времето на цикутата.

Анти взел бутилката от Драудвилас и ѝ закачил конячения етикет, тъй като Анти бил принуден да стане художник-реалист и да скрие модернистичния си вкус в дъното на душата си.

Последното произведение на почитателя на Чюрленис било конячен етикет на име „Три звезди“-абсолютно реалистично изображение. Така че Анти в последния момент отстъпил пред реализма. Реализмът се оказал по-скъп.

— А за какво са трите звездички?

— Трите звездички сме ние тримата, това е алегория, символ.

— Че защо толкова натуралистично си я изобразил тази алегория? — пошегувал се Драудвилас.

— Ами нали ако влязат, ако ни хванат, ще кажем, че пием по канче коняк на прощаване.

— Умно.

Онези наистина влезли, но не ги хванали. Анти успял да напъха бутилката в аптечното шкафче и я извадил веднага след като стражарят излязъл.

Анти сипал фенол в консервените канчета.

— Хайде, да сте живи и здрави!

Анти отпил от фенола, отпил и Драудвилас. Гарлейс обаче отпил, но без да гълта, после всичко изплюл, прескочил телата на падналите, стигнал до водопровода и изплакнал с вода обгарялата си уста. Драудвилас и Анти се гърчели и хръптели. Гарлейс се опитвал да измисли какво ще му се наложи да каже пред следствието.

Гарлейс изкаral два месеца в болница — обгарялото му гърло се възстановило. След много години Гарлейс минаваше през Москва и се отби при мен. Кълнеше ми се, че самоубийството е било трагична грешка, че конякът „Три звезди“ е бил истински, че Анти е объркал бутилката с коняк в аптечното шкафче и е извадил подобна бутилка с фенол, със смърт.

Следствието се точело дълго, но Гарлейс не бил осъден, бил оправдан. Бутилката с коняка никога не била намерена. Трудно е да се прецени кой я е получил като награда, ако е съществувала. Следователят нямал нищо против да приеме версията на Гарлейс, вместо да се мъчи, да се бори за признания, за съзнание и прочие. Гарлейс е предлагал на следователя разумен и логичен изход. Драудвилас и Анти, основателите на балтийската хекатомба, никога не са разбрали дали за тях е говорено много или малко. Но за тях се говореше много.

В следващите години Гарлейс променил, стеснил своята медицинска специалност. Започнал да прави зъбни протези, овладял този доходен занаят.

Гарлейс беше дошъл при мен, за да търси юридически съвет. Не му разрешили да има адресна регистрация в Москва. Разрешили му я само в Рига, родината на жена му. Жената на Гарлейс също е лекар, московчанка. Работата е в това, че когато Гарлейс писал молба за реабилитация, той потърсил съвет от един от своите колимски приятели, като му разказал подробно цялото си латвийско юношеско дело, от типа на скаутството си и такива подобни.

— Търсих съвет, питах го да пиша ли всичко в молбата. И моят най-добър приятел ми каза: „Пиши цялата истина. Всичко, както е

становало.“ Аз точно така го написах и не получих реабилитация. Получих само разрешение за жителство в Рига. Как само ме подведе той, най-добрия ми приятел...

— Той не ви е подвеждал, Гарлейс. Просто сте имал нужда от съвет по въпрос, за който няма съвети. Какъвто и друг отговор да Ви беше дал, Вие какво щяхте да правите? Вашият приятел е можел да мисли, че сте шпионин, тропач. Пък дори и да не сте тропач, той защо да рискува? Получили сте единствения отговор, който е можело да се даде на Вашия въпрос. Чуждата тайна тежи повече от собствената.

ПОДПОЛКОВНИК ФРАГИН

Подполковник Фрагин, началникът на спецотледа, бе разжалван милиционерски генерал. Генерал-майор от московската милиция, който успешно се беше борил с троцкизма през целия си достоен живот, надежден представител на СМЕРШ^[1] по време на войната. Маршал Тимошенко, който мразеше евреите, разжалва Фрагин в подполковник и му предложи да се демобилизира. Независимо от разжалването, големите дажби, високите чинове и перспективи бяха само в лагерната работа — само там героите от войната си запазваха чиновете, длъжностите и дажбите. След войната генералът от милицията стана подполковник в лагерите. Фрагин имаше голямо семейство, в Далечния север му се налагаше да търси такава работа, че и семейните въпроси да се разрешат по задоволителен начин: ясли, детска градина, училище, кино.

Така Фрагин попадна в затворническата болница на Левия бряг, но не на длъжност кадровик, както го искаха и той, и началството, а като началник на КВЧ — културно-възпитателната част. Увериха го, че ще се справи с възпитанието на затворниците. Уверенията бяха основателни. Макар и да беше ясно, че КВЧ е кухо място и синекурна работа, назначението на Фрагин беше прието с одобрение, а в най-добрият случай — с безразличие. Пък и наистина, подполковникът беше побелял, с виещи се къдици, елегантен, винаги с чиста яка, напръскан с някакъв евтин одеколон, но не и „Тройной“, и беше много по-симпатичен от младшия лейтенант Живков, предшественика на Фрагин на поста началник по КВЧ.

Живков не се интересуваше нито от концерти, нито от кино, нито от събрания, а съсредоточи цялата си активна дейност около брачния въпрос, като благополучно го разреши. Живков беше ерген, здравеняк и красавец, и живееше едновременно с две жени от затворничките. И двете работеха в болницата. В болницата е като в затънена провинция — там няма тайни, всички знаят всичко. Едната му приятелка беше смела красавица от Тбилиси, бивша криминална, която беше

изоставила активната криминална дейност и беше преминала в света на леваците. Криминалните неведнъж се бяха опитвали да вразумят Тамара. Всичко беше безполезно. И на всички заповеди на криминалните „кръстници“ да се яви еди-къде си, за да си изпълни класическите задължения, Тамара отговаряше с псуви и смях, а далеч не със страхливо мълчание.

Втората изгора на Живков беше медицинска сестра — естонка по член петдесет и осем, руса мадама в отчетливо немски стил — пълна противоположност на мургавата Тамара. Тези две жени нямаха нищо общо по външност. И двете много любезнно приемаха ухажването на младия лейтенант. Живков беше щедър човек. Тогава беше трудно с дажбите. На волнонаемните им даваха продукти в определени дни и Живков винаги носеше в болницата две еднакви торби — една за Тамара, а другата за естонката. Беше известно, че Живков и любовните си посещения извършва в един и същи ден, и едва ли не в един и същи час.

Та този Живков, добро момче, беше фраснал един от затворниците по врата пред очите на всички, но тъй като началството е друг и по-висш свят, тези удари не се осъждаха. Та точно него го смени победелият красавец Фрагин. Фрагин искаше място на началник ИСЧ, трета част, тоест работа по специалността, но такава работа не се беше намерила. И специалистът-кадровик беше принуден да се заеме с културното възпитание на затворниците. Щатното възнаграждение в КВЧ и в ИСЧ беше еднакво, така че Фрагин нищо не губеше. Сивокосият полковник не завъртя любов с нито една затворничка. Ние за първи път чухме да се чете вестник и, което беше по-важно, чухме личен разказ за войната от участник във войната.

До този момент за войната ни бяха разказвали власовци, полицаи, мародери и тези, които бяха сътрудничили на немците. Ние разбирахме разликата в тази информация, искахме да слушаме победителя-герой. Такъв за нас беше и подполковникът, който на първото събрание със затворниците направи доклад за войната, разказ за пълководците. Естествено, особен интерес предизвика Рокосовски. За него отдавна бяхме слушали. Фрагин пък беше тъкмо от представителите на СМЕРШ на Рокосовски. Фрагин хвалеше Рокосовски като командир, който не избягва битките, но на основния въпрос — дали Рокосовски е лежал в затвора и вярно ли е, че в частите

му е имало криминални — Фрагин не даде отговор. Това беше първият разказ за войната, който чух от устата на очевидец след януари 1937 година, когато ме бяха арестували. Помня, че попивах всяка дума. Това се случи през лятото на 1949 година, по време на голяма горска командировка. Сред секачите беше Андрусенко, русокос командир на танк, участник в сраженията за Берлин, Герой на Съветския съюз, осъден за мародерство, за грабежи в Германия. На нас добре ни беше известен юридическият предел, който разсича живота на човека на събития, протекли преди и след приемането на даден закон, когато един и същи човек при еднакво поведение днес е герой, а утре престъпник, като той самият не знае дали е престъпник или не.

Андрусенко бил осъден на десет години за мародерство. Законът току-що бил приет. Лейтенант Андрусенко попаднал под ударите му и от съветския военен затвор в Берлин бил откаран в Колима. Колкото по-далеч, толкова по-трудно било да се доказва, че той е истински Герой на Съветския съюз, получил тази титла и ордени. Бroat на лъжегероите все се увеличаваше. Арестите и разобличенията на авантюристите, възмездиято, вървяха в един поток, закъснявайки с няколко месеца. През 1949 година при нас арестуваха главния лекар от фронтовото началство, един Герой на Съветския съюз, който нито беше герой, нито беше лекар. Жалбите на Андрусенко не получаваха отговор. За разлика от други арестувани, попаднали в Колима от фронта, Андрусенко пазеше вестникарска изрезка от фронтовия вестник от 1945 година със собствената му снимка. Като местен КВЧ и представител на СМЕРШ в миналото, Фрагин успя да оцени искреността и помагаше за освобождаването на Андрусенко.

Изживях живота си с рязко изразено чувство за справедливост, но не умея да различа мащабите на събитията. Ето в тази болница, в този звън от имена — Андрусенко, Фрагин — повече си спомням шахматния турнир за затворници, организиран от Фрагин, с огромната дъска, която висеше в фоайето на болницата — дъската за хода на турнира, където по разчетите на Фрагин първото място трябваше да спечели Андрусенко и дори вече беше купен някакъв подарък за награда. Наградата беше джобен шах, приличаше на нещо като кожена табакерка. Началникът вече беше подарил тази „табакерка“ на Андрусенко, без да дочака края на състезанието, докато турнира го спечелих аз. И не получих награда.

Португалов, който се опитваше да окаже влияние върху началството, претърпя пълен крах и когато Фрагин излезе в коридора при затворниците, той обясни, че КВЧ нямала заделени средства за връчване на награди. Нямала, и толкова.

Мина войната, победата, развенчаването на Сталин, Двадесетия конгрес, линията на живота ми рязко се промени — аз от много години живея в Москва — но първите следвоенни години съм запомnil ето с това жегване по самолюбието, с това изказване на Фрагин по мой адрес. Помня глада и разстрелите наравно с такава дреболия. Впрочем, Фрагин можеше да прави и неща, които не бяха дреболии.

Аз се преместих в приемната на болницата и започнахме да се срещахме с него по-често по работа. Към това време Фрагин беше сменил длъжността КВЧ с УРЧ, регистрационната част, която отговаряше за досиетата на затворниците, и проявяваше усърдие и бдителност. Аз имах един санитар, Гринкевич, добро момче, взето от фронта и явно случайно попаднало в лагера, в този мътен поток на лъжегенерали и укриващи се криминални. Семейството на Гринкевич беше писало много молби и жалби и ето че настъпи преразглеждането на делото и отмяна на присъдата. Подполковник Фрагин не извика Гринкевич в своята УРЧ, за да го извести, а се яви в моята приемна и на висок глас прочете на Гринкевич текста на получния документ.

— Виждате ли, гражданино Шаламов — каза Фрагин — освобождава се който трябва. Всички грешки се поправят и не се освобождава който не трябва. Разбрахте ли, гражданино Шаламов?

— Напълно, гражданино началник.

Когато през октомври 1951 година бях освободен въз основа на зачетени работни дни, Фрагин по най-решителен начин възрази да ме вземат на работа в болницата като волнонаемник до пролетта и до новата навигация. Но намесата на тогавашния началник на болницата Н. Винокуров реши нещата. Винокуров ми обеща напролет да ме изпрати с етапа, да не ме зачислява на щат, а до пролетта да вземе работник в приемната на болницата. Такава юридическа възможност имаше, такъв статут съществуваше.

Освободените от лагера запазваха правото си на безплатно държавно пътуване с етапа до Голямата земя. А да се пътува като свободен човек на щат беше прекалено скъпо — билетът до Москва от Левия бряг на Колима струваше повече от три хиляди, без да говорим

за цените на продуктите; основното нещастие, основното неудобство в живота на човек е необходимостта да яде три или четири пъти на ден. А в етапа имаше попътно хранене, стол, казани в бараките от транзитно арестантски тип. Понякога в същите тези бараки: при пътуване в една посока бараката се нарича етап, а при пътуване в друга посока — „карпункт“ (тоест карантинен пункт). А бараките са едни и същи, няма никакви табелки по оградите с бодлива тел.

С една дума, аз останах през зимата на 1951–1952 година в болницата като фелдшер в приемната със статут на „лице на път“. През пролетта никъде не ме пратиха и началникът на болницата ми обеща да ме изпрати наесен. Но и наесен никъде не ме изпрати.

— Добре де — редеше по време на дежурството в приемната новият психиатър доктор Шафран, либерал и бърборко, който живееше до подполковника — искаш ли да ти кажа защо си останал в болницата, защо не си в етапа?

— Кажи, Аркадий Давидович.

— Ти вече беше в списъка, още от есента, вече беше готов камионът. И щеше да заминеш, ако не беше подполковник Фрагин. Той ти погледна документите и разбра какъв си. „Кадрови троцкист и враг на народа“ — така пише в твоите документи. Вярно, това е колимски меморандум, а не московски. Но меморандумите не се правят от нищо. И нали Фрагин е минал през столична школа, веднага разбра, че тук трябва да прояви бдителност и че от това ще има само полза.

— Благодаря, че ми казахте, доктор Шафран. Ще запиша в поменика си подполковник Фрагин.

— Културно обслужване — весело крещеше Шафран. — Поне списъкът да беше на някой младши лейтенант, ами той на Фрагин — той нали е генерал. Генералска бдителност.

— Или генералски страх.

— Нали бдителността и страхът в наши дни са почти едно и също. Пък и не само в наши дни, като че ли — каза младият лекар с образование на психиатър.

Подадох писмена молба за напускане и получаване на полагащото ми се, но получих резолюция на Винокуров: „Да бъде уволнен по Кодекса на труда“. По този начин губех правата си на „лице на път“ и правото на бесплатно пътуване. Не бях спечелил нито копейка, но, разбира се, аз не си и помислях да променя решението.

Имах си паспорт, макар и без адресна регистрация — адресната регистрация на Колима не се прави по същия начин, по който на Голямата земя — всички печати се поставят със задна дата по време на уволняването. Аз се надявах в Магадан да получа разрешение за заминаване, за включване в изпълзналия ми се преди година етап. Аз изисках документите, получих първата си и последна трудова книжка, и досега си я пазя, приготвих си нещата, разпродадох всичко, което ми беше излишно — кожуха, възглавницата, изгорих си стиховете в стаята за дезинфекция на приемната и зачаках попътен превоз за Магадан. Не го чаках дълго този превоз.

През същата нощ ме събуди подполковник Фрагин с двама от конвоя, взе ми паспорта, запечата паспорта в един плик заедно с някаква хартийка, връчи пакета на конвоя, и протегна ръка в празното пространство:

— Там ще го предадеш.

Ставаше дума за мен.

За толкова много години затвор бях свикнал да се отнасям с достатъчно уважение към „човека с автомата“ и милиони пъти бях виждал милион пъти по-силен произвол — Фрагин беше само плах ученик на своите многобройни учители от най-висш ранг — аз премълчах и се подчиних на оскърбително незаконния, неочекван удар в гърба. Вярно, не ми сложиха белезници, но достатъчно ярко ми показаха къде ми е мястото и какво е да си бивш затворник в нашия сериозен свят. Още един път преминах под конвой тези петстотин версти до Магадан, които толкова пъти бях изминавал. В районния отдел на Магадан не ме приеха и конвойт остана на улицата, без да знае на кого да ме предаде. Посъветвах конвойя да ме предаде на Отдел кадри на санитарния отдел, където по смисъла на уволнението ми трябваше и без това да ме насочат. Началникът на Отдел кадри, не помня как се казваше, изрази огромно учудване от такова прехвърляне на волнонаемния състав. Но той даде разписка на конвойя, връчи ми моя паспорт и аз излязох на улицата под сивия магадански дъжд.

[1] Съкращение от „Смерть шпионам“ (смърт за шпионите). Име на военното контраразузнаване в периода 1943–1946 г. — Б.пр. ↑

ИВАН БОГДАНОВ

Иван Богданов, съименник на началника на района на Черното езеро, беше рус сивоок красавец с атлетично телосложение. Богданов беше осъден по член сто и девет — за служебно престъпление — на десет години, но добре се оправяше в ситуацията и разбираше за какво става дума в онези времена, когато сталинската коса сечеше главите. Богданов разбираше, че само чиста случайност го е опазила от смъртоносното клеймо на член петдесет и осем.

В нашето въглищно разузнаване Богданов работеше като счетоводител, нарочно счетоводител от затворниците, по когото можеш да крещиш, на когото можеш да заповядаш да закърпи, да изкърпи лошите разходни отчети, от които се хранеше семейството на първия началник на района Парамонов и неговото най-близко обкръжение, попаднало под златния дъжд на привилегиите, концентратите, полярните дажби и т.н.

Задачата на Богданов, както и на неговия съименник, началника на района, бившия следовател от тридесет и седма година — изчерпателно писах за него в очерка си „Богданов“ — беше не да разкрие злоупотребите, а обратното, да закърпи всички дупки и да ги докара до достатъчно праведен вид.

През 1939 година, когато започва разузнаването, в района имаше само петима затворници (включително и аз — инвалид след бурите в златните забои от 1938 година) и, разбира се, тук нищо не можеше да се изстиска от труда на затворниците.

Традицията — тази многовековна лагерна традиция, започната още от времето на Овидий Назон, който, както е известно, е бил началник на Гулаг в древния Рим — твърди, че всякакви дупки могат да се закърпят с безплатен, принудителен, незаплащен затворнически труд, който според трудовите изчисления на Маркс представлява основна ценност на продукта. Този път не можеше да се възползваме от труда на робите, ние бяхме прекалено малко за каквито и да било сериозни икономически надежди.

Възможно беше да се използва само труда на полуроби — на волнонаемни, на бивши затворници, а те бяха повече от четиридесет човека, на които Парамонов беше обещал, че след една година ще отидат на континента „с бомбета“. Парамонов е бивш началник на мини „Малдяк“, в които беше прекарал своите две или три колимски седмици генерал Горбатов, преди да успее да „издропа“ и да влезе в редиците на „пътниците“. Парамонов имаше голям опит в „откриването“ на полярни предприятия и добре се оправяше в тях. В резултат Парамонов не отиде на съд за произвол, какъвто беше случаят в „Малдяк“, тъй като никакъв произвол нямаше, а имаше ръка на съдбата, размахваща косата на смъртта и унищожаваща волнонаемните, а най-вече арестуваните по член КРТД^[1].

Парамонов се оправда, тъй като „Малдяк“, където през тридесет и осма умираха по тридесет човека на ден, съвсем не беше най-лошото място в Колима.

Парамонов и неговият заместник по стопанскаята част Хохлушкин добре разбираха, че трябва да се действа бързо, докато в района няма ревизии, нито пък отговорно и квалифицирано счетоводство.

Това е кражба — а такова нещо, като хранителен концентрат, като консерви, чай, вино, захар, превръща в милионер всеки началник, който се е докоснал до царството на съвременния колимски Мидас — всичко това Парамонов го разбираше много ясно.

Разбираше също, че е обкръжен с тропачи, че всяка негова стъпка ще бъде изучена. Но, както гласи една апашка поговорка, нахалството е втори късмет, а Парамонов познаваше апашкия жargon.

Накратко, след неговото много хуманно управление, което сякаш установяваше равновесие след произвола на миналата година, тоест на трийсет и осма година, когато Парамонов беше в „Малдяк“, се оказа, че има огромна липса на мидасовски ценности — ама съвсем, съвсем мидасовски.

Парамонов намери възможности да се откупи, да отрупа с подаръци следователите си. Не го арестуваха, а само го отстраниха от работа. За възстановяването на реда се явиха двама Богданови — началник и счетоводител. Редът беше въведен, но за всички разходи на началниците се наложи да плащат точно онези четиридесет волнонаемни, които нищо не бяха получавали (както и ние) — те

получаваха десет пъти по-малко от това, което им се полагаше. С фалшиви актове Богданови успяха да закърпят зейналата пред очите на Магадан дупка.

Точно тази задача беше поставена пред Иван Богданов. По образование той беше със завършено средно училище и с изкарани курсове за счетоводител.

Богданов беше съселянин на Твардовски и ни разказваше доста подробности от истинската му биография, но тогава съдбата на Твардовски слабо ни вълнуваше — имаше и по-сериозни проблеми...

Сприятелихме се с Иван Богданов и макар че по инструкция битовият трябва да се извисява над лагерника, какъвто бях аз — по време на миниатюрната ни командировка Богданов действаше по съвсем друг начин.

Иван Богданов обичаше да се шегува, да слуша истории, лично той да разкаже нещо — тъкмо от един негов разказ влезе в живота ми класическата история за панталоните на младоженеца. Историята се разказваше от първо лице и смисълът ѝ беше в това, че младоженката поръчала нови панталони за младоженеца Иван за деня на сватбата. Женихът бил по-беден, семейството на годеницата — по-богато и това беше постъпка напълно в духа на времето.

При мен също при първия ми брак по настояване на годеницата ми бяха изтеглени всички пари от книжката и бяха поръчани черни панталони от най-добро качество при най-добрая шивач на Москва. Е, вярно, че моите панталони не преживяха същите превъплъщения, като панталоните на Иван Богданов. Но психологическата истина, достоверността на документа бяха в Богдановия епизод с панталоните.

Сюжетът на панталоните на Богданов е в това, че преди сватбата годеницата му поръчала костюм. И костюмът бил ушит едно денонощие преди сватбата, но панталоните били с около десет сантиметра по-дълги. Решили, че на следващия ден ще ги откарат на шивача. Но майсторът живеел на десетки километри, а денят на сватбата бил насрочен, гостите били поканени, питките — изпечени. Сватбата се проваляла заради едни панталони. Самият Богданов бил съгласен и със старите дрехи да се яви на сватбата, но годеницата не щяла и да чуе. Така в спорове и упреци годениците се разотишли по къщите.

А през нощта станало следното. Жената решила собственоръчно да поправи грешката на шивача, отрязала десет сантиметра от панталоните на бъдещия си мъж и с радост на душата легнала да спи, като заспала със здравия сън на една всеотдайна жена.

В това време се събудила тъщата, за която проблемът имал същото решение. Тъщата станала, въоръжила се с креда и със сантиметър, отрязала още десет сантиметра, здраво минала с ютия по новия ръб и заспала със здравия сън на една всеотдайна тъща.

Катастрофата била установена от самия младоженец, чиито панталони били съкратени с двайсет сантиметра и били безнадеждно развалени. Наложило се да се отпразнува сватбата със старите панталони, което, всъщност, и без това бил предлагал младоженецът.

После прочетох целия този разказ — или беше на Зошченко, или на Аверченко, или на някакъв московски Декамерон. Но за първи път този сюжет възникна в мята живот именно в бараките на Черното езеро във въглищното разузнаване на Далугол.

При нас се беше освободило място за нощен пазач — много важен проблем, възможност за блажено съществуване за дълго време.

Пазачът беше волнонаемен, от свободните, а сега това беше място за завиждане.

— Че ти защо не го поиска това място? — попита ме Иван скоро след тези важни събития.

— На мен няма да ми дадат такова място — казах аз, като си спомних трийсет и седма и трийсет и осма година, когато в мина „Партизан“ се обърнах към началника по КВЧ, волнонаемния Шаров, с молба да ми се даде някакво заплащане по писателска линия.

— Ти при нас даже етикетчета на консерви няма да надписваш! — радостно възвести началникът по КВЧ и нагледно ми припомни беседата с другаря Йожкин във Вологодското РОНО^[2] от 1924 година.

Началникът на КВЧ Шаров беше арестуван и разстрелян по берзинското дело два месеца след този разговор, но аз не си въобразявам, че съм някакъв дух от „Хиляда и една нощ“, макар че всичко, което съм видял, превишава въображението на персийците, пък и това на всички останали народи.

— На мене няма да ми дадат такава работа.

— Защо?

— Аз съм с КРТД.

— Десетки мои познати в Магадан, които също са с КРТД, са получавали такава работа.

— Е, тогава, значи, действа отнемането на правото на кореспонденция.

— А какво е това?

Обясних на Иван, че във всяко лично досие на изпратения в Колима е вмъкнат формуляр с печатарски шрифт и с празно място за името и останалите опознавателни данни: 1) да се лиши от право на кореспонденция; 2) да се използва изключително за тежка физическа работа. Ето този втори пункт беше основният, на неговия фон правото на кореспонденция беше дреболия, въздух под налягане. Нататък вървяха указания: да не се разрешава използването на апаратура за свръзка — очевидна тавтология, ако говорим за правото на кореспонденция на хора, поставени в особени режимни условия.

И последният пункт — всеки началник на лагерно подразделение трябва да осведомява за поведението на горепосочения не по-рядко от веднъж на тримесечие.

— Само че аз не съм виждал такъв формуляр. Нали съм ти гледал досието, аз сега по съвместителство съм и завеждащ учебната част.

После мина ден, не повече. Работех в забоя, на изкопите на склона на планината, покрай ручея, на Черното езеро. Палех огън против комарите и много-много не се стараех да изпълнявам нормата.

Храстите се разтвориха и към моя изкоп се приближи Иван Богданов, седна, запали цигара, взе да си рови в джобовете.

— Да не е това?

В ръцете му беше един от двата екземпляра на прословутото лишаване от „правото на кореспонденция“, изскубната от личното досие.

— Разбира се — замислено каза Иван Богданов — личното досие се съставя в два екземпляра: единият се пази в централната картотека на УРО, а втория пътешества по всички ОЛП-та и техните кътчета заедно със затворника. Но все пак нито един местен началник няма да пита в Магадан дали в твоето досие има хартийка за лишаване от правото на кореспонденция.

Богданов пак ми показа хартийката и я изгори в пламъците на моя малък огън.

— А сега да подадеш молба за пазач.

Но за пазач не ме взеха, а дадоха тази длъжност на Гордеев, есперантист с двайсет годишна присъда по член петдесет и осем, но тропач.

След известно време Богданов — началникът на района, а не счетоводителят — беше свален заради пиянство и мястото му зае инженер Виктор Плуталов, който за първи път организира делово, по един инженерен, строителен начин, работата в нашето въглищно разузнаване.

Ако управлението на Парамонов беше белязано с присвоявания, а управлението на Богданов — с преследване на враговете на народа и непробудно пиянство, то Плуталов за първи път показа какво значи работен фронт — не какво е донос, а именно работен фронт — количеството кубически метри, които всеки може да изкопае, ако работи и в ненормалните колимски условия. Ние познавахме само унизителния безперспективен труд, многочасовия, безсмисления.

Впрочем, ние навярно грешахме. В нашия подчинен принудителен труд от слънце до слънце — а този, който познава навиците на полярното слънце, знае какво значи това — беше скрит някакъв възвишен смисъл, имаше държавен смисъл именно в безсмислеността на труда.

Плуталов се опита да ни покаже другата страна на собствената ни работа. Плуталов беше нов — току-що беше пристигнал от континента.

Любимата му поговорка беше: „Аз нали не съм служител на НКВД“.

За съжаление нашето разузнаване не намери въглища и участъкът ни беше закрит. Част от хората бяха изпратени в Хета (където тогава дневалничеше Анатолий Гидаш) — Хета е на седем километра от нас — а друга част беше пратена в Аркагала, в шахтата на Аркагалинския въглищен район. И аз заминах за Аркагала и вече след година, когато бях грипозен в бараката и се страхувах да поискам освобождаване от Сергей Михайлович Лунин, покровител само на апашите и на онези, към които началството е благосклонно, аз се превъзмогвах, отивах в шахтата, изкарвах грипа на крак.

И ето че тук, в грипозното бълнуване в аркагалинската барака ужасно ми се дояде лук, какъвто не бях опитвал от Москва, и макар

никога да не съм бил любител на лушената диета — неизвестно по какви причини сънувах този сън със страстната жажда да захапя глава лук. Лекомислен сън за един колимчанин. Така си и помислих на събудждане. Но се събудих не от звънтенето на релсата, а както често се случваше, един час преди развода.

Устата ми беше пълна със слюнка, призоваваща лука. Помислих си, че ако се случи чудо — да ми се яви глава лук, значи ще оздравея.

Станах. По дълбината на цялата барака, както навсякъде, имахме дълга маса с две пейки от двете ѝ страни.

С гръб към мен, облечен с куртка и кожух, седеше някакъв човек, който се обрна с лице към мен. Това беше Иван Богданов.

Здрависахме се.

— Е, поне един чай да пийнем за срещата, а хляб всеки си има собствен — казах аз и отидох за канче. Иван извади своето канче, хляба си. Пристъпихме към чая.

— Черното езеро го закриха, даже няма пазач. Всички заминаха, всички. Аз като счетоводител се озовах в най-последната група и ето ме тук. Мислех, че сте по-добре с продуктите. Защо ли се надявах, можех да взема консерви. Сега в скатката имам само няколко глави лук на дъното — нямаше къде да ги дена и ги пъхнах в скатката.

Аз пребледнях.

— Лук?

— Ами да, стар лук. Ти да не превъртя?

— Давай го тука!

Иван Богданов преобърна наопаки торбата. Около пет глави лук затропаха по масата.

— Имах и повече, но ги раздадох по пътя.

— Няма значение колко са. Лук! Лук!

— Какво става, да нямате скорбут?

— Не е скорбут, после ще ти разкажа. След чая. — Разказах на Богданов цялата си история.

После Иван Богданов работеше по специалността си в счетоводството на лагера и посрещна войната в Аркагала. Аркагала беше управлението на района — срещите на битовия с подопечния му трябваше да се преустановят. Но понякога се срещахме и си разказвахме по нещо един на друг.

През четиридесет и първа година над главата ми изтрещя първата гръмотевица под формата на опит да ми пришият фалшиво дело за авария в шахтата. Опитът се провали заради неочеквания инат на човека, с когото работехме в тандем и който всъщност беше предизвикал аварията, черноморския моряк Чудаков. Когато Чудаков излежа трите си месеца в изолатора, излезе на свобода, тоест в зоната, и се видяхме с него, той ми разказа подробности от своето следствие. Аз пък разказах за всичко това на Богданов — не че го молех за съвет, никой в Колима не само че няма нужда от съвети, но и няма право на съвети, способни да натежат на психиката на този, от когото се иска съветът, и да предизвикат неочекван взрив в резултат на обратното желание. В най-добрая случай търсеният за съвет не отговаряше, не обръщаше внимание, не помагаше.

Богданов се заинтересува от моя проблем.

— Аз ще разбера! От тях ще го разбера — каза той, като посочи хоризонта с изразителен жест, в посока на конната база, където се беше свила къщичката на следователя. — Аз ще разбера. Нали съм работил при тях. Аз съм тропач. От мене няма да крият.

Но Иван не успя да си изпълни обещанието. Мен вече ме бяха пратили в спецзона в Джелгала.

[1] „Контрареволюционна троцкистка дейност“. — Б.пр. ↑

[2] РОНО — Районен отдел за народно образование. — Б.ред. ↑

ШАХЪТ НА ДОКТОР КУЗМЕНКО

Доктор Кузменко изсила шаха на масата.

— Толкова е прекрасен — казах аз, разполагайки фигуранте на шперплатовата дъска. Това беше шах от фина ръчна изработка. Игра на тема „Смутното време в Русия“^[1]. Полски жолнери и казаци обкръжаваха високата фигура на основния самозванец — краля на белите. Бялата царица имаше резките енергични черти на Марина Мнишек^[2]. Хетман Сапега и Раздивил^[3] стояха на дъската като офицери на самозванеца. Черните стояха на дъската като в монашески дрехи — оглавяваше ги митрополит Филарет. Над монашеското расо Пересвет и Ос-лябя^[4] бяха сложили ризници и бяха извадили от ножниците къси мечове. Троицко-Сергиевите кули стояха на квадрати А8 и Н8.

— Наистина е прекрасен. Не мога да му се нагледам...

— Само че — казах аз — тук има историческа неточност: първият самозванец не е обсаждал Лаврите.

— Да-да — каза докторът — Вие сте прав. А не Ви ли се струва странно, че до този момент историята не знае кой е бил този първи самозванец, Гришка Отрепиев?

— Това е само една от многото хипотези, при това не най-вероятната. Но пък е на Пушкин. Борис Годунов също не е бил такъв, какъвто го описва Пушкин. Това е ролята на поета, драматурга, романиста, композитора, скулптора. На тях им принадлежи тълкуването на събитията. Това е деветнайсети век с неговата жажда да обясни необяснимото. В средата на двайсети век един документ би изместил всичко. Хората биха вярвали само на документа.

— Има писмо, писано от самозванеца.

— Да, царевич Дмитрий е показал, че е културен човек, грамотен монарх, достоен за най-добрите царе на руския престол.

— И все пак — кой е той? Никой не знае кой е бил руският монарх. Ето какво значи полска тайна. Безсилие на историците. Срамота. Ако действието се развиващо в Германия, все отнякъде щяха

да се намерят документи. Немците обичат документите. А високопоставените господари на самозванеца добре са знаели да пазят тайна. Колко хора са убити — от тези, които са се докоснали до тази тайна.

— Вие преувеличавате, доктор Кузменко, като отричате нашите способности да пазим тайна.

— Изобщо не ги отричам. Нима смъртта на Осип Манделщам не е тайна? Къде и кога е умрял? Има сто свидетели на неговата смърт от побоища, от глад и студ — в обстоятелствата, свързани със смъртта, няма разминаване — и всеки от тези сто измисля свой разказ, своя легенда. А смъртта на сина на Герман Лопатин, убит само защото е син на Герман Лопатин? Трийсет години му търсят следите. На роднините на бившите партийни вождове от типа на Бухарин и Риков, им издадоха справки за смъртта, като тези справки са разтеглени из толкова години — от трийсет и седма до четирийсет и пета. Но никой и никъде не се е срещал с тези хора след трийсет и седма или трийсет и осма година. Всичките тези справки са за утеха на роднините. Датите на смъртта са произволни. По-правилно ще бъде да предположим, че всички те са разстреляни не по-късно от трийсет и осма година в московските подземия.

— Струва ми се, че...

— А помните ли Кулагин?

— Скулптора ли?

— Да! Той изчезна безследно, когато много хора изчезваха. Изчезна с чуждо фамилно име, което в лагера му беше сменено на номер. А номерът беше наново сменен с трето фамилно име.

— Чувал съм за такива неща, — казах аз.

— Ето този шах е негово дело. Кулагин го изработил от хляб в Бутирския затвор през трийсет и седма година. Всички арестанти от кулагинската килия часове наред са предъвквали този хляб. Важно е било да се улови моментът, когато слюнката и раздъвканият хляб влизат в някакво уникално съединение, като това го е преценявал самият майстор. Неговото постижение било в това да извади от устата тесто, готово да приеме всяка форма под натиска на пръстите на Кулагин и да се втвърди завинаги, като цимент на египетска пирамида.

Кулагин е направил така две игри. Втората е „Кортес завоюва Мексико“. Мексиканското смутно време. Испанците и мексиканците

Кулагин ги е продал или ей така ги е дал на някого от затворническото началство, а руското „Смутно време“ е взел със себе си в етапа. Правено е с кибритена клечка, с нокът — нали в затвора забраняват всякааква железария.

— Тук липсват две фигури — казах аз, — Черната кралица и белият топ.

— Знам, — каза Кузменко. — Топът целия го няма, а черната кралица е без глава и съм я заключил в бюрото. Така и не знам до този момент кой от черните защитници на Лаврата от Смутното време е бил кралица.

Алиментарната дистрофия е страшно нещо. Едва след ленинградската блокада тази болест в нашите лагери беше наречена с истинското ѝ име. Инак поставяха диагноза: полиавитаминоза, пелагра, слабеене на основата на дизентерия. И така нататък. И това е гоненица с тайната. С тайната за смъртта на арестанта. На лекарите им беше забранено за говорят и да пишат за глада в официалните документи, в историята на болестта, по конференции, на курсове за повишаване на квалификацията.

— Знам.

— Кулагин беше висок едър човек. Когато до докараха в болницата, тежеше четиридесет килограма — теглото на костите и кожата. Необратима фаза на алиментарната дистрофия.

В определен тежък момент всички гладуващи изпадат в помрачаване на съзнанието, превърнат в логиката, изпадат в деменция, в едно от трите „Д“ в прочутата колимска триада — деменция, диария, дистрофия... Знаете ли какво е деменция?

— Безумие?

— Да, да, безумие, придобито безумие, придобито слабоумие. Когато докараха Кулагин, аз като лекар веднага разбрах, че новият пациент отдавна е проявил признаци на деменция... Кулагин не дойде на себе си до самата си смърт. С него имаше торбичка с шах, който издържа на всичко — и на дезинфекцията, и на лакомията на криминалните.

Кулагин изяде, изсмука, изгълта белия топ, отхапа, отчупи, изгълта главата на черната кралица. И само мучеше, когато санитарите се опитаха да му вземат торбичката от ръцете. Струва ми се, че е искал

да изяде своето произведение, просто за да го унищожи, да изтрие от земята всяка следа от себе си.

Трябвало е да започне да яде шахматните фигури няколко месеца по-рано. Те биха спасили Кулагин.

— Но дали му е било нужно спасение?

— Аз заповядах да не се вади топа от стомаха. По време на аутопсията това можеше да се направи. И главата на кралицата също... Затова това е игра, двубой с две фигури по-малко. Вие сте наред, маestro.

— Не. — казах аз. — Нещо вече не ми се играе.

[1] Период от руската история (1598–1613), в който политическата криза след смъртта на Иван Грозни е съпроводена и с редица природни бедствия. — Б.пр. ↑

[2] Марина Мнишек (1588–1614) — полска аристократка, женена за Лъже-Дмитрий и коронясана като руска царица. — Б.пр. ↑

[3] Влиятелни литовски, полски и белоруски родове, подкрепили възкачването на Лъже-Дмитрий на престола. — Б.пр. ↑

[4] Легендарни монаси от Троицко-Сергиевския манастир, подкрепили през 14-и век княз Дмитрий в Куликовската битка. — Б.пр. ↑

ЧОВЕКЪТ ОТ ПАРАХОДА

— Пишете, Крист, пишете, — казваше умореният възрастен лекар.

Минаваше два сутринта, планина от фасове растеше на масата в манипулационната. По стъклата на прозорците беше полепнал дебел мъхест лед. Лилава мъгла от махорка изпъльваше стаята, но нямаше време да се отваря прозорчето и да се проветрява кабинета. Бяхме започнали работа снощи в осем вечерта и не ѝ се виждаше краят. Лекарят пушеше цигара след цигара, бързо свиваше „морските“, като откъсваше листа от вестник. Или — ако искаше поне малко да си почине — си врътваше по един „кози крак“. По селски обгорелите в дим от махорка пръсти се мержелееха пред очите ми, перото като шевна машина тракаше по тясната мастилница. Силите на лекаря бяха на изчерпване — очите му се затваряха, нито „козите крака“, нито морските махорки можеха да победят умората.

— Ами чифирче. Да кипнем чифирче... — каза Крист.

— Че откъде ще го вземеш този чифир...

Чифирът беше извънредно силен чай — застраховката на криминални и шофьори, тръгнали на далечен път — при петдесет грама на чаша беше особено надеждно средство срещу заспиване, това беше колимска валута, валута на дългите пътища, многодневните преходи.

— Не го обичам, — каза лекарят. — Впрочем, аз не виждам разрушително въздействие на чифира върху здравето. Гледал съм доста чифиристи. Пък и отдавна е известно това средство. Не са го измислили криминалните, нито шофьорите. Жак Паганел вари чифир в Австралия и черпи с тази напитка децата на капитан Грант. „На литър вода половин фунт чай и да се вари три часа“ — ето я рецептата на Паганел... Пък вие казвате: „бакшишите“! Апашите! По света няма нищо ново.

— Лягайте си.

— Не, после. Трябва да се научите да питате и да провеждате първи преглед. Това може и да е забранено от медицинския закон, но нали все някога трябва да спя. Болните пристигат денонощно. Няма да е толкова страшно, ако вие направите първия преглед, нали сте човек в бяла престилка. Кой знае дали сте санитар, фелдшер, лекар, академик, можете и в мемоарите да влезете като лекар на участъка, на мината, на управлението.

— Ама ще има ли мемоари?

— Непременно. Ако има нещо важно, събудете ме. Е, — каза лекарят, — да започваме. Следващият.

Един гол, мръсен пациент седеше на табуретката пред нас. Приличаше не на учебен модел, а на скелет.

— Добра школа за фелдшери, а? — каза лекарят. — И за лекари също.

Впрочем, един медик трябва да вижда и да знае съвсем други неща. Всичко, което виждаме днес, е въпрос на тясна и много специфична квалификация. И само ако нашите острови — разбирайте ли ме? — ако нашите острови пропаднат вдън земя... Пишете, Крист, пишете.

— Година на раждане 1893. Пол — мъжки. Обръщам вниманието ви на този важен въпрос. Пол — мъжки. Този въпрос интересува хирурга, патоанатома, статистика от мортата, столичния демограф. Но това изобщо не интересува болния, не го е грижа за пола му...

Мастилницата ми пак взе да трака.

— Не, нека пациентът не става, донесете му да пийне гореща вода. Снежната вода от бъчвата. Той ще се стопли, и тогава ще пристъпим към изследването за витамините. Данни за болестите на родителите, — лекарят потропа с печатната бланка по историята на болестта, — можете да не събирате, да не си губите времето за глупости. Аха, ето ги — прекарани заболявания: алиментарна дистрофия, скорбут, дизентерия, пелагра,avitaminози А, В, В₁, Г, Д, Е, Ж, З, И, Й, К, Л, М, Н, О, Р, С, Т, У, Ф, Х, Ц, Ч, Ш, Щ, Ю, Я... Можете да прекъснете списъка на всяко място. Венерически заболявания отрича, връзка с врагове на народа отрича. Пишете... Постъпил с оплаквания от измръзване на двета крака, настъпило в резултат на продължително въздействие на студа върху тъканите. Написахте ли? Върху тъканите... Завийте се тук с одеяло. — лекарят

смъкна тънкото, залято с мастило одеяло от леглото на дежурния лекар и го наметна на раменете на болния. — Кога ще донесат проклетата кипнала вода? Тука трябва сладък чай, но в приемната не са предвидени нито чай, нито захар. Продължаваме. Ръст — среден. Какъв? Нямаме кантар с ръстомер. Коса — побеляла, охраненост — лекарят погледна ребрата, опъващи бледата суха провиснала кожа, — когато видите такава охраненост трябва да я опишете като „по-ниска от средното“. С два пръста лекарят дръпна кожата на болния.

— Тургорът на кожата е slab. Знаете ли какво е тургор?

— Не.

— Еластичност. Какво терапевтично има тук? Няма, това е хирургически пациент, нали? Да оставим място в историята на болестта за Леонид Маркович, той утре, или по-точно днес сутринта, ще погледне и ще го попълни. Пишете с руски букви „статус локалис“. Да не забравите двете точки. Следващият!

УРОЦИТЕ НА ЛЮБОВТА

— Вие сте добър човек. — ми каза неотдавна нашият рамповик — бригадният дърводелец, който прави рампите за количките, носещи руда и пясък към промиващия уред, към трошачката — Вие никога не говорите лошо и мръсно за жените.

Този рамповик беше Исаи Рабинович, бившият управляващ на Госстрах^[1] на Съветския съюз. Навремето той ходил да приема златото от норвежците за продадения Шпицберген в Северно море, по време на буря прехвърлял торбите със злато от един кораб на друг с цел конспирация и замитане на следите. Едва ли не целият му живот минал в чужбина, той е бил свързан с дългогодишна дружба с много от големите богаташи — Ивар Крейгер, например. Ивар Крейгер е кибритеният цар, който по-късно се самоуби, но през 1918 година той все още бил жив и Исаи Рабинович, заедно с дъщеря си, бил на гости на Крейгер на френската Ривиера.

Съветското правителство търсело да прави поръчки в чужбина, и гарантът на Крейгер бил Исаи Рабинович. През 1937 година той бил арестуван и му лепнали десет години. В Москва останали жена му и дъщеря му-единствените му роднини. По време на войната дъщерята се оженила за морския аташе на Съединените американски щати, капитан първи ранг Толи. На капитан Толи му поверили един Линкор в Тихия океан и той заминал от Москва на мястото на новата си служба. Още по-преди обаче капитан Толи и дъщерята на Исаи Рабинович написали писмо в концентрационния лагер — до бащата и бъдещия тъст — капитанът искал разрешение да сключи брак. Рабинович потъгувал, похокал, и дал положителен отговор. Родителите на Толи изпратили своето благословение. Морският аташе се оженил. Когато тръгнал да заминава, на жена му, дъщерята на Исаи Рабинович, не й разрешили да съпроводи мъжа си. Съпрузите независно се развели и капитан Толи заминал за мястото на новото си назначение, а бившата му жена работела на някаква незначителна длъжност в Наркомата на външните работи. Тя спряла да си пише с баща си. Капитан Толи не

пишел нито на бившата си жена, нито на бившия си тъст. Минали цели две военни години и дъщерята на Рабинович получила краткотрайна командировка до Стокхолм. В Стокхолм я чакал специален самолет и жената на капитан Толи била откарана при мъжа си...

След това Исаи Рабинович започнал да получава в лагера писма с американски марки и на английски език, което извънредно много ядосвало цензорите... Тази история с бягството след две години очакване — тъй като капитан Толи не смятал своята сватба за никакъв московски флирт — е една от историите, от които много имахме нужда. Аз никога не съм забелязвал дали говоря добре или зле за жените, — нали всичко беше отдавна изкоренено и забравено, и аз въобще не мечтаех за никакви срещи с жени. А за да бъдеш онанист по затворнически трябваше преди всичко да си сит. Развратника, онаниста, а също и педераста, не можеш да си ги представиш гладни.

Имаше един красавец, момче на около двайсет и осем години, десетник в болничното строителство, затворникът Васка Швецов. Болницата беше към женския совхоз, надзорът беше слабоват, пък и подкупен, и Васка Швецов се ползваше с главоломен успех.

— Много жени съм имал, много. Това е лесна работа. Само че, ако щете вярвайте, стигнах почти до трийсет години и още нито веднъж не съм лежал с жена в кревата — не ми се е случвало. Всичко е набързо, върху никакви щайги, торби, като скороговорка... Аз нали съм си от дете в затвора...

Другият беше Любов, криминален или по-точно уж криминален, пък доносник на милицията, а от тези обикновено излизат хора, които по злобната си фантазия могат да надминат болезненото въображение на всеки крадец. Любов беше висок, усмихнат, нагловат, постоянно в движение и разказващ за големия си късмет:

— Вървеше ми с жените, пу-пу, вървеше ми. Там, където бях преди Колима, беше женски лагер, а ние бяхме дърводелци към лагера, дадох си почти новите сиви панталони на уредника, за да ме разпредели там. Там си имаше такса — една хлебна дажба, шестстотинграмовка. И се бяхме разбрали — докато лежим тя трябва да изяде тази дажба. Онова, което не изяде, аз имам право да си го взема обратно. Те там отдавна я карат така — не сме го започвали ние. Е, аз съм по-хитър от тях. Зима е. Ставам, значи, сутрин, излизам от бараката и бутам дажбата в снега. Чакам да се замрази и ѝ я нося —

нека ръфа замразеното, много няма да изръфа. Та на печалба я карахме...

Може ли да измисли човек такова нещо?

И кой ще си представи женската лагерна барака през нощта, барака, където всички са лесбийки, барака, където не обичат да ходят запазилите капка човещина надзиратели, но пък обичат да ходят надзирателите еротомани, лекарите еротомани. И плачещата Надя Громова, деветнайсетгодишна красавица, лесбийка — „мъж“ в лесбийската любов, подстригана късо, обута в мъжки панталони, седнала, за ужас на санитарите, на заветното кресло на завеждащата приемната в болницата — то беше правено по поръчка и беше единственото, което можеше да побере задника на завеждащата, — Надя Громова плачеше, понеже не я взимаха в болницата.

— Дежурният лекар не ме взима, понеже си мисли, че аз... а пък аз, кълна се в честта си, никога, никога. Вижте ми ръцете — виждате ли колко са ми дълги ноктите — нима е възможно?

А възмутеният старец санитар Ракита с негодувание се изплю: „Ах ти, кучка такава.“

А Надя Громова плачеше и не можеше да разбере защо никой не иска да я разбере — нали тя е израснала по лагерите, около лесбийки.

И шлосерът-водопроводчик Харджиев, млад, с розови бузи, двайсетгодишен, бивш власовец, който в Париж лежал в затвора за кражби. В парижкия затвор един негър изнасилил Харджиев. Негърът имал сифилис — онзи същият оствър сорт от последната война — и в задния проход на Харджиев имало кандиломи — сифилистични израстъци, прословутото „зеле“. От мината го бяха изпратили в болницата с диагноза „пролапсус ректи“, тоест, „изпадане на правото черво“. На такива неща в болницата отдавна не се учудваха — един тропач, изхвърлен в движение от колата, с множествени счупвания на бедрената кост и на пищяла, беше получил направление от местния фелдшер с диагноза „пролапсус от колата“. Шлосерът Харджиев беше много добър шлосер, болницата имаше нужда от него. Беше удобно, че има сифилис — цял курс му направиха, докато той абсолютно безплатно монтираше парното отопление и се водеше пациент.

В следствения затвор, в Бутирки, за жени почти не се говореше. Там всеки се стремеше да се представи за човек с успешно семейство. А може и така да беше, пък и някои жени, не от партийните, ходеха на

свиждания и носеха пари, доказвайки, че в първия том на „Минало и размисъл“ Херцен е дал вярна оценка за жените в руското общество след 14 декември^[2].

Към любовта ли се отнася блудството на криминалния с една кучка, с едно животно, с което криминалният пред очите на целия лагер живееше като с жена. И покварената кучка махаше с опашка — и с всеки човек се държеше като проститутка. За това, кой знае защо, не съдеха, макар че в наказателния кодекс има член за блудство с животни. Но какво ли не и кой ли не минаваше метър в лагера. Не съдиха доктор Пенелопов, стареца-педераст, чиято жена беше фелдшерът Володарски.

Отнася ли се към тази тема съдбата на една ниска жена, която никога не е била затворничка, и която е пристигнала тук с мъжа си и с двете си деца преди няколко години. Мъжът ѝ бил убит — той бил десетник и през нощта в тъмнината на леда се ударил в един железен скрепер, влачен от лебедка. Скреперът ударил мъжа ѝ по лицето, и когато го закарали в болницата, той бил още жив. Ударът буквално му преполовил лицето. Всички кости на лицето и на черепната кутия от челото надолу били отместени назад, но той още бил жив, живял няколко дни. Жената останала с две малки деца на четири и на шест години, момче и момиче. Скоро тя се оженила наново за лесничия и три години живяла с него в тайгата, без да се появява в големите селища. За три години родила още две деца — момче и момиче и сама се израждала — мъжът ѝ с треперещи ръце ѝ подавал ножицата, а тя сама срязвала пъпната връв и мажела с йод края на пъпната връв. Живяла още година в тайгата с четирите си деца, мъжът си простудил ухoto, не отишъл в болница, започнало гнойно възпаление на средното ухо, после възпалението продължило още по-надълбоко, той вдигнал температура и отишъл в болница. Направили му спешна операция, но вече било късно — той умрял. Тя се върнала в гората, без да плаче — с какво щели да ѝ помогнат сълзите?

Има ли отношение към темата ужасът на Игор Василиевич Глебов, който забравил името и презимето на собствената си жена? Мразовитият студ бил голям, звездите — високи и ярки. През нощта конвоите повече приличат на хора — през деня те се страхуват от началството. През нощта един по един ни пускаха да се сгреем до бойлер; бойлерът беше един котел, в който водата се нагрява от пара.

От котела тръгват тръби с гореща вода за заботите и там сондьорите с помощта на парата пробиваха дупки в рудния пласт — сонди, а разрушителите взривяваха терена. Бойлерът се намираше в дълбочина колиба и там беше топло, когато подгряваха бойлера. Бойлеристът има най-завидната длъжност в мината, мечтата на всички. За тази работа взимат и хора по член петдесет и осем. През 1938 година бойлеристите на всички мини бяха инженери, началството не обичаше да доверява на криминалните такава „техника“, защото се страхуваше от комарджийски игри или от нещо от сортата.

Но Игор Василиевич Глебов не беше бойлерист. Той беше забойчик от нашата бригада, а преди трийсет и седма година е бил професор по философия в Ленинградския университет. Студът, мразът, гладът го накараха да забрави името на жена си. На студа не може да се мисли. За нищо не може да се мисли — мразовитият студ те лишава от мисли. Затова лагерите се правят на север.

Игор Василиевич Глебов стоеше до бойлера с навити нагоре блуза и антерия и топлеше до бойлера замръзналия си корем. Топлеше го и плачеше, и сълзите не замръзваха на миглите му, на бузите му, както на всеки от нас, защото до бойлера беше топло. След около две седмици Глебов ме събуди през нощта в бараката, сияеше. Беше си спомнил: Анна Василиевна. Аз не го наруах, опитах се отново да заспя. Глебов умря през пролетта на трийсет и осма година — беше прекалено едър, голям беше за лагерната дажба.

Мечките ми се струваха истински само в зоологическата градина. В Колимската тайга и още по-рано в тайгата на Северен Урал аз няколко пъти срещах мечки, всеки път през деня и всеки път те ми изглеждаха мечки-играчки. Така беше и през онази пролет, когато навсякъде имаше миналогодишна трева, нито една яркозелена тревичка още не се беше изправила, яркозелен беше само клекът и кафявите лиственици с изумрудните им нокти и миризмата на иглички — в Колима миришат само младата лиственица и цъфтящата шипка.

Мечката претича покрай къщичката, в която живееха нашите войници, нашата охрана — Измайлова, Кочетов и един трети, на когото не помня фамилията. Този, третият, миналата година често беше идвал в бараката, където живееха затворниците, и взимаше шапката и антерията на нашия бригадир — отиваше на „трасето“ да продава червени боровинки на чаши и „наоко“, в униформената фуражка му

беше неудобно. Войниците бяха кротки, разбираха, че в гората трябва да се държат по различен начин, не като в града. Войниците не обиждаха, никого не караха да работи. Старшият беше Измайлова. Когато трябваше да си тръгва, криеше тежката си пушка под пода, като завърташе с брадвата и преместваше настани тежките греди от листовеница. Другият, Кочетов, се страхуваше да си крие автомата под пода и все го носеше със себе си. В този ден в къщата бил само Измайлова. Като чул от готвача за преминалата мечка, Измайлова си обул ботушите, грабнал автомата и изтичал навън по долни гащи, но мечката вече се била скрила в гората. Измайлова и готвачът хукнали след нея, но мечката никаква не се виждала, наоколо било мочурливо, и те се върнали в селището. Селището беше разположено на брега на неголям планински извор, но другият бряг беше почти отвесен планински склон, покрит с ниски, на рядко растящи листовеници и хрести клек.

Виждала се цялата планина — от горе до долу, до водата — и изглеждала много близка. На малка полянка стояли мечки — едната по-голяма, другата по-малка — женската. Те се биели, чупели листовеници, замервали се с камъни, без да бързат, без да забелязват нито хората долу, нито дълчените къщи на нашето селище, които всъщност бяха само пет, ако броим и конюшнята.

Измайлова по долното си платнено бельо с автомат и след него жителите на селището, всеки кой с брадва, кой с къс желязо, а готвачът с огромния кухненски нож се прокрадвали по обърнатия към вятъра склон към играещите мечки. Изглеждало, че са близо и готвачът се заканил с огромния нож над главата на конвоя Измайлова, хриптял: „Бой! Бой!“

Измайлова подпрял автомата си върху паднала изгнила листовеница и мечките чули нещо, или пък някакво предчувствие на ловеца, на дивеча, е предупредило мечките за опасността.

Женската се втурнала нагоре по склона — тичала по нанагорнището по-бързо от заек, а старият мъжкар не се затичал, не — той, без да бърза, тръгнал покрай гората, като забързвал ход и поемал върху себе си цялата опасност, за която животното, разбира се, се е досещало. Щракнал един изстрел от автомата и в този момент женската изчезнала зад гребена на планината. Мечокът се затичал побързо, затичал се по повалените от буря дървета, по зеленината, по

обраслите с мъх камъни, но в този момент Измайлов находчиво стрелял още веднъж с автомата и мечокът се срутил по склона като дърво, като огромен камък, срутил се направо в дефилето върху дебелия лед на ручея, който се топи чак през август. Мечокът лежал неподвижно на една страна върху ослепителния лед и приличал на огромна детска играчка. Умрял като звяр, като джентълмен.

Много години по-рано в разузнавателната част, аз вървях с брадва по една меча пътека. Зад мен вървеше геологът Махмутов с една малокалибрена пушка през рамо. Пътеката заобикаляше едно огромно полуизгнило дърво с хралупи и докато минавах аз ударих с тълото на брадвата по дървото и от една хралупа падна невестулка. Невестулката беше пред раждане и едва се движеше по пътеката, без да се опитва да избяга. Махмутов свали малокалибрената пушка от рамото си и стреля в упор по невестулката. Не успя да я убие, а само и откъсна лапите и дребното окървавено зверче, умиращата майка с корема мълчаливо запълзя към Махмутов, хапейки филцовите му ботуши. Блестящите ѝ очи бяха безстрашни и зли. И геологът се уплаши и побягна от невестулката по пътеката. Мисля, че той може да се моли на неговия си бог за това, че не го посякох на място на мечата пътека. В очите ми трябва да е имало нещо, заради което Махмутов не ме взе в следващата си геоложка експедиция.

Какво знаем ние за мъката на другите? Нищо. За щастието на другите? Още по-малко. Ние се стремим да забравим дори собствената си мъка и нашата памет послушно отслабва за скръб и нещастия. Умението да живееш е умение да забравяш — и никой не знае това по-добре от колимчаните, от затворниците.

Какво е това Освиенцим? Литература или... ами нали след Освиенцим Стефа е преживяла рядко срещаната радост на освобождението, а после тя, сред десетки хиляди други жертви на шпиономанията, се е озовала в нещо по-лошо от Освиенцим, озовала се е в Колима. Разбира се, в Колима нямаше душегубки, тук предпочитаха да изтребват с мраз и демонстрираха напълно приемливи резултати.

Стефа беше санитарка в женското туберкулозно отделение на затворническата болница — всички санитарки бяха пациентки. Десетки години лъжеха, че планините на Далечния север са нещо като Швейцария и „Плешивината на дядо“^[3] изглеждаше нещо като Давос.

В лекарските сводки от първите лагерни години на Колима туберкулозата изобщо не се споменава или се споменава крайно рядко.

Но блатата, влагата и гладът свършиха своето, анализите на лабораториите доказваха ръст на туберкулозата, потвърждаваха смъртността от туберкулозата. Тук не можеха да се позоват (както направиха по-късно) на това, че уж сифилисът в лагера бил немски, внос от Германия.

Туберкулозните започнаха да ги слагат в болници, да ги освобождават от работа, туберкулозата си извоюва „право на гражданство“. С каква цена? Работата на север беше по-страшна от всяка болест — здравите безстрашно постъпваха в туберкулозните отделения, лъжейки лекарите. От тези, които очевидно бяха туберкулозни, от умиращите пациенти те взимаха плювката, храчката, нежно я увиваха в парцалче, криеха я като талисман, и когато се събираха резултатите за лабораторията „с благословени пръчици“ си напъхваха чуждата плюнка в устата и я изхрачваха в поднесения от лаборанта съд. Лаборантът беше опитен и верен, а това беше по-важно от медицинското образование според тогавашните понятия на началството, така че лаборантът караше болния да храчи в негово присъствие. Никаква разяснителна работа не действаше — животът в лагера и работата на студа бяха по-страшни от смъртта. Здравите бързо ставаха болни и вече на законно основание използваха прословутия леглоден.

Стефа беше санитарка и переше планините от мръсно платнено бельо, докато острата миризма на сапун, на алкали, на хорска пот и воняща топла пара обгръщаха нейното „работно място“.

[1] Държавното застрахователно дружество, създадено през 1921 г. — Б.пр. ↑

[2] На 14 декември 1825 г. в Санкт-Петербург се състои Декабристкото въстание. Впоследствие, когато повечето въстаници са изселени в Сибир, към тях доброволно се присъединяват жените им. — Б.пр. ↑

[3] Проход без горска растителност в Магаданска област. — Б.пр.

↑

АТИНСКИТЕ НОЩИ

Когато завърших фелдшерските си курсове и започнах да работя в болницата, основният лагерен въпрос — да живееш или да не живееш — беше свален и стана ясно, че само изстрел, удар с брадва или стоварила се на главата ми вселена могат да ми попречат да доживея до набелязания в небесата предел.

Чувствах всичко това с лагерното си тяло, без участие на мисълта. По-точно мисълта се появяваше, но без логическа подготовка, като озарение, увенчаващо чисто физическите процеси. Тези процеси нахлуваха в изнемощелите, измъчени скрбутни рани, които десетки години оставаха незатворени в лагерното тяло, в човешката тъкан, която оцеля от разкъсвания и запази, за мое собствено учудване, колосален запас от сили.

Видях, че формулата на Томас Мор се изпълва с ново съдържание. В „Утопия“ Томас Мор така определя четирите основни чувства на человека, чието удовлетворяване според него доставя най-висше блаженство. На първо място Мор е поставил глада — удовлетворението от погълната храна; второто по сила чувство е половото; третото е уринирането и четвъртото е дефекацията.

Точно от тези четири удоволствия бяхме лишени в лагера. На началниците любовта им изглеждаше чувство, което може да се изсели, да се закове, да се изврати... „Цял живот жива женка няма да видиш“ — това беше стандартният хумор на лагерните началници.

Лагерното началство се бореше с любовта в циркулярни писма, бдеше над закона. Алиментарната дистрофия беше постоянен и могъщ съюзник на властта в борбата с човешкото либидо. Но и трите други чувства бяха подложени на удари на съдбата в лицето на лагерното началство и претърпяха същите изменения, същите извращения, същите превъплъщения.

Гладът беше неутолим, и нищо не може да се сравни с чувството на глад, изсмукващ глад — това постоянно състояние на лагерника, ако той е по петдесет и осем, ако е от пътниците. Гладът на пътниците не е

възпят. Събирането на паници в стола, облизването на чужди прибори, трохите хляб, които са изсипани на дланта и изблизвани — всичко това се движи към стомаха само като качествена реакция. Не е просто, пък и не е възможно да се удовлетвори такъв глад. Много години ще минат, преди арестантът да се отучи от вечната си готовност да яде. Колкото и да изяде — след половин-един час иска пак да яде.

Уринирането? Ами че незадържането на урина е масова болест в лагера, където гладуват и изнемогват. Какво удоволствие може да се изпита от такова уриниране, когато от горния нар върху лицето ти тече чужда урина — но ти търпиш. Ти самият лежиш на долния нар случайно, защото би могъл да лежиш и на горния, и тогава би уринирал по този, който е долу. Затова и не го псуваш на сериозно, просто избърсваш урината от лицето си и нататък спиш с тежкия сън с единствено съновидение — самуни хляб, летящи като ангели в небесата с реещ полет.

Дефекацията. Изпражненията на пътниците не е проста задача. Непосилно е да си закопчаеш панталона на минус петдесет градуса, пък и пътникът ходи по голяма нужда веднъж на пет дни, като опровергава не само учебниците по физиология, но дори и тези по патологична физиология. Изригването на изпражнения от суhi топчета означава, че организмът е изстискал всичко, което може да ти запази живота.

Нито един пътник не получава удоволствие или приятно усещане от дефекацията. Както и при уринирането — организмът се задейства против волята и пътникът трябва да побърза да си свали панталоните. Хитрият полузвяр-арестант използва дефекацията като почивка, като поемане на дъх по голготата на златния забой. Това е единствената арестантска хитрост в борбата срещу мощта на държавата, нейната миллионна армия от конвоиращи войници, обществени организации и държавни учреждения. На тази велика сила пътникът се съпротивлява с инстинкта на собствения си задник.

Пътникът не се надява да има бъдеще — във всички мемоари, във всички романи пътникът ще бъде подиграван като мързеливец, който пречи на другарите си и предава бригадата, забоя, златния план на мината. Ще дойде някакъв предприемчив писател и ще изобрази пътника като смешен. Този писател вече прави такива опити, защото

смята, че не е грехота да се посмее човек на лагера. Всичко, демек, си има време. Вратите на лагера не са затворени за шегата.

На мен пък такива думи ми се струват кощунство. Аз смятам, че да се съчини и да се изтанцува румба „Освиенцим“ или блус „Серпентинка“ може само подлец или предприемач, което често пъти е едно и също.

Лагерната тема не може да е тема за комедия. Нашата съдба не е предмет на хумористиката. Тя никога няма да стане предмет на хумора — нито утре, нито след хиляда години.

Никога няма да може да се подходи с усмивка към пещите на Дахау, към клисурите на Серпентинная.

Опитите да си починеш клекнал и с разкопчан панталон, за един миг, за по-малко от секунда, да се откъснеш от мъките на работата, са достойни за уважение. Но такива опити правят само новаците — нали после е още по-трудно да си изправиш гърба, още повече боли. Но новакът понякога прилага този незаконен начин да почине, краде от казионните минути на работния ден.

И тогава конвойт се намесва с автомат в ръка в разобличаването на опасния престъпник-симулант. Аз самият през пролетта на 1938 година бях свидетел на това как в златния забой на мина „Партизан“ конвойт си тресеше автомата и изискваше от мой другар:

— Покажи си лайното! За трети път клякаш. Къде ти е лайното?
— обвинявайки полумъртвия пътник в симулация.

Лайното не беше намерено.

Пътникът Серъожа Кливански, мой колега в университета, втора цигулка в театъра на Станиславски, беше пред очите ми обвинен във вредителство и незаконен отдих по време на отделяне на изпражнения на минус шейсет градуса, — беше обвинен в това, че е забавил работата на звеното, на бригадата, на участъка, на мината, на района, на държавата: като в известната песен за подковата, на която не ѝ достигнал един гвоздей. Серъожа не беше обвинен само от конвойя, наблюдалите и бригадирите, а и от собствените си другари в изцерителния и изкупващ всички вини труд.

В червата на Серъожа наистина не е имало лайна; позиви „за надолу“ обаче е имало. Но е трябвало да си лекар, при това не колимски, а някакъв столичен, континентален, предреволюционен, за да можеш да разбереш всичко това и да го обясниш на другите. А тук

Серьожа чакаше да го застрелят по простата причина, че в червата му нямаше лайно.

Но Серьожа не беше разстрелян.

Разстреляха го по-късно, малко по-късно — на Серпентинката по време на масовите гаранински акции.

Моята дискусия с Томас Мор се проточи, но тя отива към края си. Унижението на всички тези четири чувства, които бяха отъпкани, сломени, смачкани, все още не беше край на живота, защото всички те все пак възкръснаха. След възкресението — пък дори и след едно изкривено и уродливо възкресение на всяко от тези четири чувства — лагерникът седеше над дупката и с интерес чувстваше, че нещо меко пълзи по раздраните от язви черва, не причинява болка, а е нежно и топло, и като че ли на изпражнението му е жал да се сбогува с червата. С пръски и плясък изпражнението пада в септичната яма и дълго плува по повърхността, без да си намери място: това е началото, чудото. Вече можеш да уринираш дори и на части, да прекърсваш уринирането по свое собствено желание. И това също е малко чудо.

Вече срещаш очите на жените с някакъв съмътен, неземен интерес — не с вълнение, не, понеже не знаеш какво имаш да им дадеш и дали е обратим процесът на импотентност, пък и по-правилно би било да го наречем кастиране. Импотентността за мъжете и аменореята за жените е постоянно законно следствие от алиментарната дистрофия или, по-просто казано, от глада. Това е този нож, който съдбата забива в гърба на всеки арестант. Кастирането не възниква заради продължителното въздържание в затвора, в лагера, а по други причини, по-директни и по-сигурни. Разгадаването на въпроса е в лагерната дажба, каквото и да са формуулите на Томас Мор.

Най-важно е да се победи глада. И всичките ти органи се напрягат, за да не ядеш прекалено много. Ти си гладен за много години напред. Ти с мъка разкърсваш деня на закуска, обяд и вечеря. Всичко останало не съществува в твоя мозък, в твоя живот от много години. Ти не можеш вкусно да се наобядваш, пътно да похапнеш, да станеш от масата сит — ти през цялото време искаш да ядеш.

Но идва час, ден, когато ти с усилие на волята отхвърляш мисълта за храната, за яденето, за това дали ще има елда за вечеря или ще я оставят за утрешна закуска. В Колима няма картофи. Затова картофите са изключени от менюто на моите гастрономически мечти, с

пълно основание е изключена, тъй като инак мечтите биха спрели да са мечти: биха станали прекалено нереални. Гастрономическите сънища на колимчаните са за хляб, а не за пасти, за грис, за елдена, за овесена каша, за булгур, за просо, но не и за картофи.

Петнайсет години не бях слагал картоф в устата си, а когато вече бях на свобода, на Голямата земя, в Туркмен, Калининска област, опитах един — картофът ми се стори отрова, непознато опасно ястие, като на котката, на която искат да ѝ напъхат в устата нещо опасно за живота.

Мина не по-малко от година, преди отново да свикна с картофите. Но само свикнах — и сега не съм в състояние да вкусвам с удоволствие картофените гарнитури. Убедих се за пореден път в това, че съветите на лагерната медицина, както и „таблиците за замяна“ и „хранителните норми“ са основани на дълбоко научни съображения.

Голяма работа, картофи! Да живеят времената отпреди Колумб! Човешкият организъм може да мине и без картофи.

Като по-остра мисъл от тази за яденето, за храната, се явява едно ново чувство, нова потребност, която е съвсем забравена от Томас Мор в неговата груба класификация на четирите чувства.

Има и пето чувство: потребността от стихове.

Всеки грамотен фелдшер, колега по ад, се оказва с бележник, в който се записват със случайни разноцветни мастила чужди стихове — не цитати от Хегел или от Евангелието, а именно стихове. Ето, оказва се, каква потребност стои зад глада, зад половото чувство, зад дефекацията и уринирането.

Потребността да слушаш стихове не е отчетена от Томас Мор.

Стихове се намират у всекиго.

Доброволски извлича от пазвата си никакъв дебел мръсен бележник, откъдето се чуват божествени звуци. Бившият киносценарист Доброволски работи като фелдшер в болницата.

Португалов, ръководител на културната бригада на болницата, поразява с образци на прекрасно действащата му актьорска памет, вече смазана и с малко масло от културно-масовата работа. Португалов нищо не чете от хартийки, всичко знае наизуст.

Напрягам мозъка си, който никога е отделял толкова време на стиховете, и за свое собствено учудване виждам, че против волята ми от гърлото ми излизат отдавна забравени от мен думи. Спомням си не

своите стихове, а стиховете на любимите ми поети — Тютчев, Баратински, Пушкин, Аненски — те излизат от моето гърло.

Тримата сме в превързочната на хирургическото отделение, където аз работя като фелдшер и съм дежурен. Дежурният фелдшер на очното отделение е Доброволски, Португалов е актьор от културното обслужване. Помещението е мое, отговорността за тази вечер — също. Но за отговорността никой не мисли — всичко се прави без предварително разрешение. Верен на стария си, даже на вечния си навик първо да действам, а после да искам разрешение, аз започнах тези четения в нашата превързочна на гнойното хирургическо отделение.

Час за четене на стихове. Час за завръщане в приказния свят. Всички сме развълнувани. Аз дори издиктувах на Доброволски „Каин“ на Бунин. Стихотворението случайно е останало в паметта ми — Бунин не е голям поет, но за устната антология, съставена в Колима, това прозвуча съвсем на място.

Тези поетически нощи започваха в девет вечерта след проверка в болницата и завършваха в единайсет-дванайсет по среднощ. Аз и Доброволски бяхме на дежурство, а Португалов имаше право да закъснява. Проведохме няколко такива поезонощи, които по-късно в болницата получиха името атински нощи.

Веднага се изясни, че и тримата сме почитатели на руската лирика от началото на двайсети век.

Моята вноска: Блок, Пастернак, Аненски, Хлебников, Северянин, Каменски, Белий, Есенин, Тихонов, Ходасевич, Бунин. От класиците: Тютчев, Баратински, Пушкин, Лермонтов, Некрасов и Алексей Толстой.

Вносдата на Португалов: Гумилев, Манделщам, Ахматова, Цветаева, Тихонов, Северянин. От класиците — Лермонтов и Григориев, за който ние с Доброславски само бяхме чували и едва в Колима изпитахме въздействието на удивителните му стихове.

Приносът на Доброволски: Маршак с преводите на Бърнс и на Шекспир, Маяковски, Ахматова, Пастернак — до последните новини на тогавашния „самиздат“. „На Лилечка вместо писмо“^[1] беше рецитирано именно от Доброволски, пък и „Зимата наближава“^[2] наизустихме още тогава. Първият ташкентски вариант на „Поема без

герой“^[3] беше произнесен също от Доброволски. Пириев и Ладинина бяха изпратили на сценариста на „Трактористите“ и тази поема.

Ние всички разбирахме, че стиховете са си стихове, а което не е стих, просто не е стих и че в поезията известността нищо не определя. Всеки от нас си имаше собствен подход към поезията и сега за малко да нарека този подход „хамбургски“^[4], ако този израз не беше така изтъркан. Ние колективно решихме да не губим време в поетическите си нощи с включване в устната ни поетическа антология на такива имена като Багрицки, Луговской, Светлов, макар че Португалов беше с някои от тях в една обща литературна група. Много отдавна ни се беше избистврил този списък. Гласуването ни беше най-тайното възможно — нали бяхме гласували за едни и същи имена преди много години, всеки отделно един от друг, в Колима. Изборът ни съвпадаше в имената, в стихотворенията, в строфите и дори в стиховете, особено подчертани от всеки. Стихотворното наследство на XIX век не ни удовлетворяваше, изглеждаше ни недостатъчно. Всеки рецитираше това, което си спомни и успее да запише през времето, в което имаше прекъсване между тези стихотворни нощи. Не успяхме да преминем към рецитиране на собствените си стихове, макар да беше ясно, че и тримата пишем или сме писали стихове, тъй като нашите атински нощи бяха прекъснати по неочекван начин.

В хирургическото отделение лежаха повече от двеста болни затворници, а цялата болница имаше хиляда легла за затворници. Част от Т-образния корпус беше отредена за пациенти от волнонаемниците. Това беше грамотно и полезно мероприятие. Лекарите измежду затворниците — а сред тях имаше доста медицински светила от всесъзен мащаб — получаваха официално право да лекуват волнонаемните като консултанти, намиращи се подръка по всяко време на денонощието, годината, десетилетията...

През зимата на нашите поетически вечери все още нямаше отделение за волнонаемни. Само в хирургическото крило на затворническата болница имаше палата за две легла — за волнонаемните, в случай на неотложна хоспитализация, например автомобилна травма.

Палатата не пустееше. Този път в палатата лежеше девойка на около двайсет и три години, една от московските комсомолки по разпределение в Далечния север. Обкръжаваха я само престъпници, но

момичето не се смущаваше от това — тя беше секретар на комсомолската организация на някоя от съседните мини. Момичето не мислеше за престъпниците, държеше се просто, най-вероятно понеже не познаваше колимските специфики. Това момиче умираше от скука. Okaza се, че не е болна от болестта, заради която е била спешно хоспитализирана. Но медицината си е медицина, момичето трябваше да излежи карантинния срок, който ѝ се полагаше, за да прекрачи обратно болничния праг и да изчезне в мразовитата бездна. Тя имаше някакви големи връзки в самото управление в Магадан. Точно затова я бяха хоспитализирали в мъжка лагерна болница.

Девойката ме попита дали може да слуша тези поетически четения. Аз разреших. Щом започна поредното четене, тя влезе в превързочната на гнойното отделение и остана до края. На следващата поетическа вечер пак дойде. Тези вечери се провеждаха по време на мое дежурство — на всяко трето денонощие. Така мина още една вечер, а в началото на третата вратата на превързочната се разтвори и прага прекрачи самият началник на болницата доктор Доктор.

Доктор Доктор ме мразеше. Нямах съмнение, че ще му донесат за нашите вечери. Колимските началници обикновено постъпват така: ако има „сигнал“, взимат се мерки. „Сигналът“ тук е закрепен като информационен термин още преди раждането на Норбърт Винер и винаги се прилага именно в смисъл на информация в затворническото и в следственото дело. Но какво става, ако няма „сигнал“, тоест ако няма заявление, няма устно, но формално „тропане“, нито пък заповед на висшето началство, уловило „сигнала“ по-рано: от върха на планината не само се вижда по-добре, но и по-добре се чува. По собствена инициатива началниците рядко предприемат официално изучаване на някакво ново явление в лагерния живот, който им е доверен.

Доктор Доктор не беше такъв. Той смяташе за свое призвание, за свой дълг и нравствен императив преследването на всички „врагове на народа“ под всякаква форма, по всякакъв повод, във всяка обстановка и при всяка възможност.

С пълна увереност, че може да излови нещо важно, той влятя в превързочната, дори без да си е сложил халата, макар че халата му го носеше отзад с изпънати ръце дежурният фелдшер на терапевтичното отделение, бивш румънски офицер, любимец на крал Михай,

червендалестия По-мане. Доктор Доктор влезе в превързочната в кожено яке с кройката на сталински кител, и дори пушкинските руси бакенбарди на доктор Доктор — доктор Доктор се гордееше с това, че прилича на Пушкин — стърчаха от ловджийско напрежение.

— А-а-а, — провлачи началникът на болницата, премествайки поглед от един участник в четенията на друг и спирачки върху мен, — точно ти ми трябваш!

Аз застанах мирно и отрапортувах, както се полагаше.

— А ти откъде си? — Доктор Доктор пренасочи пръста на съдбата към момичето, което седеше в ъгъла и не стана, когато влезе страховития началник.

— Аз лежа тук — сухо каза девойката — и ще помоля да не ми говорите на ти.

— Как така тук лежи?

Командантът, който беше влязъл заедно с началника, обясни на доктор Доктор статута на болното момиче.

— Добре — заплашително каза доктор Доктор — ще изясня това. Пак ще поговорим! — И излезе от превързочната. И Португалов, и Доброволски отдавна бяха се изнизали от превързочната.

— Какво ще стане сега? — каза девойката, но в тона й не се чувстваше уплаха, а само интерес към юридическата природа на понататъшните събития. Интерес, а не уплах или страх за своята или за нечия друга съдба.

— Мисля, — казах аз — че на мене нищо няма да ми направят. Но Вас могат да Ви изпишат от болницата.

— Е, ако той ме изпише — каза момичето — аз на този доктор ще му осигури един хубав живот. Само да гъкне и ще го запозная с цялото висше началство, което съществува в Колима.

Но доктор Доктор си замълча. Не я изписаха. Докторът се беше запознал с нейните възможности и реши да заобиколи това събитие. Момичето прекара предвиденото по карантина време и замина, разтвори се в небитието.

Началникът на болницата и мен не ме арестува, не ме затвори в карцера, не ме прати в дисципа, не ме премести на обща работа. Но в поредния си отчетен доклад на общото събрание на служителите на болницата, в претъпкания киносалон с около шестстотинте му места, началникът подробно разказа за тези безобразия, които той,

началникът, със собствените си очи е видял в хирургическото отделение по време на визитацията, когато горепосоченият фелдшер седял в операционната и ядял червени боровинки от една паничка с жена, която била там. Тук, в операционната...

— Това не е операционна, а превързочна на гнойното отделение.

— Добре де, все едно.

— Изобщо не е все едно!

Доктор Доктор присви очи. Надигаше глас Рубанцев, новият завеждащ на хирургическото отделение — фронтови хирург от войната. Доктор Доктор махна с ръка на критиката и продължи да нареджа. Жената не беше назована по име. Доктор Доктор, който беше пълновластен господар на нашите души, сърца и тела, кой знае защо скри името на героинята. Във всички подобни случаи в докладите, в заповедите се описват всички подробности, възможни и невъзможни.

— А какво му направиха на онзи фелдшер от затворниците за толкова явно нарушение, което при това е било установено лично от началника?

— Ами нищо.

— А на нея?

— Също нищо.

— А тя коя е?

— Никой не знае.

Някой посъветва доктор Доктор този път да е по-сдържан в своя административен възторг.

Половин или една година след тези събития, когато и доктор Доктор вече отдавна не беше в болницата, а беше прехвърлен заради своето усърдие някъде по-напред и по-нагоре, фелдшерът, мой състудент, ме попита, когато преминавахме по коридора на хирургическото отделение на болницата:

— Това ли е онази превързочна, където сте си провеждали атинските нощи? Казват, че тук било...

— Да, — казах аз — точно тук беше.

[1] Автентичното заглавие на стихотворението на Маяковски е „Лиличка! (Вместо писмо)“.¹ — Б.пр. ↑

[2] Стихотворение на Борис Пастернак. — Б.пр. ↑

[3] Поема на Анна Ахматова, завършена в Ташкент, където поетесата е евакуирана по време на войната. — Б.пр. ↑

[4] „Хамбургският“ подход или равносметка изразяват автентичното, а не официално признатото място на индивида в съответната йерархия. Твърди се, че в Хамбург при закрити врати са били провеждани спортни състезания, демаскиращи опорочените официални състезания с фалшиви победители. — Б.пр. ↑

ВОЕННИЯТ КОМИСАР

Операцията по извлечане на чуждо тяло от хранопровода беше вписана в операционния дневник от Валентин Николаевич Траут, единия от тримата хирурзи, извършили извлечането. Главният не беше Траут, а Анна Сергеевна Новикова, ученичка на Воячек, столичен оториноларинголог, южна красавица, която никога не е била затворничка за разлика от двамата ѝ асистенти — Траут и Лунин. Именно защото главната беше Новикова, операцията беше извършена два дни след последния възможен срок. В продължение на четирийсет и осем часа блестящата ученичка на Воячек беше заливана с вода, свестявана с нишадър, подложена на промивка на стомаха и червата, напомпвана със силен чай. След две денонощия пръстите на Анна Сергеевна престанаха да треперят и операцията започна. Новикова беше запойна алкохоличка и наркоманка, която в махмурлука си изливаше всички флакони в една тъмна чаша-паница и сърбаше тази помия, за да се напие отново и да заспи. В такива случаи нямаше нужда от много помия. Сега Новикова беше по престилка и с маска, подвикваше на асистентите, подаваше къси команди — устата ѝ беше изплакната, промита, и само понякога до асистентите долиташе мириз на прегоряло. Операционната сестра раздвижваше ноздри, вдишваше тази неуместна миризма на прегоряло, едвам-едвам се усмихваше зад маската и бързо сваляше усмивката от лицето си. Асистентите не се усмихваха и не мислеха за прегарялото. Операцията изискваше внимание. Траут беше правил такива операции, но рядко, а на Лунин му беше за първи път. За Новикова пък това беше повод да покаже особената си класа, златните си ръце, най-високата си квалификация.

Пациентът не разбираше защо операцията се отлага за цяло денонощие, а после и за още едно денонощие, но си мълчеше — тук не беше място за командване. Пациентът живееше при началника на болницата — беше му казано, че ще го повикат. Отначало се знаеше, че операцията ще я извърши Траут, после мина още един ден и казаха: утре ще бъде и няма да е Траут, а Новикова. За пациента всичко това

беше мъчително, но той беше военен, при това неотдавна се беше завърнал от фронта — той се взе в ръце. Болният имаше висок чин, пагони на полковник, той беше районният военен комисар на един от осемте окръга на Колима.

Към края на войната лейтенант Кононов командаваше полк, не искаше да се разделя с армията, но за мирно време се изискваха други знания. На всички, които минаваха преатестиране, им предлагаха да продължат службата си в армията със същия чин, но във войските на Министерството на вътрешните работи, които се използваха за лагерна охрана. През 1946 цялата лагерна охрана беше предадена на кадровите части, не на ВОХР^[1], а на кадровиците с нашивки, с ордени. На всички се пазеше предишния чин, полярната дажба, заплатата, отпуската, всичките полярни привилегии на Далстрой. Кононов, който имаше жена и дъщеря, бързо се ориентира и вече в Магадан се заинати, и не отиде на лагерна работа. Изпрати на континента жената и дъщерята, а той беше назначен на длъжността районен военен комисар. „Стопанството“ му беше разхвърляно на стотици километри по шосето — на по десет километра отстрани живееха хора, които районният военен комисар трябваше да води на отчет. Кононов бързо разбра, че тук да викаш някого при себе си е загуба на време за повиканите. Една седмица им трябваше, за да стигнат до селището, в което живееше военкома. И още една седмица, за да се върнат обратно. Затова целият отчет и кореспонденцията вървяха само при удобен случай, а веднъж в месеца или по-често самият Кононов с кола обикаляше района си. С работата си се справяше, но чакаше не да го повишат, а да „свърши“ севера — да го преместят, просто да излезе запас, като забрави за пагоните си на полковник. Всичко това, взето заедно — северът, неуряденият бит, доведоха дотам, че Кононов малко по малко започна да пие. Точно затова той не можеше да обясни как в хранопровода му се е озовала някаква голяма на пипане кост, засисала дишането му — той говореше шепнешком, но дори и това му беше трудно.

Кононов със своето чуждо тяло в хранопровода, разбира се, би могъл да се добере до Магадан, където в управлението имаше лекари, които биха му оказали помощ... Но Кононов работеше във военкомата от около година и знаеше, че всички хвалят „Левия бряг“ — голямата затворническа болница. Служителите на болницата — мъже и жени — пазеха при Кононов военните си книжки. Когато костта застана

напряко на гърлото на Кононов, и стана ясно, че никаква сила няма да я избута оттам без лекари, Кононов взе една кола и пристигна в затворническата болница на Левия бряг.

Тогава началник на болницата беше Винокуров. Той добре разбираше как ще укрепне престижа на болницата, която той току-що е оглавил, ако операцията мине успешно. Основната надежда беше на ученичката на Воячек, тъй като такива специалисти нямаше в Магадан. Уви, Новикова беше работила и в Магадан преди една година: „Преместване на Левия бряг или уволнение от Далстрой?“ „На левия бряг, на левия“, — крещеше Новикова в Отдел „Кадри“. Преди Магадан Новикова беше работила в Алдан, преди Алдан — в Ленинград. Отвсякъде я бяха гонили все по-далече на север. Сто обещания, сто нарушенни клетви. На Левия ѝ харесваше, там се задържа. Високата квалификация се познаваше по всяка забележка на Анна Сергеевна. Като специалист по уши, нос и гърло тя преглеждаше и волнонаемните, и затворниците, имаше си пациенти, правеше операции, консултираше и изведенъж започваше запой, пациентите не се наглеждаха, волнонаемните си заминаваха, а затворниците ги ползваше фелдшерът. Анна Сергеевна не се върваше в отделението.

Но когато Кононов пристигна и стана ясно, че се налага спешна операция, беше заповядано да се вдигне Анна Сергеевна на крака. Трудността беше в това, че Кононов трябваше да лежи дълго в болницата. Извличането на чуждо тяло е чиста операция. Разбира се, в голямата болница имаше две хирургически отделения — гнойно и чисто, както и различен персонал — в чистото — по-грамотен, в гнойното — по-народен. Трябваше да се проследи как ще заздравява раната, още повече, че това беше рана на хранопровода. Разбира се, за Кононов щеше се намери отделна стая. Кононов не искаше да пътува за Магадан, нямаше какво да прави с полковнишкия си чин в колимската столица. Ще го приемат, разбира се, но няма да има внимание и грижи. Там генералите и жените на генералите са тези, които отнемат времето на лекарите. Кононов щеше да умре там. Да умре на четирийсет години заради някаква проклета кост в гърлото. Кононов даде всички разписки, подписа всичко, което се искаше от него. Той разбираше, че става дума за неговите живот и смърт. Кононов се измъчваше.

— Вие ли ще я направите, Валентин Николаевич?

— Да, аз, — неуверено каза Траут.

— Тогава какво чакаме?

— Да почакаме още един ден.

Кононов нищо не разбираше. Хранеха го през носа. Вливаха му храна и той нямаше да умре от глад.

— Утре ще Ви погледне още един лекар.

До леглото на Кононов доведоха лекарка. Опитните пръсти веднага напипаха костта и почти безболезнено я докоснаха.

— Е, Анна Сергеевна?

— Утре сутринта.

Такава операция завършва със смърт в трийсет процента от случаите. Кононов влезе в следоперационната стая. Костта се оказа толкова огромна, че Кононов го беше срам да я гледа, бяха му я оставили за няколко часа в една чаша. Кононов лежеше в следоперационната палата. Понякога началникът му носеше вестници.

— Всичко върви добре.

Кононов лежеше в миниатюрна стая, където едвам се побираше едно легло. Контролният срок беше минал, всичко беше благополучно — няма накъде по-добре — беше се проявила квалификацията на ученичката на Воячек, но каква скуча беше този контролен срок! Един арестант, един затворник, все ще удържи това чувство в никакви материални рамки, ще го управлява с помощта на конвоя, решетките, проверките, раздаването на храна, ама полковникът? Кононов се посъветва с началника на болницата.

— Аз отдавна чакам този въпрос — човекът винаги си е човек. Естествено, че е скуча. Но не мога да Ви изпиша преди да е минал месец — прекалено голям е рискът и е рядък успехът, за да го разпилеем с лека ръка. Мога да ви разреша да се преместите в стая за затворници, там ще има четирима души, вие ще сте петият. Тогава вашият интерес и този на болницата ще влязат в равновесие.

Кононов незабавно се съгласи. Това беше хубав изход. Полковникът не се страхуваше от затворниците. Болничното познанство увери Кононов, че затворниците пак са хора, че няма да го ухапят, него, полковник Кононов, няма да го събркат с някой чекист или прокурор, все пак той е полковник Кононов, кадрови военен. Той, полковник Кононов, няма да изучава, да наблюдава новите хора, новите съседи. Просто му е скучно да лежи сам и толкова.

Много седмици още бродеше полковникът по коридора в сивия болничен халат. Халатът беше служебен, арестантски. През отворената врата виждах увития в халата полковник, който внимателно слушаше някой пореден романист.

Аз бях старши фелдшер в хирургическото отделение тогава, а после ме преместиха в гората и Кононов излезе от живота ми, както излизаха хиляди хора, оставили едва доловима следа в паметта, едва доловима симпатия.

Още веднъж на една лекарска конференция името на Кононов ми го напомни докладчикът, новият главен лекар на болницата, майор Корольов. Той беше любител на чашката, на мезето, фронтовак. Не се задържа дълго като главен лекар — не можа да се въздържи от дребни подкупи, от пакетите служебен спирт — и след шумно дело беше свален от началническите постове, беше отстранен от работа, после отново допуснат до нея и възникна вече в качеството му на началник на санитарния отдел на Северното управление.

След войната колимският Далстрой даваше парични привилегии за служителите и така за там се втурна цял поток авантюристи и самозванци, укриващи се от съда и затвора.

За началник на болницата беше назначен някакъв майор Алексеев, който имаше Златна звезда и пагони на майор. Веднъж Алексеев дойде при мен пеша, интересуващ се от участъка, но не зададе нито един въпрос и се върна обратно. Горският медицински пункт беше на двайсет километра от болницата. Едва Алексеев успял да се върне и (в същия ден) е бил арестуван от хора, пристигнали от Магадан. По-рано Алексеев бил осъден за убийство на жена си. Нито е бил лекар, нито е бил военен, но е успял с фалшиви документи да изпълзи от Магадан до нашите левобережки храсти и да се скрие там. Орден, пагони — всичко е било фалшиво.

Още по-рано на Левия бряг често пристигаше началника на санитарния отдел на Северното управление. Тази длъжност (после) зае пияница главен лекар. Пристигащият беше много добре облечен и напарфюмиран ерген, получил разрешение да изкара стаж, да присъства на операциите.

— Реших да се преквалифицирам на хирург — шепнеше с покровителствена усмивка Палцин.

Месец след месец, всеки операционен ден Палцин пристигаше с колата си от Северния център — селището Ягодное, обядваше у началника, легко ухажваше дъщеря му. Нашият лекар Траут обърна внимание, че Палцин зле владее лекарската терминология, но нали беше минал през фронт, през война, всички вярваха и с готовност посвещаваха новия началник в тайните на операциите, а още повече в какво е това (диурез). И изведнъж Палцин беше арестуван — отново някакво убийство на фронта, пък и Палцин не е лекар, а никакъв беглец.

Всички чакаха и с Корольов да се случи нещо подобно. Но не, всичко — и орденът, и партийната книжка, и чинът — всичко си беше на мястото. Та ето този Корольов, в битността си на главен лекар на Централната болница, беше представял доклад на една от лекарските конференции. Докладът на новия главен лекар не беше по-лош и не беше по-добър от всеки друг доклад. Разбира се, Траут беше интелигент, ученик на Краузе, правителствения хирург, когато той беше работил в Саратов.

Но непосредствеността, искреността, демократичността, намират отклик във всяко сърце и затова, когато главният лекар, началникът на хирурзите от левия бряг, на научна конференция, събрала лекари от цяла Колима, с чувство пристъпи към разказ за хирургическо постижение...

— Един от нашите пациенти беше гълтнал кост — ей такава кост, — Корольов показа. — И какво мислите — извадихме костта. И лекарите са тук, и пациентът.

Но пациентът не беше там. Скоро аз се разболях, бях преместен на работа в горска командировка, върнах се година по-късно в болницата да завеждам приемната, започнах да работя и едва ли не на третия ден срещнах полковник Кононов в приемната.

Полковникът ми се зарадва неописуемо. Цялото началство беше сменено. Кононов не беше намерил никого от своите познати, само мен познаваше и то ме познаваше добре.

Аз направих всичко, което можех — снимки, час при лекарите, обадих се на началника, обясних, че това е точно героят от прочутата операция от левия бряг. Okаза се, че на Кононов всичко му е наред и преди да си тръгне той се отби при мен в приемната.

— Дължа ти подарък.

— Аз не взимам подаръци.

— Ами аз на всички — и на началника на болницата, и на хирурзите, и на сестрата, даже на болните, които лежаха с мен, им донесох подаръци, на хирурзите — по парче плат за костюм. А тебе не те намерих. Ще ти се отблагодаря. С пари, нали все едно ще ти трябват.

— Аз не взимам подаръци.

— Е поне бутилка ще ти донеса.

— И коняка няма да го взема, не го носете.

— Какво тогава мога да направя за теб?

— Нищо.

Кононов го отведоха в рентгеновия кабинет, а волнонаемната медицинска сестра от рентгеновия кабинет, която беше дошла за Кононов, каза:

— Това е военният комисар, нали?

— Да, райвоенкомът.

— Виждам, че добре го познавате?

— Да, познавам го, той е лежал в тази болница.

— След като не искате нищо за себе си, помолете го да ми отбележи във военната книжка, че съм се явила на отчет. Аз съм комсомолка, тук е така — ако може да не пътувам триста километра, ако може, значи все едно бог го праща.

— Добре, ще му кажа.

Кононов се върна и аз му изложих молбата на медицинската сестра.

— Е, къде е тя?

— Ето я там.

— Хайде, давай книжката, нямам печати в мене, но ще ѝ донеса книжката след една седмица, като минавам оттук. — И Кононов сложи в джоба си военната книжка. Колата забоботи пред входа.

Мина седмица, но военният комисар не пристигна. Две седмици... Месец... След три месеца медицинската сестра дойде при мен да говорим.

— Ах, каква грешка направих! Трябваше... Тук има някакъв капан.

— Какъв капан?

— Не знам какъв, ще ме изключат от комсомола.

— Е за какво ще Ви изключат?

— За връзки с враг на народа, за това, че изпуснах от ръцете си военната книжка.

— Ама вие я дадохте на комисаря.

— Не, не беше така. Аз ви я дадох на Вас, а Вие — или на комисаря... Ето това изясняват в комитета. На кого съм я дала — на Вас или направо на комисаря. Аз казах, че на вас. Нали на Вас?

— Да, но аз пред Вас я дадох на военкома.

— Нищо подобно не знам. Знам само, че се е случило ужасно нещастие, изключват ме от комсомола, уволняват ме от болницата.

— Трябва да отидете в селището, в райвоенкомата.

— Да загубя две седмици? В самото начало трябваше да направя така.

— Кога заминавате?

— Утре.

След две седмици срещнах медицинската сестра в коридора като градоносен облак.

— Какво стана?

— Военкомът е заминал на континента, вече си е оправил сметките. Сега имам грижи — вадя нова книжка. Аз ще успея да направя така, че да ви изгонят от болницата, да ви пратят в наказателната мина.

— Ама аз какво общо имам?

— А кой друг? Това е хитър капан — така ми обясниха в МВД.

Аз се стараех да забравя за тази история. В края на краищата, никой в нищо още не ме беше обвинил и на разпит не ме беше викал, но паметта за полковник Кононов се обагри в някакви други тонове.

Една нощ внезапно ме викнаха на портала.

— Ето го, той е, — крещеше зад бариерата полковник Кононов.

— Пуснете го!

— Минавайте. А вие, казват, сте се стегнали за континента?

— Аз се стегнах за отпуска, но не ме пуснаха в отпуска. Аз си издействах изплащане на дължимите заплати и се уволних. Напълно. Заминалам. Дойдох да се сбогувам.

— Само да се сбогувате?

— Не. Когато си предавах досиетата, в ъгъла на бюрото намерих една военна книжка — все не можех да си спомня откъде съм я взел.

Ако беше на твое име, щях да се сетя. А на Левия бряг оттогава не съм бил. Ето, всичко е сложено. Печат, подпис, вземи и я дай на онази дама.

— Не, — казах аз. Вие й я дайте.

— Защо така? Сега е нощ.

— Аз ще я викна тук от вкъщи с куриер. Но трябва да я предадете лично, полковник Кононов.

— Ти си знаеш.

Медицинската сестра долетя и Кононов ѝ връчи документа.

— Късно е, аз вече всички заявления подадох, изключиха ме от комсомола. Почакайте, напишете на бланката няколко думи.

— Моля за извинение.

И изчезна в мразовитата мъгла.

— Е, честито. Ако беше трийсет и седма година, щяха да ви разстрелят за такива номерца — зло каза сестрата.

— Да — казах аз — и вас също.

[1] Главно управление на военизираната охрана към НКВД, отговарящо за охраната на тудовоизправителните лагери. — Б.пр. ↑

РИВА-РОЧИ

Смъртта на Stalin не внесе кой знае какви нови надежди в загрубелите сърца на затворниците, не стегна износените мотори, изморили се да тикат сгъстената кръв по твърдите стеснени вени.

Но всички радиочестоти отразяваха едно многократно ехо на планините, на снега, на небето, по всички кътчета на килийното арестантско житие пълзеше една дума, важна дума, обещаваща да разреши всичките ни проблеми: дали да не се обявят праведниците за грешници, дали да не се накажат злодейте, дали пък не е намерен начин безболезнено да се върнат на предишното им място избитите зъби.

Възникваха и пълзяха слухове от класически характер — приказки за амнистия.

Юбилеят на всяка държава — от първата й годишнина до тристагодишнината, коронацията на наследниците, смяна на властта, дори и на кабинетите — всичко това се явява на подземния свят от задоблачните висини във вид на амнистия. Това е класическа форма на общуването на върховете и низините.

Традиционната клюка, на която всички вярват — най-бюрократичната форма на арестантските надежди.

Правителството отговаря на традиционните очаквания и прави традиционна стъпка — обявява същата тази амнистия.

Правителството на следсталинската епоха не отстъпи от този обичай. Стори му се, че да извърши този традиционен акт, да повтори царския жест, означава да изпълни някакъв нравствен дълг пред човечеството, че самата форма на амнистията във всеки неин вид е пълна със значително и традиционно съдържание.

За изпълнение на нравствения дълг на всяко ново правителство има стара традиционна форма, която, ако не се приложи, означава да се наруши дългът пред историята, пред страната.

Амнистията се е готвела и дори в спешен порядък, за да не се отстъпи от класическия образец.

Берия, Маленков и Вишински мобилизирали верните и неверни юристи, дали им идеята за амнистия, а всичко останало било въпрос на бюрократична техника.

Амнистията в Колима дойде на 5 март 1953 година — при хората, преживели цялата война в люлеенето на махалото на арестантската съдба от слепите надежди до най-дълбоко разочарование — при всяко военно поражение и при всеки военен успех. И нямаше прозорлив или мъдър човек, който да определи кое е по-добре, по-изгодно, по-спасително за арестанта — победата или поражението на страната.

Амнистията дойде при оцелелите троцкисти и буквеници^[1], останали живи след гаранинските разстрели, преживели студа и глада на златния забой на Колима от трийсет и осма година — сталинските лагери за унищожение.

На всички, които бяха убити, разстреляни, пребити до смърт с ботушите и прикладите на конвоя, бригадира, нарядния и десетника, на всички, които оцеляха, заплащайки пълната цена за живота си — двойни, тройни добавки към своята петгодишна присъда, която арестантът си е донесъл в Колима от Москва...

В Колима нямаше затворници, осъдени на по пет години по член петдесет и осем. Петгодишните бяха много тесен кръг, малобройна група хора, осъдени през 1937 година преди срещата на Берия със Stalin и Жданов на дачата при Stalin през юни 1937 година, когато петгодишните присъди бяха забравени и беше разрешен метод номер три за добив на показания.

Но и от този кратък списък на нищожните на брой петгодишни присъди, в навечерието на войната и по време на войната не беше останал нито един, който да не е получил в добавка нови десет, петнайсет, двайсет и пет години.

А онези единици от петилетните, които не бяха получили нищо в добавка, не бяха умрели, не бяха попаднали в архив номер три, отдавна се бяха освободили и постъпили на служба — да убиват — като десетници, надзоратели, бригадири, началство на участъка на същото това злато — и сами започнаха да убиват бившите си другари.

През 1953 година петгодишни присъди в Колима имаха само осъдените по местни процеси по битови дела. Те не бяха никак много. Следователите просто ги домързя да им пришият, да им лепнат

петдесет и осем. Иначе: лагерното дело беше толкова убедително, така битово ясно, че не трябваше да се прибягва до старото, но страшно оръжие на член петдесет и осем, универсалния член, който не щадеше нито пола, нито възрастта. Затворникът, излежал присъда по петдесет и осем и оставен наечно заселване, правеше всякакви хитрини, за да го опандизят отново, но този път по уважаваните от всички — от хората, бога, държавата — кражба или злоупотреба. С една дума, който хванеше присъда по битов член, изобщо не страдаше.

Колима беше лагер не само на политическите рецидивисти, но и на криминалните.

Върхът на юридическото съвършенство на сталинското време — в това се събраха две школи, два полюса на наказателното право — Криленко и Вишински — се заключаваше в „амалгамите“, в слепването на двете престъпления — криминалното и политическото. И Литвинов в прочутото си интервю за това, че в СССР политически затворници няма, а има държавни престъпници — Литвинов само повтаряше Вишински.

Да се намери и да се припише криминално деяние на чист политик — ето това беше самата същност на „амалгамата“.

Формално Колима е спецлагер като Дахау, за рецидивисти — по равно криминални и политически. Държаха ги заедно. По указания отгоре. По принципно теоретическо указание отгоре, Гаранин превърна криминалните кръшкачи от приятели във врагове на народа и взе да ги съди за саботаж по 58-и, алинея 14.

Така беше най-полезно. Най-големите криминални през трийсет и осма година ги разстреляха, по-малките ги осъдиха за отказ от работа на по петнайсет, двайсет, двайсет и пет години. Те бяха събрани заедно с „леваци“ — хората по член петдесет и осем, давайки на криминалните възможност да живеят в комфорт.

Гаранин изобщо не беше почитател на криминалните затворници. Разправиите с рецидивистите беше мания на Берзин. В това отношение наследството на Берзин беше преразгледано от Гаранин.

Като в диаскоп на училищна учебна програма, пред всичко вече виделите, към всичко вече привикнали очи на началниците на затворите, на отаддените на лагерното дело, на ентузиастите на каторгата, в десетилетието, залепено за войната — от трийсет и седма

до четирийсет и седма — ту се сменяха, ту се допълваха един друг, като в опита на Бич в сливането на цветови лъчи, цели групи, контингенти, категории затворници в зависимост от това как лъчът на правосъдието осветяваше ту една, ту друга група. Но това не беше лъч, а меч, който режеше глави и убиваше по най-реален начин.

В осветеното петно на диаскопа, управлявано от държавата, се появиха обикновени арестанти — така наречените ИТЛ, не ИТР — инженерно-технически работници. ИТЛ означаваше „Изправителни трудови лагери“. Но често сходството на буквите беше сходство и на съдбите. Бившите арестанти, бившите затворници са цяла обществена група сечно клеймо на безправието; арестантите на бъдещето са всички, чиито дела вече са заведени, но не са с приключило производство, както и онези, по които още не е започнало производство.

В шеговита песен за обитателите на изправителни домове от двайсетте години, които са първите трудови колонии, безименният автор Боян или Пимен на престъпния рецидив, сравняваше в стихове съдбата на човек на свобода със съдбата на човек в затвора и оценяваше ситуацията в полза на втория:

Нас ни чака свободата.

Ами вас?

Тази шега спря да е шега през трийсетте и четиридесетте години. Тогава във висшите сфери планираха изпращане в изгнанически градове вместо в лагери, като забранените за обитаване градове се брояха от минус един до минус петстотин населени пунктове, както ги наричаха в инструкциите.

Три откарвания в милицията по класическата аритметика се равняваха на едно осъждане. А две осъждания даваха юридически повод да се приложи силата на решетката, на зоната.

На самата Колима в тези години съществуваха контингенти А, Б, В, П Д, като всеки имаше свое управление, свой щаб обслужващ персонал.

Контингентът „Д“ обхващащ мобилизираните на урановите секретни рудници, напълно свободни граждани, охранявани в Колима далеч по-секретно от всякакъв Байдеман^[2].

Наред с урановия рудник, където заради секретността не се допускаха обикновени затворници, беше разположена златната мина

„Каторжни“. Там не само че имаше номер и раирани дрехи, но и се издигаха бесилки и съвсем реално, със спазване на всички законности, се изпълняваха присъди.

До златната мина „Каторжни“ беше разположена златна мина Берлаг — тя също имаше номер. Нейните затворници имаха номера — тенекийки, жетони — на гърба, и се движеха под конвой с двойно количество кучета.

И аз се бях запътил за натам, но не стигнах. В Берлаг събираха хора по формуляри. Много мои другари попаднаха в тези лагери с номер.

Там беше не по-зле, а по-добре от обикновения изправително-трудов лагер на общ режим.

В общия режим арестантът е плячка на криминалните и надзирателите, на бригадирите, излъчени от затворниците. А в лагерите с номера обслужващият персонал беше от волнонаемни, и в кухнята и в лавката набираха също волнонаемни. А номерът на гърба не беше кой знае какво. Само да не ти отнемат хляба и твоите собствени другари да не те карат да работиш, като избиват с палки резултата, необходим за изпълнението на плана. Държавата молеше „приятелите на народа“ да помогнат за физическото унищожение на враговете на народа. И „приятелите“ — криминалните, битовите — точно това правеха в непосредствен физически смисъл.

Тук наблизо има и златна мина, където работеха осъдените на затвор, но каторгата е по-изгодна — сроковете са заменени с „чистия въздух“ на трудовия лагер. Който е прекарал присъдата си в затвора, е оцелял, в лагера е умрял.

През войната доставката на контингент падна до нулата. Всякакви разтоварващи комисии пращаха затворници от затворите на фронта, а не в Колима — да се изкупва вината в маршови роти.

Списъчният състав на колимчаните катастрофално намаляваше, макар че никого не возиха от Колима до фронта на Голямата земя, нито един затворник не отиде на фронта, макар че, разбира се, имаше ужасно много молби за изкупване на вината — от всички членове, освен от криминалните.

Хората умираха от естествена колимска смърт, и кръвта взе да тече по-бавно по жилите на спецлагера, като периодично даваше тромбове и прекъсвания.

Опитаха се да влеят свежа кръв с военни престъпници. През четиридесет и пета, четиридесет и шеста в лагерите се докарваха с цели кораби новаци репатрианти, които ги разтоварваха от парахода на скалистия магадански бряг само по списък, без лични досиета и други разни формалности. Формалностите, както винаги, изоставаха от живия живот. Списъкът беше на цигарена хартия, измачкан в мръсните ръце на конвоя.

Всички тези хора (а те бяха десетки хиляди) имаха напълно формалното юридическо място в лагерната статистика — те бяха безотчетни.

Тук отново имаше различни контингенти — просторът на юридическата фантазия на онези години още чака своето прецизно описание.

Имаше (много големи) групи с напълно официални присъди — „извадки“, които звучаха така: „На шест години за проверка“.

В зависимост от поведението, съдбата на такъв затворник се решаваше в продължение на цели шест години в Колима, където и шест месеца са зловещ, смъртоносен срок. А това си бяха шест години, не шест месеца или шест дни.

Голяма част от тези шестгодишните умряха от работа, а които оцеляха — бяха освободени в един и същи ден по решение на ХХ конгрес на партията.

Върху случая с безотчетните — онези, които пристигаха по списък на Колима — се труди ден и нощ апаратът на правосъдието, пристигнал от континента. В тесни землянки, колимски бараки ден и нощ вървяха разпити, и Москва приемаше решения — на кого петнайсет, на кого двайсет и пет, а на кого — висшето наказание. Не помня оправителни решения, нито изчиствания, но може и да не знам всичко. Може и да е имало оправдания и пълни реабилитации.

Всички тези следствени, а също и шестгодишните, които всъщност пак си бяха следствени, ги караха да работят по всички колимски закони — три отказа — разстрел.

Те пристигнаха на Колима, за да сменят мъртвите троцкисти или още живите, но изморени до такава степен, че вече не можеха да избият не само грам злато от камъка, но и нито грам от самия камък.

Изменниците на родината, мародерите, напълниха опустелите по време на войната арестантски бараки и землянки. Подновиха вратите,

смениха решетките в бараките и землянките, омотаха бодливата тел около зоните, освежиха местата, където кипеше живот — а по правилно е да се каже — кипеше смърт — през трийсет и осма година.

Освен по член петдесет и осем голяма част от затворниците бяха осъдени по особен член — сто деветдесет и две. Този член сто деветдесет и две, съвсем незабележим в мирно време, разцъфна с първия изстрел на пушките, с първия взрив на бомбите и стрелбата на автоматите. Член сто деветдесет и две през това време скорострелно обрастваше, като всеки порядъчен член в такава ситуация, с допълнения, забележки, алинеи и параграфи. Моментално се появиша член сто деветдесет и две „а“, „б“, „в“, „г“, „д“ — докато не беше изчерпана цялата азбука. Всяка буква от тази страшна азбука обрасна с части и параграфи. Ето така — член сто деветдесет и две „а“, част първа, параграф втори. Всеки параграф обрасна с пояснения и скромният на вид член сто деветдесет и две се разду като паяжина, а чертежът й взе да напомня непрогледна гора.

Никакъв параграф, част, пункт, буква, не предвиждаше по-малко от петнайсет години и не освобождаваше от работа. Работата е най-главното, за което се грижеха законосъдителите.

Всички осъдени по член сто деветдесет и две в Колима ги чакаше неизменен облагородяващ труд — само обща работа с кирка, лопата и количка. И все пак това не беше член петдесет и осем.

Сто деветдесет и две беше даван по време на войната на онези жертви на правосъдието, от които не можеха да се изцедят нито агитация, нито измяна, нито вредителство.

Или следователят по своите волеви качества се е оказал не на място, не на висота и не е успял да залепи модерния етикет върху старомодното престъпление, или съпротивлението на физическото лице е било такова, че на следователя му е писвало, а не се е решавал да даде указания за прилагането на метод номер три. Този следователски свят има свои приливи и отливи, своя мода, своя подмолна борба за влияние.

Присъдата винаги е резултат от редица действащи, често външни причини.

Психологията на творчеството тук още не е описана, даже основите на този важен строеж на времето още не са положени.

Ето по този член сто деветдесет и две беше докаран в Колима с петнайсетгодишна присъда инженерът-строител от Минск Михаил Иванович Новиков.

Инженер Новиков беше тежък хипертоник с постоянно високо кръвно налягане от порядъка на двеста и четирийсет в горната скала на апаратата на Рива-Рочи^[3].

Като хипертоник от нетранзитарен тип Новиков живееше постоянно под заплахата от инсулт, апоплектичен удар. Всичко това се знаеше и в Минск, и в Магадан. В Колима се забраняваше докарването на такива болни — за това съществуваше медицинския преглед. Но от хиляда деветстотин трийсет и седма година от всички медицински учреждения на затворите, преходите и лагерите, като за етапа Владивосток-Магадан тази заповед беше два пъти потвърдена за затворниците от спецлагерите, за КРТД и въобще за контингента, за който беше преценено, че трябва да живее и най-главното — да умре в Колима, — всички ограничения по инвалидност и по възраст бяха свалени.

На Колима ѝ предлагаха сама да изхвърли шлаката обратно по същия бюрократичен път: актове, списъци, комисии, етапи, хиляди визи.

Действително много шлака беше върната обратно.

Изпращаха не само слаби и безкраки, не само шейсетгодишни старци в златните забои, изпращаха туберкулозни и сърдечноболни.

На този фон хипертоникът изглеждаше не болен, а здрав червендалест кръшкач, който не ще да работи, а яде държавен хляб. Хрупа дажба без отплата.

Такъв червендалест кръшкач в очите на началството беше инженер Новиков, затворник от участъка Барагон до Оймякон на пътното управление на Североизточните изправително-трудови лагери, през лятото на 1953 година.

За съжаление, не всеки медик на Колима владее апаратата на Рива-Рочи, макар че и фелдшерът, и санитарят, и лекарят са длъжни да умеят поне да броят пулса и да чувстват как се изпъльва.

Апарати на Рива-Рочи има по всички медицински участъци — заедно с термометрите, бинтовете, йода. Но нито термометри, нито бинтове в този пункт, който аз току-що бях приел като свободен фелдшер — първата ми волнонаемна работа за десет години —

нямаше. Имаше само апарат на Рива-Рочи; той не беше счупен като термометрите. В Колима е проблем да бракуваш счупен термометър, защото до бракуването, до съставянето на акт, трябва да се пазят всички стъклени отломки, като че ли са знаци от Помпей, парчета от никаква хетска керамика.

Лекарите на Колима са свикнали да се оправят не само без апарат Рива-Рочи, но и без термометър. Термометърът, дори и в централната болница, се поставя само на тежкоболните, а на останалите им определят температурата „по пулса“ — така правят и в крайните лагерни амбулатории.

Всичко това ми беше добре известно. В Барагон аз видях, че Рива-Рочи е в пълна изправност, само дето фелдшерът, когото бях сменил, не го беше използвал.

На фелдшерските курсове аз бях добре обучен да ползвам апарат. Практикувах милион пъти по време на ученето, получавах задачи да премеря кръвното на населението в инвалидните бараки. От страна на Рива-Рочи бях добре подгoten.

Аз приех списъчния състав, около двеста души, медикаменти, инструменти, шкафове. Не е шега — аз бях волнонаемен фелдшер, макар и бивш затворник, вече живеех отвъд зоната, не в отделна „кабинка“ в бараката, а в свободно общежитие с четири дълбени легла — много по-бедно, по-студено, по-неуютно от моята кабинка в лагера.

Но аз трябваше да вървя напред, да гледам напред.

Незначителните промени в мяя личен бит не ме смущаваха особено. Спирт не пия, а за останалото всичко си беше в рамките на общочовешката, а значи и в арестантската норма.

Още на първото ми дежурство на вратата ме чакаше човек на около четиридесет години в арестантска куртка, за да поговорим на четири очи.

В лагера не водя разговори на четири очи — те винаги завършват с предложение за подкуп, като при това обещанието или подкупът се правят ей така, напосоки, за всеки случай. В това има дълбок смисъл, и един ден ще се задълбоча подробно в този въпрос.

Тук, в Барагон, в тона на този болен имаше нещо, което ме накара да изслушам молбата.

Човекът помоли да го прегледам още веднъж, макар че само час по-рано е бил преглеждан в рамките на колективния преглед.

— На какво се дължи подобна молба?

— Ето на какво, гражданино фелдшер, — каза човекът. — Работата е в това, гражданино фелдшер, че аз съм болен, а не ме освобождават.

— Как така?

— Ами главата ме боли, пулсира ми в слепоочията.

Написах в книгата: Новиков Михаил Иванович.

Напипах пулса. Пулсът просто се тресеше, ускоряваше, не успях да го сметна. В недоумение вдигнах глава от пясъчния часовник.

— Вие умеете ли, — зашептя Новиков, — да си служите ей с онзи апарат? — той посочи Рива-Рочи в ъгъла на масата.

— Разбира се.

— И можете да ми премерите кръвното?

— Разбира се, на секундата.

Новиков набързо се съблече, седна на масата, обърна си маншета, качи го до рамото.

Аз сложих фонендоскопа в ушите си. Пулсът зачука със силни удари, живакът в Рива-Рочи бясно подскочи нагоре.

Записах показанията на Рива-Рочи — двеста и шейсет на сто и десет.

Другата ръка!

Резултатът беше все същият.

Аз твърдо записах в книгата: „Да се освободи от работа. Диагноза — хипертония 260/110“.

— Значи утре мога да не работя?

— Разбира се. — Новиков заплака.

— Какъв ти е въпросът? Къде е конфликтът?

— Вижте, фелдшер, — каза Новиков, избягвайки да добави „гражданино“, като така сякаш ми напомни, че съм бивш затворник. — Фелдшерът, когото сменихте, не умееше да използва този апарат и казваше, че апаратът е повреден. А аз съм хипертоник още от Минск, от континента, от свободата. На Колима ме откараха, без да ми проверят кръвното.

— Е, какво пък, засега ще получиш освобождение, а после ще те диагностицират и ще те пратят ако не на Голямата земя, то поне в Магадан.

На другия ден бях извикан в кабинета на Ткачук, началника на нашето ОЛП, старшина по звание. По правилник длъжността на началника на ОЛП трябва да се заема от лейтенант: Ткачук много трепереше за мястото си.

— Освободил си Новиков от работа. Проверих — той е симулант.

— Новиков не е симулант, а хипертоник.

— Ще извикам по телефона комисия. Лекарска. Чак тогава ще го освободим от работа.

— Не, другарю началник — казах аз, обръщайки се по цивилному към Ткачук, за мен беше по-привично „гражданино началник“. Само допреди година. — Не, другарю началник. Първо ще го освободя от работа, а вие ще повикате комисия от управлението. Комисията или ще потвърди моите действия, или ще ме уволни. Можете да напишете рапорт срещу мен, но ще ви помоля да не пипате моята чисто медицинска работа.

С това разговорът с Ткачук приключи. Новиков остана в бараката, а Ткачук повика комисия от управлението. В комисията имаше само двама лекари, и двамата с апарати Рива-Рочи — единият беше местен, като моя, а другият — японски, с кръгъл трофеен манометър. Но с манометъра можеш лесно да свикнеш.

Провериха кръвното налягане на Новиков и цифрите съвпаднаха с моите. Съставиха акт за инвалидност на Новиков и Новиков започна да чака в бараката инвалиден етап или попътен конвой за отпътуване за Магадан.

А на мен медицинските началници дори не ми благодариха.

Моето сражение с Ткачук не остана в тайна за арестуваните в бараката.

Ликвидацията на въшките, която бях издействал по начина, научен от мен в Централната болница — изваряване в бензинови баки — беше опит от Втората световна война. Ликвидацията на въшките в лагера, нейната портативност, дезинфекция, надеждност, скорост — въшкобойката на моята система накара Ткачук да се примери с мен.

А Новиков скучаше, чакаше етап.

— Аз мога да свърша нещо леко, — каза ми веднъж Новиков по време на вечерното ми дежурство. — Ако кажете.

— Няма да кажа, — казах аз. Проблемът на Новиков стана мой личен проблем, въпрос на моя фелдшерски престиж.

Нови бурни събития отместиха на страна драмата на хипертоника и чудесата на въшкобойката.

Дойде амнистията, влязла в историята като амнистията на Берия. Нейният текст беше публикуван в Магадан и изпратен по всички глухи кътчета на Колима, за да може благодарното лагерно човечество да чувства, да се радва и да цени, да се кланя и да благодари. На амнистия подлежаха всички затворници, където и да се намираха, и им се възстановяваха всички права.

Освобождаваше се целия член петдесет и осем — всичките му алинеи, части и параграфи — всички до последния, с възстановяване на всички права — но с присъда до пет години.

По петдесет и осми се даваха пет години само в зората на мъгливата младост на трийсет и седма година. Тези хора или бяха умрели, или бяха освободени, или бяха получили допълнителна присъда.

Присъдите, които Гаранин даваше на криминалните — той ги съдеше за саботаж по член петдесет и осем, алинея четиринайсет, — се отменяха и апашите се освобождаваха. Цяла поредица битови членове получаваха съкращение, значи, съкращение получаваха осъдените по член сто деветдесет и две.

Тази амнистия не засягаше затворниците по член петдесет и осем, които имаха втора съдимост, тя засягаше само престъпниците-рецидивисти. Това беше типичен сталински „блъф“.

Нито един човек не можеше да излезе извън пределите на лагера, ако не беше осъден по-рано по член петдесет и осем. Стига, разбира се, да не се използва думата „човек“ като термин на криминалните. На езика на криминалните човек означава „криминален“, „баш главорез“, „член на престъпния свят“.

Такъв беше главният извод от амнистията на Берия. Берия приемаше щафетата от Сталин.

Освобождаваха се само криминални, които така преследваше Гаранин.

Всички престъпници по амнистията на Берия бяха освободени „ тотално“, с възстановяване на всички права. В тях правителството виждаше истински приятели, надеждна опора.

Ударът беше неочекван не за затворниците по член петдесет и осем. Те бяха свикнали с такива изненади.

Ударът беше неочекван за администрацията на Магадан, която очакваше съвсем друго нещо. Ударът беше крайно неочекван за самите криминални, на които внезапно им се проясняваше. Из Магадан и по всички селища на Колима бродеха убийци, крадци, изнасилвачи, които при всички обстоятелства трябваше да се хранят по четири или поне по три пъти на ден — и ако не ставаше дума за тънката овнешка супа, то поне за ечемичен булгур.

Затова най-разумното, което началникът-практик можа да направи, беше бързо да подготви транспорт за по-нататъшно придвижване на тази мощна вълна към континента, към Голямата земя. Имаше два такива пътища: Магадан, през морето до Владивосток — това беше класическия път на колимчаните с всичките навици и терминология още от времената на Сахалин, път по николаевски образец.

И втори път имаше — през тайгата до Алдан, а оттам към горното течение на Лена и с пароход по Лена. Този път беше по-малко популярен, но както волнонаемните, така и бегълците достигаха до Голямата земя и по този път.

Третият път беше по въздух. Но арктическите полети на Севморпут при несигурното арктическо време гарантираха тук само случайности. При това товарният „Дъглас“, който побираше четиринайсет человека, явно не можеше да реши транспортния проблем.

Човек много иска да е на свобода, затова всички — и криминалните, и леваците — бързаха да оправят документите си и да заминат, понеже, това го разбираха и криминалните, правителството можеше да размисли и да си промени решението.

Камионите от всички лагери на Колима бяха заети с извозването на тази мътна вълна.

И нямаше надежди, че нашите, барагонските криминални, ще ги изпратят бързо.

Тогава ги изпратиха в посока Лена за самостоятелно придвижване надолу по Лена — от Якутск. Пароходството по Лена предостави пароход на освободените и им помаха с ръка с въздишка на облекчение.

По пътя се оказало, че няма достатъчно храна. Никой не можел да размени нещо с жителите, тъй като нямало нито имущество, нито жители, които да могат да продадат нещо ядивно. Криминалните,

които вече завзели парахода и командинето (капитана и щурмана) провели общо събрание, на което взели решение: за мясо ще се използват леваците, съседите по параход. Криминалните били много повече от леваците. Но дори и криминалните да са били по-малко — решението им не би било променено.

Леваците били колени и варени в параходния котел постепенно, но до пристигането всички били изклани. Останал е, май, или капитанът, или щурманът.

Работата на мините се възстанови и не влезе веднага в обичайния си ритъм.

Криминалните бързаха — грешката можеше да бъде открита. Бързаше и началството да се раздели с опасния контингент. Но това не беше грешка, а съвършено съзнателно действие на свободната воля на Берия и неговите съратници.

Добре знам подробностите на тази история, понеже от Барагон в този етап заминаваше другар и съобвинялем на инвалида Новиков — Блумщайн. Блумщайн побърза да се измъкне от колелетата на машината, опита се да ускори хода ѝ и загина.

Имаше заповед от Магадан — повсеместно да се ускори разглеждането и решаването на случаите. Бяха създадени специални комисии по примера на подвижните трибунали, които раздаваха документи на място, а не в управлението в Магадан, за да може поне някак да бъде отслабен страшният и мътен напор на тези вълни. Вълни, които не могат да бъдат наречени човешки.

Комисиите откарваха на място готовите документи — за кого намаляване, за кого замяна, за кого нищо, за кого — пълна свобода. Групата по освобождаване, както се казваше това, добре поработи в лагерната регистрация.

Нашият лагер — пътна командировка, където имаше много битови — съвсем опустя. В тържествена обстановка, под звуците на същия духов оркестър, чиито сребърни тръби бяха свирели туш след четенето на всяка заповед за разстрел в забоите на трийсет и осма година, пристигналата комисия връчи пътен лист за живота на повече от сто жители на нашия лагер.

Сред тези сто човека с освобождение или с намалена присъда (за което трябваше да се разпишат на едно официално отпечатано извлечение, заверено с всички гербови марки) имахме в лагера един

човек, който под нищо не се подписа и не си взе извлечението по делото.

Този човек беше Михаил Иванович Новиков — моят хипертоник.

Текстът на амнистията на Берия беше разлепен по всички огради в зоната, и Михаил Иванович Новиков беше имал време да го изучи, да го обмисли и да вземе решение.

По сметките на Новиков, той трябваше да е освободен по принцип, а не да му съкращават присъдата. По принцип, като криминален. Докато в докараните документи на Новиков само му променяха размера на присъдата, така че да му останат няколко месеца до излизането на свобода. Новиков не взе документите, никъде не се подписа.

Представителите на комисията казваха на Новиков, че не бива да се отказва от известието за ново изчисление на присъдата му. Че в управлението щели да преразгледат въпроса и че ако са направили грешка, щели да я поправят. В тази възможност Новиков не искаше да вярва. Той не си взе документите и подаде насрещна жалба, написа му я юрист, землякът от Минск Блумщайн, с когото Новиков беше преминал и през Беларуския затвор, и през лагера на Колима. Спяха заедно в барагонската барака и, както казват криминалните, „играеха си заедно“. Насрещна жалба със собственото му изчисление за размера на собствената му присъда и възможности.

Така Новиков остана в опустялата барагонска барака с прозвището на глупак, който не иска да вярва на началството.

Подобни насрещни жалби, подадени от изтощени, изморени хора в момент на възникнала надежда, са рядкост за Колима и за лагерите въобще.

Заявлението на Новиков беше препратено в Москва. Естествено! Само Москва можеше да оспори собствените си юридически познания, както и резултата от тези познания. И Новиков знаеше това.

Мътен кървав поток плуваше по колимската земя, по трасетата, пробивайки си път към морето, към Магадан, към свободата на Голямата земя. Друг мътен поток плуваше през Лена, щурмуващо пристанищата, аерогарите, гарите на Якутия, Източен и Западен Сибир, доплува до Иркутск, до Новосибирск и затече нататък по Голямата земя, сливайки се с мътните и също толкова кървави вълни на магаданския, на владивостокския поток. Криминалните измениха

климат на градовете — в Москва взеха да грабят толкова лесно, колкото и в Магадан. Много години отминаха, много хора загинаха, докато мътната вълна не беше прибрана обратно зад решетките.

Хиляди нови клюки запълзяха към лагерните бараки, една от друга по-страшни или по-фантастични.

С фелдшерската куриерска поща от Москва през Магадан на нас ни донесоха не клюка — те рядко се разнасят с куриери — а документ за пълното освобождаване на Новиков.

Новиков получи документите, ама закъсня даже за края на амнистията, и чакаше да се качи на случайна кола, страхувайки се дори и да помисли за това, че може мине по пътя на Блумщайн.

Новиков всеки ден седеше при мен на дъсчената кушетка в амбулаторията и чакаше ли чакаше...

В това време Ткачук получи първото си попълнение от хора след опустошителната амнистия. Оказа се, че лагерът не се закрива, а се увеличава и разраства. Нашият Барагон получаваше ново помещение, нова зона, на която се издигаха бараки, а следователно и портал, и караулни вишки, и изолатор, и площадка за развод по работните места. На фронтона над арката на лагерния портал беше закован официално приетият лозунг: „Трудът е въпрос на чест, слава, доблест и героизъм“.

Имаше работна сила колкото ти душа иска, бараките бяха построени, но сърцето на началника на ОЛП тъгуваше: нямаше цветна леха, нямаше морава с цветя. Всичко имаше подръка: и трева, и цветя, и морава, и градинско гребло, нямаше само човек, който да може да спретне цветарниците и градинките. А без цветарници и градинки, без лагерна симетрия, какъв ще е този лагер — пък дори и да е третокласен. Барагон беше далече от Магадан, Сусуман, Уст-Нера.

Но и трета класа изисква цветя и симетрия.

Ткачук разпита всички лагерници до последния, посети съседния ОЛП — никъде нямаше човек, който да притежава инженерно образование, техник, който да може да спретне цветарник и градинка без нивелир.

Такъв човек беше Михаил Иванович Новиков. Но Новиков, заради своята обида, не щеше и да чуе. Заповедите на Ткачук вече не бяха заповеди за него.

С безкрайната увереност в това, че арестантът забравя всичко, Ткачук предложи на Новиков да изравни нивото на лагера. Оказа се, че

паметта на затворника е доста по-яка, отколкото си мислеше началникът на ОЛП.

Денят за „пускането“ на лагера приближаваше. Никой не можеше да направи цветна леха. Два дни преди откриването Ткачук си стъпи на самолюбието и се обърна към Новиков не със заповед, не със съвет, а с молба.

На молбата на началника на ОЛП Новиков отговори така:

— Не може и дума да става за това да направя нещо в лагера по ваша молба. Но за да помогна, ще ви подскажа едно решение. Помолете вашия фелдшер, нека той ми каже — и всичко ще бъде готово в уречения час.

Целия този разговор със съответните псуви по адрес на Новиков, ми беше предаден от Ткачук. Като прецених ситуацията, аз помолих Новиков да изравни нивото на лагера. Всичко беше направено за някакви си два часа и лагерът сияеше от чистота. Лехите бяха разкопани, цветята посадени, ОЛП отворен.

Новиков си замина от Барагон с най-последния етап преди зимата на петдесет и трета — петдесет и четвърта година.

Преди етапа се видяхме.

— Пожелавам ви да заминете оттук, истински да се освободите, — каза човекът, който сам се беше освободил. — Работите вървят натам, уверявам ви. Какво ли не бих дал да се видя с вас някъде в Минск или в Москва.

— Това са дреболии, Михаил Иванович.

— Не, не са дреболии. Аз съм пророк. Аз предчувствува, предчувствува вашето освобождение!

След три месеца бях в Москва.

[1] Политически затворници, чиято „вина“ може да се сведе до абревиатура — например КРТД (контрареволюционна троцкистка дейност) или АСА (антисъветска агитация). — Б.пр. ↑

[2] Михаил Байдеман (1839–1887) — руски революционер, участник в движението на Гарибалди. През 1861 г. влиза нелегално в Русия, за да се бори със самодържавието. Арестуван, прекарва дните си в килия без съд и присъда, наричан е „тайнственият затворник“. — Б.ред. ↑

[3] По името на италианския лекар Рива-Рочи (1863–1937), улеснил измерването на кръвното налягане чрез по-различно използване на апарат, изобретен през 1881 г. ↑

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на **Моята библиотека** и нейните всеотдайни помощници.

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.